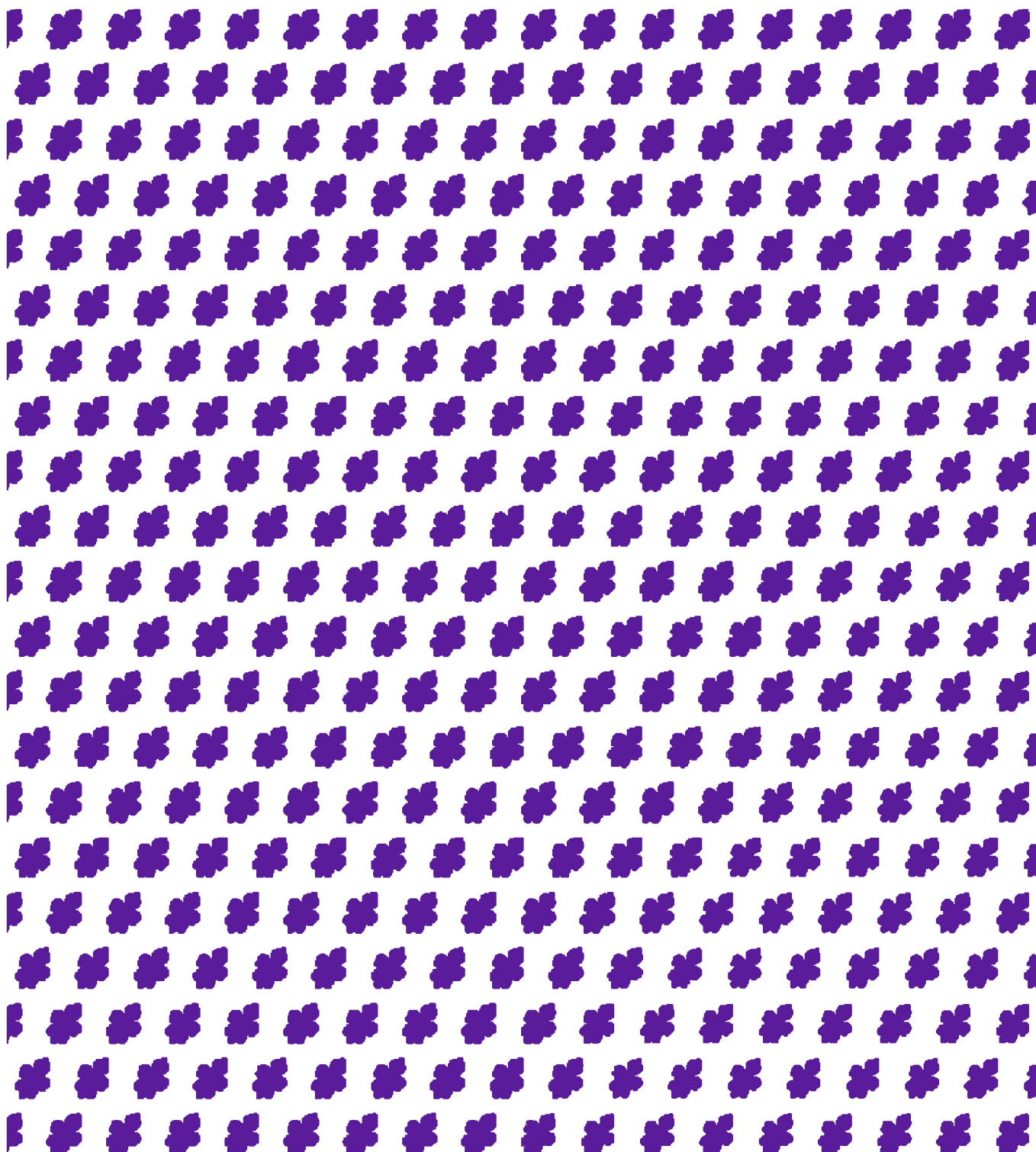

TUDÁS MÉNEDZSMENT

A Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudomány Kar
Humán Fejlesztési és Művelődéstudományi Intézet periodikája

TARTALOM

KULTÚRATUDOMÁNY

REISZ TERÉZIA.....	
A hálózatosodás és kooperáció jó gyakorlatai a Baranya megyei nemzetiségi önkormányzatok tevékenységében.....	4
ERDŐS ZOLTÁN.....	
A baranyai településtörténeti irodalom könyvészeti jellemzői (1891-2021).....	22
BÉRCESI RICHÁRD.....	
A Pécsi Bányavasutak szerepe az iparvidék történetében 1854 és 2004 között – A tulajdonjoggal rendelkező vállalatok rövid története.....	37
TÓTH MÁTÉ.....	
A könyvtárak 2050-ben.....	59
OLÁH RÓBERT.....	
Arany János nagykőrösi évei (1851–1860) a levelezései tükrében III. – Az első teljes kőrösi év (1852).....	72

NEVELÉSTUDOMÁNY

VARGA KATALIN – DÖMSÖDY ANDREA.....	
A tudományos teljesítmény és a publikációs stratégiák – Tudománymetriai, bibliometriai mérések a bölcsészet- és társadalomtudományokban.....	89
GÉCZYNÉ SIMON RÓZSA ANIKÓ.....	
A narratív tudás mint a tudomány forrása – Az emberi gondolkodás és tudásátadás alapvető formái.....	111
MÉSZÁROS VIRÁG – TAKÁCS ÉVA.....	
Megszüntetett/megszakított hallgatói jogviszonyok, tanulmányi nehézségek és az újrakezdés összefüggései – Egy klaszterelemzés eredményei.....	119

MUNKAERŐPIAC ÉS TÁRSADALOM

POHL MARIETTA – TIBOLD ANTAL – PANKÁSZ BALÁZS – NEMESKÉRI ZSOLT.....	
Fizikai és szellemi kompetenciák mérése az Ormánságban élő 45 év feletti munkavállalók körében.....	140
BAROS-TÓTH ÁGNES.....	
A családi vállalkozások hosszú élettartamának esélyei az évszázados japán családi vállalkozások tükrében.....	155
ABSTRACTS.....	168
SZERZŐINK.....	175
AUTHORS.....	177

TUDÁS | MENEDZSMENT

A Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar
Humán Fejlesztési és Művelődéstudományi Intézet periodikája

A szerkesztőbizottság tagjai: Koltai Zsuzsa (felelős szerkesztő), Kovács Edina (technikai szerkesztő, titkár), Agárdi Péter, Huszár Zoltán, Kleisz Teréz, Koller Inez, Németh Balázs, Oroszi Sándor, Reisz Terézia, Varga Katalin, Vámosi Tamás, Várnagy Péter, Zádori Iván

Olvasószerkesztő: Koltai Zsuzsa
Tördelőszerkesztő: Kovács Edina

Kiadja a Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Humán Fejlesztési és Művelődéstudományi Intézete
Felelős kiadó: a kar dékánja
Szerkesztőség: 7624 Pécs, Rókus utca 2. P/4.

A folyóirat elérhetősége:
<https://journals.lib.pte.hu/index.php/tm/issue/archive>
<http://btk.pte.hu/hu/hfmi/tudasmenedzsment>
E-mail: tudasmenedzsment@pte.hu

ISSN 1586-0698 (Nyomtatott)
ISSN 2732-169X (Online)

Kultúratudomány

Reisz Terézia

A HÁLÓZATOSODÁS ÉS KOOPERÁCIÓ JÓ GYAKORLATAI A BARANYA MEGYEI NEMZETISÉGI ÖNKORMÁNYZATOK TEVÉKENYSÉGÉBEN

Absztrakt

A PTE BTK HFMI kutatócsoportja a Nemzeti Művelődési Intézet Közművelődési Tudományos Kutatási Program pályázatának támogatásával 2021 szeptembere és 2022 augusztusa között bonyolítja le „Kultúráközvetítés és közösségi élet a Baranya megyei nemzetiségek körében” című kutatását. A szervezeti formára, a működési terület településtípusára reprezentatív kutatás központi kérdése az önkormányzatok kulturális és közösségi tevékenységének vizsgálatára irányul. Az önkormányzati vezetők körében 2021 októberében lebonyolított fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetés, továbbá a 30 vezetővel 2021 novembere és 2022 márciusa között készített strukturált interjú adatai arról tudósítanak, hogy a nemzetiségi önkormányzatok tevékenységei igen sokfélék, a törvényi előírásokat meghaladják. Látható az is, hogy a különféle szervezetekhez kötődő kapcsolataik is sajátos rendszerekké épültek ki. Kiterjednek a nemzetiségi és a többségi önkormányzatiság felsőbb országos fórumaira, a megyei és települési önkormányzatokra, a saját nemzetiségük és további más nemzetiségi civil szervezeteire, a helyi és térségi kulturális-, oktatási intézményekre, a helyi gazdaság aktoraira, valamint a hazai és külföldi testvértelepülések szervezeteire.

Kulcsszavak: közösség, nemzetiség, hálózatok

A kutatás előzményei

A PTE BTK HFMI kutatócsoportja a Nemzeti Művelődési Intézet megbízásából két éve vizsgálta meg Baranya falvaiban a közösségi színterek tevékenységét, valamint a kistelepülések kulturális intézményeinek működési feltételeit (Kocsis, Koltai, Nemes & Reisz, 2021; Kocsis, Koltai & Reisz, 2021; Koltai & Reisz, 2021). 2021 szeptemberétől egyetemi oktatókból és hallgatókból, valamint gyakorló közművelődési szakemberekből álló kutatócsoportunk a térségi művelődési folyamatokra fókuszáló kutatás folytatására vállalkozott. Szintén az NMI Közművelődési Tudományos Kutatási Program című pályázatának támogatásával a „Kultúráközvetítés és közösségi élet a Baranya megyei nemzetiségek körében” címmel indítottuk el újabb vizsgálatunkat. A mintánkban reprezentatív módon szerepeltek a megyében önkormányzattal rendelkező nemzetiségek, valamint civil szervezeteik. A szervezeti formára, a működési terület településtípusára reprezentatív kutatás egyik központi kérdése a nemzetiségi önkormányzatok kulturális és közösségi tevékenységének vizsgálatára, kapcsolatrendszerük és hálózatosodási folyamatuk megismerésére irányult. A megye nemzetiségi önkormányzatainak vezetői körében 2021 októberében fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetésre került sor, az itt kapott adatok alapján készítettük el mérőeszközeinket. Majd 2021 novembere és 2022 márciusa között strukturált mélyinterjúk segítségével 30 nemzetiségi önkormányzati vezetővel, ezt követően ugyanennyi civil

szervezeti elnökkel rögzítettük a szervezeteik tevékenységére vonatkozó információkat. Jelen tanulmány azokat a jó gyakorlatokat rendszerezi, amelyekről a nemzetiségi önkormányzatok vezetői úgy vélték, hogy tevékenységüknek fontos, követendő eleme.

A nemzetiségi önkormányzatok lakossági kapcsolatainak és kommunikációjának jó gyakorlatai

A baranyai falvak, valamint a megyeszékhely és a vidéki városok helyi társadalmi mind nagyságukat, mind korosztályi összetételüket, iskolázottságukat, gazdasági pozíciójukat és munkaerőpiaci helyzetüket tekintve is sokféle változatot és jelentős különbségeket mutatnak. A nemzetiségi hovatartozás tovább árnyalja az egyes települések összetételét, egyben erősen befolyásolja az ott élő emberek együttélési szokásait és az egymás közötti viszonyukat. Ebben a térben a népesség nemzetiségi életét alakító egyik meghatározó szervezet a helyi települési nemzetiségi önkormányzat. A törvényi előírás szerint adott település lélekszámának megfelelően 3 főből, illetve legfeljebb 5 főből állhat egy-egy nemzetiségi testület. Ami gyakorlatilag azt jelenti, hogy a szervezetek mérete nem igazodhat az elvégzendő feladathoz, ezért mindenütt szerény létszámú önkormányzat dolgozik. A nyelvápolás, hagyományőrzés, a szellemi és épített örökség megőrzése, valamint a nemzetiségi értékek generációs átörökítése mellett, a fiatalok kulturális motiválása, az idősek-ről való gondoskodás, a hitélet ápolása, továbbá a lakosság életmódjának javítása, a szociálisan hátrányokkal küzdők támogatása mindegyik kisebbségi szervezet céljai között megtalálható. Azonban az egyes célkitűzések megvalósításának sorrendje, fontosságának megítélése erősen eltér a különböző nemzetiségi vezetők megfogalmazásában és a mindennapi feladatok teljesítésében is. A helyi nemzetiségi önkormányzatok képviselőinek összetételében - a települések méretétől függetlenül - egyfajta racionalizálódási, szakmai rétegzettségre törekvő folyamat figyelhető meg, különösen azokon a településeken, ahol a nemzetiségi képviselők magasabb iskolai végzettséggel rendelkeznek. A korporatív képviseletre törekvő szervezetek a testületük összetételének kialakítása során az általuk megfogalmazott legfontosabb céljaik teljesítéséhez hozzáértő nemzetiségi szakembereket ösztönöznek arra, hogy induljanak a helyi választásokon. A gazdasági feladatok teljesítése, a működéshez szükséges források gyűjtése és hozzáértő kezelése mellett stratégiai feladat a nemzetiségi oktatás, közművelődés, helyi hagyományok ápolása, valamint e területek ellátásához szükséges intézmények működtetése. A szakirányú kompetenciákkal rendelkező képviselők testületi munkája ott is hangsúlyos, ahol már nincsenek alapellátást végző intézmények. A térségi vagy kisebb- nagyobb társulásokba tömörült falvak a speciális nemzetiségi feladatok ellátását, illetve az ellátó intézmény működésének ellenőrzését hozzáértő képviselőkkel kívánják megoldani. A "szakértő képviselő testület" első sorban a németek és horvátok körében, illetve az 1000 főnél nagyobb településeken alakult ki. A kisebb nemzetiségek, valamint a cigány önkormányzatok a forrásgyűjtést, az elosztható javak felkutatását szervezeti és kapcsolati tőke mozgósításával kívánják elérni, ezért igen fontos a képviselők helyi, térségi és annál kiterjedtebb hálózatainak működtetése. Gyakori az egyes szervezetekben a pozíciók átfedése. Jelentős személyi egyezés figyelhető meg a települési önkormányzati tisztségviselők, valamint a közoktatási intézmé-

nyek vezetői beosztása terén, de megemlíthető e tekintetben a falugondnoki vagy közmunka vezetői posztok és a nemzetiségi önkormányzat tisztségviselőinek személy szerinti azonossága is. Nem állíthatjuk, hogy ez a tény jó példa lenne, de mindenesetre ez a gyakorlat tükröződik a kis települések helyi vezető pozícióinak betöltése terén. A falusi nemzetiségi önkormányzatok 80%-ában valamilyen személyi átfedés, családi vagy testületi összefonódás van. Az önkormányzati vezetők a testületeik munkáját így látják hatékonynak, illetve elengedhetetlennek tartják a hagyományos kapcsolataik kölcsönös előnyeinek biztosítását. Ez az együttműködési forma elsősorban a települési önkormányzattal, de különösen a polgármesterrel ápolt viszonyaikra érvényes.

„Először a rendszerváltás után 1991-ben volt lehetősége megalakulni tánccsoportunknak, majd először a kultúra és hagyományápolásának támogatására 1992-ben megalakult a német klub és utána 94-ben, amikor lehetett német nemzetiségi önkormányzatot választani, akkor megalakult a német nemzetiségi önkormányzat. A személyi összetétele elsősorban pedagógusokból állt, egy óvodapedagógusból, egy iskolapedagógusból és a kultúrának a helyi képviselőjéből (tánccsoport megalakítója, akkoriban önkormányzati képviselő is). Ők hárman alakították meg. Azóta is jellemző az összetételére, hogy pedagógus mindig volt a német nemzetiségi önkormányzatban, illetve egy kultúrát képviselő, legyen az énekkaros vagy táncos. A motiváció pedig a kultúra, a hagyományörzés, identitástudat és a helyi intézmények támogatása, nemzetiségi intézmények fenntartása., (német nemzetiségi önkormányzati vezető, Baranya megyei község)

„Bekerültem önkormányzati sofőrként 2011-ben, láttam, hogy a polgármester mit csinált és én is elvállaltam ügyeket. Szegények támogatása, munka keresése volt és ma is ez a fő tevékenységem, aztán felkértek és elindultam 2014-ben a választáson és bekerültem a falusi és a nemzetiségi önkormányzatba is.” (roma nemzetiségi önkormányzati vezető, Baranya megyei község)

A településeken élő emberekkel kialakított kapcsolat, a kommunikációs formák és módszerek lényegében jelentősen nem térnek el sem az egyes nemzetiségi testületek, sem a többségi lakosságot képviselő települési önkormányzati vezetők és képviselők mindennapi kapcsolattartási gyakorlataitól. A kommunikáció terei és módszerei inkább a falusi és városi környezet adottságai miatt különböznek egymástól. A városi nemzetiségi képviselők közötti konzultáció, valamint a nemzetiségi lakossággal kialakított kapcsolatok rendje, módja és gyakorisága nagyobb rendszerességet, egyfajta üzemszerű működést tükröz. Ennek egyik oka az, hogy többnyire előnyösebb infrastrukturális adottságokkal rendelkeznek, vagy gördülékenyebben tudják biztosítani a közösségi találkozások helyszíneit, mert több ingatlan, bérlemény, városi közösségi tér használatának lehetősége közül választhatnak. Nemcsak a Covid19-járvány miatt, hanem már huzamosabb ideje bevett szokássá vált valamely telekommunikációs eszköz alkalmazása a lakosság tájékoztatására, illetve a véleményük megkérdezésére. Városi környezetben több önálló honlappal rendelkeznek a helyi nemzetiségi önkormányzatok, gyakoribb a facebook és más elektronikus oldalak használata. Természetesen a kisvárosok és rurális térségek különféle nemzetiségi környezetében is ismertek, elterjedtek ezek a kapcsolattartási formák, azonban mindennapi használatuk nem elsődleges, továbbá kevesebb az önálló kommunikációs felülettel, honlappal rendelkező nemzetiségi önkormányzat. Itt is mindennapi érintkezési

forma a telefon, az email, a közösségi oldalak kommunikációs felületei. Azonban itt még az önkéntesek plakátokat ragasztanak, levél formátumban kézbesítenek meghívókat. Az idős vidéki lakosság igényeihez igazodva nem mondhatnak le a hagyományos kapcsolattartás és információ-közvetítés módszereiről. Az urbánus és rurális települések képviselőtestületeinek kommunikációja terén a leglényegesebb eltérés leginkább a személyes beszélgetések alkalmi, gyakorisága terén mutatkozik meg. A falusi környezetben működő önkormányzati vezetők a képviselőtársaikkal, a településeiken élő emberekkel leggyakrabban személyes találkozások révén cserélnek információt és véleményt. Bár a megyeszékhelyen működő megyei és városi testületek minden nemzetiségi szervezetében szűk körben munkanyelvként a nemzetiségi nyelvet használják, ez a falusi környezetben még elterjedtebbnek mondható, amennyiben leszámítunk egy ormánsági települést, ahol egyetlen képviselő sem érti vagy beszél a beás anyanyelvét. Az önkormányzati vezetők körében nagy értéke van a helyi tájnyelv mindennapi használatának, még akkor is, ha az iskolázottabb - és többnyire diplomával rendelkező horvát, német, örmény, görög, lengyel - önkormányzati vezetők többsége anyanyelvük irodalmi változatát használja, gyermekeiket is ennek tanulására, beszélésére ösztönzik. A lakossági kapcsolattartás helyszínei elsősorban nem a nyilvános vagy közigazgatási hivatalok adminisztrációs terei, hanem a településükön működő egyesületek, nemzetiségi klubok, a falu többnyire egyetlen szórakozóhelye, ami a presszó vagy a kocsmá, vagy az otthonaik és a falu utcái. A képviselők a testületi gyűléseken túl számos szervezetben, spontán közösségekben, baráti összejövetelen találkoznak.

„Hagyományunkat, nyelvünket, főleg a kultúránkat kell ápolnunk. Mi az utcán is horvátul beszélünk. Főleg az idősek azok, akik egymás között csak ezt a nyelvet használják.” (horvát nemzetiségi önkormányzati vezető, Baranya megyei község)

„Van pedagógiai asszisztens és dajka is, akiket beiskoláztunk, ők helybeliek. Ők beszélnek a mi nyelvünket. Én még beszélek a szüleimmel cigányul, és a fiam is érdeklődik a nyelv iránt, de már otthon mi is magyarul beszélünk.” (roma nemzetiségi önkormányzati vezető, Baranya megyei község)

„Sem a német sem a horvát önkormányzatnak nincs saját honlapja, hanem ez úgy működik, hogy a települési önkormányzatnak van honlapja és azon belül van a német önkormányzatnak egy oldala, azon szoktam megosztani dolgokat. Nincs külön Facebook-profilunk, hanem a sajátomat használom, ami már igazán nem is saját személyes használatra van, mert megosztok minden német nemzetiség és a falu életével kapcsolatos eseményeket, irodalmi vonatkozású évfordulókat, rendezvényeket, régi képeket, ismeretterjesztő témákat, hogy például mi az a hamvazószerda. Hogy mi a farsang, milyen hagyomány költődik hozzá. Ennek a sváb és a magyar vonatását is. Hogy mi a Vince-nap, ezt is tartottuk. Egyébként mint sváb hagyományt. A Facebook csoport méretét nem tudom, azt sem, hogy milyen gyakorisággal osztok meg, hát amikor a jelesebb rendezvény van, illetve úgy gondolom hogy mi részt vettünk valamin...ez mondjuk havonta két három alkalom...Feltettem a kérdést, hogy legyen-e honlapunk, de nem volt, aki vállalja.” (német nemzetiségi önkormányzati vezető, Baranya megyei község)

A pandémia által okozott bezártság komoly zavarokat okozott a helyi társadalmak és a különféle önkormányzatok szervezeteinek mindennapi életében és a megszokott kapcsolati formáikban. Ritkultak a személyes találkozások, ami egyben azt is jelentette, hogy az utóbbi két évben az előre eltervezett programok nagyobb hányada elmaradt. A nemzeti-ségi képviselők közötti információcsere a telefonra, emailre korlátozódott. A lakossági kapcsolatok beszűkültek, illetve a helyi hírek, események fölkerültek a települések zárt láncú televíziós és az elektronikus média különféle felületeire. Természetesen ezek a kommunikációs módok csak az infrastruktúrával rendelkező településeken működtek, a szerény adottságaik miatt az egészen kicsi falvak teljesen kiszorultak ebből a lehetőség-ből. A járvány okozta helyzet azonban olyan kapcsolati formákat is eredményezett, amely ösztönzően hatott a szervezeti hálózatosodásra. Az országos média megjelenéssel rendelkező németek híreiket, programjaikat ezen a csatornán juttatták el a népcsoporthoz tartozókhoz. A nemzeti és vallási ünnepek, jeles napok megemlékezései az internet segítségével zajlottak. Nemcsak az eseményekhez kötődő filmeket, így a malenkij robotról szóló filmes alkotásokat - amelyeket az önkormányzatok egymásnak adtak át - vetítették újra le, hanem ezen túl számos, a korábban fölvetett zenei, kórusművészeti és további helyi kulturális események kópiáit is bemutatták. Volt olyan falu a Kelet- Mecsekben, amely a téli estéken egy-egy órással megjelenést biztosított a helyi televízió felületén a nyugdíjasainak, művészeti csoportjainak. Az adventi időszakban itt a helyi kórus cd-re rögzítette az ünnepek népi és szakrális énekeit, amelyet a falutév advent minden vasárnapján közvetített. Ezek az elektronikus úton rögzített kórusmunkák és számos helyi kulturális értéket megőrző anyagok a világhálón eljutottak a falu határán túlra, elsőként a faluból elszármazottakhoz, illetve más falvakban, városokban és külföldön élő el- és leszármazottakhoz is. A lakossággal kialakított új kapcsolati formákon túl időt szántak a helytörténeti vagy tematikus kutatásokra, így a bezártság időszakának köszönhetően horvát népismereti kötet, német családtörténet, számos helyi receptes könyv látott napvilágot.

„...a Facebook-oldalunkon keresztül elég sokan szoktak reagálni, illetve a honlapunkon, keresztül, valamint a Fünfkirchen újságunkon keresztül tájékoztatjuk a lakosságot, ahol az adott évben az egyik szám mindig arról szokott szólni, hogy az adott évben milyen programjaink voltak, hány ember vett részt, mit próbáltunk ott elérni, stb. Illetve, a magyarországi német nemzetiségi média is felfedezett bennünket.” (német nemzetiségi önkormányzati vezető, megyei jogú város, Baranya megye)

„Koch Elza életrajzi levelei megjelentek, amelyben a régi sváb kifejezések még megtalálhatóak. Itt volt gyerek, kitelepítették, ezt az eseményt és a régi emlékeit írta meg... A könyvet mi adtuk ki.” (német nemzetiségi önkormányzati vezető, Baranya megyei község)

„Szintén nagy eredmény részünkről a megjelent kiadványainknak a sikere. Az Omas Speisen kétkötetes receptfüzetet már többször újra kellett nyomni, több ezer darab fogyott már el... Több kiadvány jelent meg pályázatok révén, például a malenkij robot témához kapcsolódóan... A gereszlaki gyerekdalokról, versekről van egy gyűjtemény, ami szintén önálló kiadvány. Folyamatosan próbálunk évente egy jó gondolatmenet mentén ilyen kézzelfogható produktumot is összeállítani.” (német nemzetiségi önkormányzati vezető, Baranya megyei község)

A legszegényebb ormánsági és hegyháti falvakban, valamint a peremvárosok szegregátumaiban élő elszegényedett nagycsaládos és idős emberek ellátása egyre nagyobb gondot jelent a települési és nemzetiségi önkormányzatoknak. A kapcsolattartás ezekben a falvakban a kockázattal élő lakossági csoportok igényeinek feltárására és szociális szükségleteik kielégítésére irányul. Az így kialakult segítő, gondoskodó kapcsolatok egyfajta időbeli rendszerességre utalnak, de a helyben tevékeny önkormányzati képviselők az egyéni szükségletekre is odafigyelnek.

„Szoktunk úgy segíteni rajtuk, hogy pl. felújítani, de a költségvetésünkből ezt nem tehetjük meg, nem is lehet a kisebbségi pénzeiből. Szoktam segíteni a gyerekektől egészen a felnőttekig. Az iskoláztatás: akkor megvesszük a szülőknek a füzetsomagot, és minden, ami kell iskolakezdésre. Akkor minden évben szoktunk adni húsvétra, karácsonyra ilyen kis csomagokat, támogatásokat. Amikor átvettem az elnökséget, akkor volt 4 gandhis [Gandhi Gimnáziumban tanuló] gyerek. Jöttek a szülők hozzám, hogy nem e tudnám a bérletüket támogatni és az ebédet állni nekik. Mondtam nekik, hogy át tudom vállalni nekik egy fél évre. Minden hónapban megvettük nekik a bérletet és pénzt átutaltatok az ebédre. Ők le is tették az érettségit. Elkezdtek az egyetemet/főiskolát, de sajnos egyik sem fejezte be. Pedig romológiára ment mindegyik. Az állami támogatásokból tudtuk ezeket fizetni.” (roma nemzetiségi önkormányzati vezető, Baranya megyei község)

A helyi közösség alakításának, a kapcsolatok építésének bevett és egyre értékesebb formája a közösségi munka, valamint a falu népességének önkéntes tevékenysége. Egy törpefalvas cigány település egyetlen képviselője igényelte meg a helyi jegyzőnél a jogszabályban rögzített mértékű képviselői díjazást. A megyei, városi, falusi nemzetiségi önkormányzati vezetők és a képviselők önkéntes formában végzik munkájukat. Részben ez a gesztus legitimálja a nemzetiségi lakosság előtt a vezetőket, másrészt sokakat arra ösztönöz, hogy részt vegyen közösségeik építésében.

„Kulturális rendezvényeken a képviselők, barátok, sógorok segítenek az előkészületekben. Csak egyszer kell szólni, máris jönnek, szívesen segítik. Főleg fizikai előkészületekben kérem a közreműködésüket.” (roma nemzetiségi önkormányzati vezető, Baranya megyei város)

A települési önkormányzatok és a nemzetiségi önkormányzatok közötti kapcsolatok sajátosságai

A nemzetiségi önkormányzatok helyi társadalmi kapcsolataiban meghatározó szerepet töltenek be a települési önkormányzatok képviselőtestületei, ezen belül is a település polgármesterének személye. A két szervezet kapcsolatának szükségességét az önkormányzatiság alapelveit rögzítő törvény írja elő, amelyben meghatározott kötelek mellett a települési önkormányzatoknak kötelezően ellátandó feladataik vannak a nemzetiségi életet szervező önkormányzatok működésének fizikai, technikai, jogvédelmi és közösségi feltételeinek biztosításában. E tekintetben a kapcsolatok jellegének ez a szervezeti, adminisztratív sajátossága. Azonban a helyi társadalom aktorainak kapcsolatrendszere sokkal színesebb, változatos helyi és nemzetiségenként is eltérő gyakorlatot alakítottak ki. Amíg a nemzetiségi lakossági kapcsolatok variánsainak megnyilvánulásában a település és a helyi közösségek nagysága dominált, addig a települési és nemzetiségi önkormányzatok

érintkezése túlmegy a munkakapcsolatok mentén szerveződő érintkezéseken, mert a helyi társadalom gazdasági, kulturális összetétele és az ott élő emberek életmódja, kilátásai mindkét szervezetre komoly többletfeladatokat ró. Ez a körülmény olykor deficitekkel terheli a helyi kommunikációt, ám a rendkívüli helyzetek, helyi problémák új kapcsolati és hálózati kommunikációs megoldásokat is létrehozta, különösen a rurális, cigányok által lakott ormánsági és hegyháti térségekben. A kistelepüléseken állandósult szociális gondok, a munkalehetőségek hiánya a cigány önkormányzatok feladatvállalása terén jelentős funkcióváltáshoz vezetett. A tűzifa, ruhák, gyógyszerek, tanszerek, élelem helyi elosztása minden általunk vizsgált cigány önkormányzat központi tevékenységét jelenti. A források beszerzése szempontjából nagy jelentősége van a települési polgármesterrel kialakított jó kapcsolatnak. A cigány önkormányzati vezetők többsége családi, hivatali vagy munkakapcsolatban van a helyi települési önkormányzat vezetőjével. A cigány vezetők közpolitikai karrierjük fontos életszakaszában meghatározó pozíciót töltöttek be vagy töltenek be mai is települési képviselőként, alpolgármesterként, a helyi közmunka vezetőjeként. Egy interjúalanyunk a polgármester egykori sofőrjeként látott bele a falu vezetésének mindennapjaiba. Ezek az élethelyzetek különösen jó munkakapcsolatokhoz vezettek, így a szükségletek, gondok hírei időben és naprakészen eljutnak a települési vezetőkhez, akik az elosztási rendszer meghatározó személyei. Kétségtelen, hogy a nemzetiségi önkormányzatok vezetőinek megítélésében az a kapcsolat minőségének fokmérője, az a helyi polgármester munkája pozitív megítélésének szintje, hogy mennyi pénzt, javadalmat ad a polgármester. Ez a profán értékelés annál elterjedtebb, minél nehezebb a mindennapi megélhetés a falvakban. Láthatóan minden helyi önkormányzati vezető gondot fordít a hivatali kapcsolaton túl a személyes találkozásra, udvariassági meghívásra, amely konkrétan azt jelenti, hogy a falusi rendezvények vendéglistáján az első a polgármester és a testületi tagok. A helyi önkormányzati kapcsolatok szintén fontos szereplője a helyi jegyző, aki a jogi, érdekvédelmi teendők mellett fontos személy a hivatali munka eszközeinek biztosításában. Mivel a nemzetiségi önkormányzatok 90%-a nem rendelkezik sem irodával, sem felszerelt eszközökkel, így az adminisztratív munka megszervezésében élen járnak a jegyzők, sok helyen ők jelentik az egyetlen szakmai és technikai segítséget az önkormányzati adminisztráció, így a jegyzőkönyvek, beszámolók, pályázatok, meghívók, szerződések elkészítésében.

„Nagyon jó a kapcsolat. '98-tól ez a harmadik polgármester. Az első polgármester az első ciklusba, az magyar volt. 3 vagy 4 ciklust vitt. Jó viszonyban voltam vele. Mindig megkaptuk azt a támogatást, amit kértünk. Az önkormányzat segített pénzüleg, anyagilag. Mindig volt a költségvetésben egy elkülönített pénzösszeg, hogy segítse a kisebbségi önkormányzat munkáját, hogy le legyen róla véve a teher. A sportnapokra, ha valamit csináltunk, abból a pénzből tudtuk mi csinálni.” (roma önkormányzati vezető, Baranya megyei község)

„A nagy önkormányzattal jó a viszonyom, régóta ismerjük egymást a polgármesterrel, ezért mindent megtudunk beszélni. Alkalmanként találkozunk, ha valami gond van... a polgármester, itt lakik, sokszor sms-ben egyeztetjük a dolgokat, nem is szükséges a személyes találkozás, mert olyan régóta ismerjük egymást.” (roma önkormányzati vezető, Baranya megyei város)

A városi vezetők kapcsolata korántsem ennyire közvetlen, a városvezetőkkel való kapcsolat több esetben szórványosnak mondható, van, hogy szinte csak jeles napok, ritka ünnepi találkozások jellemzik a vezetők kapcsolatát. Tény az is, hogy a városokban működő nemzetiségi fórumok, az önkormányzatok nemzetiségi referensi megbízatású tisztviselője, illetve a városi hivatal főként adminisztratív segítőként állnak a nemzetiségi önkormányzatok rendelkezésére. Nem megoldott az önkormányzatok közösségi tereinek biztosítása, illetve a meglévő irodák infrastruktúrával, működési feltételekkel való ellátása sem. A közösségi terek biztosítására az önkormányzatok számára közös irodát adott Pécs és Siklós város is, azonban ennek gyakorlati megvalósítása nem bizonyult osztatlan sikernek a kisebb nemzetiségi szervezetek körében. A görög, bolgár, német, horvát, örmény és a cigány nemzetiségi önkormányzati vezetők inkább az otthonukban végzik el munkájukat és a találkozóikat is inkább nyilvános tereken bonyolítják le.

A helyi települési intézményekkel kialakított kapcsolatok

A települési önkormányzatok kiszorultak a saját intézményeik fenntartásából. Ez a helyzet a nemzetiségi önkormányzatok esetében kockázatokat von maga után. A mintánkban szereplő 30 önkormányzat közül csupán 4 intézményfenntartó, a többi település már a hetvenes években elvesztette iskoláit, ezzel együtt elveszítették rálátásukat is az anyanyelvi nevelésre. Azonban megőrződött néhány régi oktatási forma, amely a változó környezetben jól szolgálja a nemzetiségi anyanyelvi nevelést, a hagyományőrzést és művészeti nevelést. A geresdlaki iskola térségi funkciókat is ellát, így a környék németek által lakott falvaiból ide járnak a gyerekek az anyanyelvi programot folytató iskolába. Jó gyakorlatukat másutt is értékeli, így Máriakémenről is ide jönnek a tanulók, holott a körzeti besorolásuk más társulási központba szólna. A kis nemzetiségi csoportok iskolászerű oktatást már nem folytatnak, ám ha kis létszámmal is, de a görögök vasárnapi iskolája fenntart egy igen régi hagyományra visszatekintő, anyanyelv képzésére koncentráló oktatási formát. Azokon a településeken, ahol már semmilyen közoktatási intézmény nincs, a nemzetiségi önkormányzatok együttműködési megállapodást kötnek a közoktatást végző iskolákkal és óvodákkal. Minimális programként terjedt el a cigányok által lakott falvakban, hogy a nemzetiségi önkormányzat Mikulás csomagokkal, karácsonyi ajándékokkal, iskolakezdekskor füzetcsomagokkal, gyereknapon édességgel ajándékozzák meg az óvodás és iskolás gyerekeket. Ezzel a gesztussal egyben tartós kapcsolatot építettek ki a gyerekeket nevelő intézményekkel, pedagógusokkal. Arra is van jó gyakorlat, hogy az intézményvezetővel rendszeresen konzultál a cigány nemzetiségi önkormányzat elnöke, felméri pályázati lehetőségeiket, így jut arra is pénz, hogy az önkormányzat tatarozza, kifesteti az óvodát, vagy hasonló forrásból nyári balatoni táborba viszi el a falu fiataljait.

„Az iskolákat is támogatjuk, fontos, hogy a nemzetiségi oktatásban részt vehessenek a gyerekek. Csak hochdeutsch [értsd: irodalmi német nyelv] oktatása van az iskolákban és a gyerekek már nem hoznak otthonról semmilyen sváb nyelvi hagyományt. Én sem beszélem a sváb nyelvet, de értem. Csak az irodalmi német nyelvet beszélem. Célunk a német hagyományok ápolása, de ezen túl fontos a falusi emberek körében a hagyományok ápolása és mindenekelőtt a meglévő helyi közösségek fenntartása, működési kereteinek biztosítása. Gond a nyelviség megőrzése, ezt azonban a közoktatási rendszer nem vállalja, a

család már nem éli meg nyelviségét, marad a német nyelv köznyelvi változatának használata.” (német nemzetiségi önkormányzati vezető, Baranya megyei község)

„Iskola volt, de megszűnt, mert nincs elég gyerek, nem volt annyi létszám. 1-3. osztályig volt, de tavaly megszűnt létszámhiány miatt. Óvodánk régóta van. Jó a kapcsolat, támogatjuk, amit tudunk. Kötünk minden évben együttműködési szerződést is. Az iskolával is volt. Bejön a vezető óvónő, elbeszélgetünk és ha van valami programjuk, nyári szünetben, amikor el akarja vinni a gyerekeket kirándulni, vagy húsvét, anyák napja, akkor megkér, hogy miben tudnánk segíteni. Mennyi összegben tudnánk segíteni nekik. Én támogattam a haraszi iskolát is. Volt egy gyűlésünk, és akkor mondta az egyik tanárnő, hogy fel kéne újítani az iskola egyik termét. És akkor én javasoltam egy 25000 Ft-os támogatást. Javítsák föl az iskolát.” (roma nemzetiségi önkormányzati vezető, Baranya megyei község)

„12 faluból jönnek a gyerekek, az iskola 400 gyerekének fele nem helyi, hanem környékbeli faluból jönnek a gyerekek, tehát ott más szokások vannak. Igyekszünk ezekből néhányat meghonosítani, mint a nagygyárádi búcsúi faállítást egy nemzetiségi projekt keretében. Picikében az óvodában is megszervezte egy nyárádi óvónő ezt a szokást. Nincs nagy eltérés a nyelvjárások között a környéken. Habár a szűrieket én sem értem, de ritkán találkozom velük”. (német nemzetiségi önkormányzati vezető, Baranya megyei város)

A közművelődési intézmények és más közösségi terek együttműködése gyakorlatilag a szívességi terek használatára korlátozódott. Közmeghallgatásra, nemzetiségi falunapra nagyobb teremre van szükségük a szervezeteknek, amelyet egyfajta szokásjog alapján a fenntartó önkormányzat átad a nemzetiségi önkormányzatoknak. Sajnálatos módon az 1000 főnél kisebb falvakban nincs közművelődési szakember, így a szintén humán erőforrás hiányával küzdő önkormányzatok e téren sem kaphatnak segítséget. Kőkényben a nyári horvát zenei tábor megrendezésére a falusi nagytermet kérik el, és a németek is így szervezik meg fiataljaik részvételével a zenés, táncos tábort Liptódon. Ugyanilyen nyári zenei képzést tartanak évek óta a Dombai tó melletti ifjúsági üdülőben. Helyi program hiányában a falvakban az a gyakorlat alakult ki, hogy kisbusszal utaztatják be a közeli nagyobb városokba a színházi, a komolyzenei vagy a művészeti kiállításra igényt tartó közönséget. Ez a gyakorlat régóta ismert a baranyai kisvárosok különféle nemzetiségi népessége és szervezetei körében is.

Mint ahogy a múzeumlátogatással, szabadidős programokkal egybekötött hazai és külföldi zarándokutak a bolgároknál, lengyeleknél és a cigányoknál is rendszeres nyári programot jelent. Ilyenkor többnyire egy busszal utaznak több falu nemzetiségi önkormányzatának tagjai. Ritka a programok között a nemzetiségek közötti közös rendezvény, ám az örmény önkormányzat vezetője rendszeres énekes előadó a Pécsi Német Kör kulturális eseményein. Részt vett a civil szervezet ukrain tanulmányútján is, amely során a munkatáborokat felkutatták és lerótták kegyeletüket a halottak előtt.

„Német nyelvű előadásokat szervezünk. Volt Marlene Dietrich előadás.” (német nemzetiségi önkormányzati vezető, Baranya megyei község)

„Gyerekek német nyelvű táboroztatására nyertünk pályázati forrást, minden évben támogatjuk a szekszárdi német színház látogatását a gyerekeknek. Idén a német konzulátus

átvállalta ezt a költséget, de mi nem vontuk vissza a 100.000 Ft-os támogatást, hanem zenei eszközökre, hangszerre, kottákra felajánlottuk.” (német nemzetiségi önkormányzati vezető, Baranya megyei nagyközség)

Alig van a kutatásunkba bevont nemzetiségi önkormányzatok között olyan, aki ne próbálkozna meg helyi népi gyűjtemény létrehozásával. A hagyományőrzés, a tárgyi emlékek gyűjtésére vonatkozó törekvés minden nemzetiségi önkormányzat körében kitüntetett feladatként vagy legközelebb megvalósítandó célként szerepel. Sajnos sem tudományos feldolgozás, sem néprajzi, múzeumi szaktanácsadás nem épült rá a lelkes kezdeményezésekre. Ilyenkor nemcsak a faluban kutatják fel a hagyatékokat, hanem a környékbeli településekre is kiterjed az értékek mentése. A helyi német nemzetiségi gyűjteményeket népismereti óráikhoz kapcsolódóan az ország egész területéről látogatják rendszeresen a német nemzetiségi programokban tanuló fiatalok.

„A kultúráközvetítő legjelentősebb eredményeink szinte magától fejlődtek, ahogyan a kiállításaink fejlődtek. Ez több mint 10 évre tekint vissza. Illetve még a tájházat is üzemeltetjük. Ezek kapcsán rengeteg általános iskolást és óvodást fogadunk. Német népismereti órákat tartunk. Magyar, német és tájnyelven is. Annyira felfejlődtek ezek a kiállítások és a kultúrcsoportoknak a vezetése, hogy jelenleg a népismeret könyvekben szerepelnek a falu kiállításai, és országos szinten is elismertek lettek. Az ország minden tájából jönnek hozzánk nemzetiségi egyesületek, csoportok, óvodák és iskolák. Ez nem tervezett hatás volt, ezt magától hozta, az itt elvégzett munkának az eredménye lett. Ez büszkeséggel tölt el minket, hogy hivatalos tankönyvekben látjuk viszont a kiállításainknak az eredményét, és fokozatosan látogatják hatalmas számban őket. Szintén egy egyedülálló példa a málenkij robotos emléktúra, és az ezt követő gyerekekkel megvalósított projektnap.” (német nemzetiségi önkormányzati vezető, Baranya megyei község)

Jó gyakorlat számos segítő kapcsolatban megnyilvánul, amely a helyi szervezetek, intézmények hálózatosodásának egyik motorja. Az önkormányzat, az iskola, a közösségi tér kapcsolata és az infrastruktúra használata mind a segítségnyújtás alapján működik. Terjedőben van egy más típusú gyakorlat is, amely a segítő kapcsolatokban egyfajta viszonyossági szolgálatot épít be. Ennek a viszonyosságnak igen változatos tartalma alakult ki. Az örmények mesedélutánnal viszonyozzák a vasasiak által megszervezett klubdélutánt. A szigetvári cigányok önkéntes munkával, a kisvárosi köztéri padok lefestésével kívánják bizonyítani, hogy a város számíthat rájuk a közmunkában is. Másutt a cigányok kölcsönadják a települési önkormányzatnak a kisbuszukat, mert cserébe megkapják a település szabadtéri színpadát a népes cigány falunap rendezvényéhez. Tekintettel arra, hogy a kis-településeken már nincs iskola, azonban minden önkormányzat kapcsolatot tart az intézményfenntartó település nevelési intézményeivel, így kiterjedt mikrotérségi együttműködésük a hálózati tevékenységük egyik sajátosságává vált.

"A német nemzetiségi önkormányzatnak van egy pincéje, ahol régi prést és hordókat állítottunk ki. Ott szoktunk akár rendezvényeket is tartani. A faluházunkban az idei évben [2022] egy klumpakiállítást szervezünk. Ennek a kialakítása folyamatban van. Az előző ciklusokban az önkormányzati és német nemzetiségi képviselők segítettek felújítani a tájházat." (német nemzetiségi önkormányzati vezető, Baranya megyei község)

"Sokszor szoktunk a templomba bekéredzkezni. Mivel én nyitottam ki, nem volt nehéz dolog bemenni, merthogy én tartom rendben a templomot, így aztán könnyű volt. Itt például a gyűléseket szoktuk tartani, mert azért le lehet ülni, nyáron jó hűvös, ilyenkor azért nagyon hideg. Ugye hát mi tartjuk rendben, ezért aztán amik vannak: fűnyíró, meg ilyen kis kerti gépek, azokat ott tartjuk a templomban. Sőt, most a tavalyi évben kaptunk az önkormányzattól egy faházat, hogy ne a templomban kelljen tároljuk." (szerb nemzetiségi önkormányzati vezető, Baranya megyei város)

Az egyes nemzetiségek közötti önkormányzati kapcsolatok és térségi együttműködésük

A megye településeinek nemzetiségi összetételét mutató statisztikai adatok szerint igen kevés – pontosan 7 magyar ajkú lakosságú falu - azoknak a településeknek a száma, amelyeknek a nyelvi, kulturális összetétele homogénnek mondható. A legkisebb lélekszámú nemzetiségek, mint az örmények, görögök, lengyelek, bolgárok, románok és gyakorlatilag ide sorolhatóak a szerbek is, ma már városokba koncentrálódtak, illetve vegyes nyelvű kulturális környezetben élnek. A legnagyobb lakosságszámmal rendelkező cigányok, németek és a horvátok az urbánus és rurális térben is megtalálhatóak, településként vegyesen, együtt élő népeiséget alkotva. Történeti és néprajzi okok miatt az együttélésük igen távoli múltra, több száz évre tekint vissza, azonban tény az is, hogy a legmobilitásabb népeiségeként a cigányok térbeli mozgásával és lélekszámukban növekedő jelenlétével találkozhatunk minden településtípusban. Mindebből az is következik, hogy - függetlenül attól, hogy rendelkeznek-e önkormányzattal vagy sem az egyes kulturális, nyelvi népcsoportok - igen jól ismerik egymást, tájékozottak kulturális és életmódbeli sajátosságaik terén, ám ez nem jelenti azt, hogy kapcsolatuk minden téren felhőtlen, illetve együttműködésük korántsem mondható rendszeresnek. Leginkább a cigány vezetők nyilatkoztak arról, hogy nem keresik a településük más nemzetiségeivel a kapcsolatot. Ez a beállítódás figyelhető meg a többi nemzetiségi önkormányzati vezető kapcsolatteremtési hajlandóságában is. Vagyis legkevésbé a cigány önkormányzatok vezetőivel építenek ki a más nemzetiségi vezetők ismeretséget, rendszeres találkozással járó kapcsolatot, ezért ritka a közös programok szervezése.

A kistelepüléseken több nemzetiségi önkormányzat jelenléte esetén szinte automatikussá vált, hogy az önkormányzati vezetők kölcsönösen meghívják egymást nyilvános rendezvényeikre.

„Művészi és kulturális csoportokkal, horvátországi magyarokkal van rendszeres kapcsolat. Ők rendeznek egy nemzetiségek fesztiválját (cseh, horvát, roma stb.), ahová minket is meghívják”. (horvát nemzetiségi önkormányzati vezető, Baranya megyei város)

Jó gyakorlatként említhető meg, hogy Pécs városa létrehozott egy olyan testületet, amely a városban működő nemzetiségi önkormányzatok közösségi megjelenési formájaként működik. A testület vezetője Pécs város önkormányzata által delegált személy, aki a napirendek előzetes megjelölésével havonta hívja össze a város összes nemzetiségének elnökét. A fórum arra szolgál, hogy megvitassák a nemzetiségi szervezetek aktuális gondjait, de valójában tényleges eljárásra, tevékenységre, a nemzetiségek által folyamatosan igényelt forrásgyűjtésre nincs jogosítványa. Néhány éve ez a fórum koordinálja Pécs város

évenként megtartott Hagyományőrző Nemzetiségi Fesztiválját, amely nagy látogatottságú turisztikai esemény. Olyan hálózati munka eredménye, amelyen minden nemzetiség képviselteti magát irodalmi, zenei, táncművészeti, gasztronómiai értékeivel.

„Rendszeresen találkozunk, főleg a pénzügyesekkel egyeztetünk. A nemzetiségi tanács tagjai vagyunk mi is, havonta találkozunk mind a 11 önkormányzat vezetőjével. ...5 éve elkezdtek a Nemzetiségi Hagyományőrző Fesztivált a város különböző pontjain. Banyicát (ez sós, túros étel), sopszka salátát kóstoltatunk, meg paprikakrémet. Hamar elfogy minden, mert nagy az érdeklődés. Meghívjuk a 11 nemzetiségi önkormányzatot, akik szintén sátrát vernek és ételeket kínálnak.„(bolgár nemzetiségi önkormányzati vezető, megyei jogú város, Baranya megye)

A kisvárosok körében nem terjedtek el a nemzetiségek együttműködését szorgalmazó fórumok. Csupán a szigetváriak tettek kísérletet arra, hogy a város minden nemzetiségi önkormányzatát rendszeres egyeztetésre hívják. Ez a cigány önkormányzattól induló kezdeményezés hamar elhamvadt. Azonban az a szakmai konzultáció eredményesnek bizonyult, amely térségi szintű projektre és pályázati forrásból finanszírozott együttműködésre épült. A Dráva mentén a helyi turisztikai attrakciók fejlesztését indították el a települési önkormányzatok. Ez egyben lehetőséget biztosított arra is, hogy a horvát, cigány nemzetiségek a többségi helyi civilekkel közösen megmutathassák művészeti, kézműves és gasztronómiai értékeiket.

A nemzetiségi önkormányzatok térségi kapcsolatait alakító jó gyakorlatok sorában kevés olyan tradicionális vagy spontán elem, esemény található, amely a településközi szervezeti együttműködést motiválja. Napjainkra a térségi szintű pályázatok, valamint a turisztikai fejlesztések erőteljes hatást gyakorolnak a közös programok szervezésére, a térségi kapcsolatokra, továbbá a hálózati együttműködések kialakulására.

Erősen átalakultak a helyi társadalmak. A népesség összetétele, a lakosság kulturális érdeklődése és közösségi tevékenységük, valamint azok terei is igen nagy változáson mentek keresztül. A települési és szomszédsági kapcsolatok korábbi közösségi életének alakításában a helyi nyelvi, nemzetiségi, vallási és más szubkulturális értékek megelevenítésének fontos szerepe volt. E tekintetben a helyi és térségi ünnepek is meghatározó szerepet töltek be a települési és térségi értékek és együttműködések kialakulásában és gondozásában. Mára eltolódtak a közösségszerveződés motivációi, illetve bizonyos szempontból a közösséget formáló értékek terén is jelentős hangsúlybeli változások következtek be. A búcsú ünnepét, az egyházi szentek ünnepéhez kötött napokat és a korábban sok helyen erre ráépülő helyi ünnepeket – mint a hagyományos bányásznapot – egyre inkább kiváltó, bizonyos szempontból értéksemleges falunapok, gasztronómiai fesztiválok, nemzetiségi napok váltották fel. Funkciójukat tekintve a helyi új típusú ünnepek alkalmat nyújtanak a közös együttlétre, barátkozásra, valamint a vidéki lakosság meglévő és új kapcsolatainak ápolására. A térségi vonzáskörű programokat támogató pályázatok hatására a nagyobb projektforrások bevonásának lehetősége is megnőtt. Ez élénkítően hat a térségi, hálózatosodási folyamatokra. A helyi ünnepek közül néhány már megyei vagy kistérségi fesztivállá terebélyesedett, amely komoly turisztikai vonzerőt jelent a falvaknak és a szomszéd településeknek. Virágzanak a helyi és térségi gasztronómiai napok,

fesztiválok, ezen belül a nemzetiségi jeles napokban is kitüntetett szerepet kapnak a nemzetiségi kulináris tradíciók. Nagypalán július elején Pogácsa Fesztivált rendeznek, ahol a falusi ünnepi programban a német nemzetiségi önkormányzatot, a felvidékről ide telepítettek, a helyi kézműves egyesületet, valamint a szomszéd falvak művészeti egyesületeit is felvonultatják. A Geresdlaki Gőzgombóc Fesztivál a hagyományos paraszti étrend kelt, lángosszerű tésztájára alapította turisztikai termékét. Mára a fesztivál az országos művészeti előadók, humoristák találkozóhelye, de a megye német tánccsoportjain, kórusain kívül meghívják a szomszédos falvak magyar művészeti csoportjait is. Ekkor vendégeskednek a testvértelepülések ide utazó polgárai is, különösen az itt élő 30 finn család közössége vonzza a külföldi látogatókat. Hasonlóan országos rendezvényé nőtte ki magát a mohácsi busójárás, a jánoskázás és a babfőző fesztivál is, amely több nemzetiség és a többségi magyarok kulturális együttműködését dicséri. A nagynyárádi Kékfestő Fesztivál, a feked Stifolder Fesztivál, a bólyi szakrális eredetű Emmausz-pincejárás, a mecseknádasdi Kakaspaprikás Főzőverseny, vagy az óbányai tavaszi megtisztulás archaikus tradícióját őrző, a domboldalról leeregetett tűzkerék a helyi hagyományok átörökítése mellett mind térségi rendezvényé vált.

A nemzetiségi önkormányzatok kapcsolata saját nemzetiségi civil szervezetekkel

Nemcsak Baranyában, de országos tendenciaként is megfigyelhető, hogy a nemzetiségi önkormányzatok gyors elterjedése, számuk dinamikus növekedése azzal magyarázható, hogy már a második világháború előtt a legkisebb faluban is működtek a demokrácia kicsi szervezetei, mint az iskolaszék, egyházszek, nem is beszélve a földműveléssel kapcsolatos önszerveződő körökről. Másrészt olyan önképző körök, nemzetiségi művészeti csoportok, klubok működtek, amelyek - az egyesületi törvény hiányában - akkor még nem voltak bejegyezve. A közösségi tevékenységhez szokott emberek - nem minden félelem nélkül - de átlátták az önkormányzatok jelentőségét és több helyen ezek a spontán kezdeményezések alapozták meg a helyi nemzetiségi önkormányzatok megalakulását.

„Itt helyben is nehezen mozdultak meg az emberek, mert a Volksbund és következményei szinte megbénították az embereket, abban is, hogy az identitásukat továbbadják. A város korán polgárosodott, itt nincs viselet, korán kivetkőztek és városi szokásokat vettek föl. Kimaradt egy korszak, ezek a nemzetiségi nyelvi hagyományok a kistelepüléseken jobban élnek, ... még elevenebb az embereknek a nemzetiségi kultúrában való élése. Nálunk nehezen épült ki az önkormányzat és a nemzetiségi élet, mert a történelmi traumák és a polgári szokások visszatartották az identitás ápolását. Gyakorlatilag a nemzetiségi programú óvoda és iskola és több egyesület megalapításával olyan értelmiségiek telepedtek le a városban, akik szívükön viselték és viselik ma is a nemzetiségi kultúra ápolásának ügyét.” (német nemzetiségi önkormányzati vezető, Baranya megyei város)

Általánosnak mondható az a tendencia is, hogy alig van nemzetiségi önkormányzatok által alapított művészeti csoport. Viszont a 2000-es évtől egyre több nemzetiségi önkormányzat motiválja a nem egyesületi formában működő éneklő, táncoló, kézműveskedő helyi szervezeteket arra, hogy legalizálják hivatalos úton szervezeti tevékenységüket.

Ugyanebben az időben gomba módra elszaporodtak a faluszépítő alapítványok, honismereti és turisztikai egyesületek is. Másrészt a nemzetiségi önkormányzatok finanszírozásának befagyása arra készítette a szervezeteket, hogy a megnyíló uniós és nemzeti alapokból az egyesületek segítségével pénzügyileg fedezzék programjaikat. Változatlanul terjed az a támogatási forma, hogy a nemzetiségi önkormányzatok évente hozzájárulnak a helyi művészeti csoportok működési költségeihez, illetve hálózati kapcsolataik körében más nemzetiségi és települési önkormányzatoknak is ajánlják egyesületeik művészeti és sport programjait, ezzel is biztosítják fellépési lehetőségüket. A cigányok körében az éves egyszeri nagyrendezvény központi előadója általában olyan cigány művész, akinek országos híre van, de vannak olyan önkormányzatok is, akik ezt a lehetőséget arra használják fel, hogy ápolják térségi kapcsolataikat saját nemzetiségük önkormányzataival és művészeti egyesületeikkel.

„A környékbeli településeket mindig igyekszünk meghívni, és mi is igyekszünk elmenni az ő programjaira, kölcsönösség legyen, mert így egy szorosabb kapcsolat tud kialakulni. A (városi) egyéb csoportokkal, nem nemzetiségi csoportokkal is igyekszünk a kölcsönösséget, az egymás programjain való részvétel megvalósítani, így erősödik az együttműködés...Sajnos nincs művészeti csoportunk. Tőlünk függetlenül nemzetiségi fúvószena, ifjúsági fúvószena csoport működik. Támogatjuk az ő működésüket, rendszeresen fellépési lehetőséget kérünk, kínálunk a számukra. Igyekszünk közvetíteni őket más helyekre is, hogy ezzel az ő működésüket segítsük.” (német nemzetiségi önkormányzati vezető, Baranya megyei város)

„A Szülőföldem Baráti Köre, a települési önkormányzat és a Német Nemzetiségi Önkormányzat sokszor találkozik, nincs széthúzás. Mindent közösen beszélünk meg, és közösen dolgozunk a faluért. A meghirdetett programoknál is e három szervezet van feltüntetve a szervezők között.” (német nemzetiségi önkormányzati vezető, Baranya megyei község)

„Minden év január első hetében egy éves célkitűzést csinálunk. Az első megvalósult programunk a tavaszi kórustalálkozó, amit a templomban szoktunk megrendezni. Ezt a rendezvényt német nyelven adjuk elő, gondolok a felkonferálásra, éneklésre. Még a meghívott énekkarok is német tájszólásban beszélnek, énekelnek..” (német nemzetiségi önkormányzati vezető, Baranya megyei község)

A Pécsváradi Német Nemzetiségi Önkormányzat és Pécsi Német Kör együttműködésének köszönhetően nyílhat meg hamarosan a kiüresedett pécsváradi vasútállomáson egy malenkij robot emlékhely, ahol egy tárgyi kiállítást, illetve csoportos foglalkozások lebonyolítására lehetőséget nyújtó teret kívánnak kialakítani.

A megyei nemzetiségi önkormányzatok kapcsolatai a falvakban és városokban működő szervezetekkel

A rendszerváltó törvények sorában a nemzetiségi önkormányzatok megalakulásának jogszabályi lehetősége igen korán megnyílt. Csak 2005-ben - a nemzetiségi önkormányzatok megalakulását lehetővé tevő törvény megjelenését követően majdnem 10 évvel később - látott napvilágot az a jogi háttér, amely a nemzetiségi önkormányzatok megyei szervezeteinek létrehozásához is szabad utat nyitott. Baranyában három megyei szövet-

ség van, a németek, a horvátok és a cigányok is megalakították megyei önkormányzataikat. A megyei szervezetek irodával rendelkeznek, melyet többnyire ügyvivő szinten irodavezetők vezetnek. A szervezetek élén választott testület működik, amelynek tagjai a helyi önkormányzati vezetők közül tevődnek össze. Mindhárom szervezet sajátossága, hogy alulról építkezik, tevékenységük szolgáltató és érdekvédelmi jellegű, továbbá komoly szerepet töltenek be a helyi, a térségi és az országos önkormányzatok közötti információ cseréjének biztosításában. Nem elhanyagolható az sem, hogy a megyei elnökök vidéki háttérrel rendelkeznek, életmódszerűen is ismerik a többnyire falusi környezetben élő nemzetiségi népet. A Covid19- járvány időszakában a megyei szervezetek komoly szerepet vállaltak az elektronikus információ-közvetítésben, illetve az online tartalmak készítésében.

A megyei szövetségek munkáját tematikus munkarend jellemzi, amelynek tartalma a testületük által aktualizált témakörökből tevődik össze. Az országos önkormányzatok támogatásával vagy pályázati forrásból biztosítják a projektek megvalósítását. A megyei cigány szervezet nagy hálózatépítésbe kezdett, részben kormánysegítséggel 15 önkormányzati szervezetet építettek ki, amely megalapozta kiterjedt szociális, képzési, idősgondozási és ifjúsági programjait. A horvátok nyelvi és zenei táborokat indítanak, a hazai horvátság történetét feldolgozó monográfia kiadását gondozzák, illetve szervezik a térség horvát hagyományőrző fesztiváljait. A Baranya Megyei Horvát Önkormányzat segíti a helyi nemzetiségi önkormányzatok munkáját a külföldi kapcsolatok ápolásával, konferenciák, népművészeti zenei fesztiválok megrendezésével. A többi megyei szervezethez hasonlóan előkészítik és szervezik az országos nemzetiségi önkormányzati megyei választásokat. A németek szintén pécsi központtal működtetik megyei irodájukat, amely hagyományos találkozóhelye a vidéki önkormányzatoknak, így hír és információs központként működnek. Országos szervezetük és a helyi német önkormányzatok kezdeményezésére több ifjúsági csoport szerveződött a falvakban. Az emlékezőpolitikai tevékenységük következtében számos emlékhely létesült, szobrokat állítottak a falvak főterein az elhurcolt németek emlékére, de a helyi tanösvények szervezésében is együttműködtek a helyi testületekkel. A megyei és térségi nemzetiségi programok, fesztiválok előkészítésében fontos szerepe van a helyi nemzetiségi önkormányzatok és a művészeti csoportok koordinálásában.

„Jó a kapcsolatunk a megyei német nemzetiségi önkormányzattal... együttműködünk a Lenau házzal is. Minden fontos hírt vagy információt hamar megosztanak velünk. A Baranya Megyei Német Nemzetiségi Önkormányzat rendre felkéri a tánc csoportot, illetve az énekkart, hogy lépjenek fel a rendezvényein.” (német nemzetiségi önkormányzati vezető, Baranya megyei község)

Az országos nemzetiségi önkormányzatokkal kialakított kapcsolatok, hálózatépítési kezdeményezések

Az országos fórumoknak a megyei, kistáji, illetve helyi nemzetiségi önkormányzatokkal kialakított kapcsolata több évtizedre tekint vissza. A nemzetiségi önkormányzatok országos ernyőszervezetei a rendszerváltás előtt budapesti székhelyű nemzetiségi szövetségekként működtek. A horvátok és a németek e szövetségi formában, valamint a hajdani

Hazafias Népfrent kereteiben támogatták a megyei és a helyi - akkori terminológiával élve - kisebbségi csoportokat, amelyek elsősorban művészeti tevékenységet végeztek. Országos fesztiválokat szerveztek, a KÓTA (Magyar Kórusok, Zenekarok és Népzenei Együttesek Szövetsége) segítségével a kórusmozgalmat tartották életben, illetve az egykori Népművelési Intézet berkeiben néptáncoktatókat képeztek, néptáncsoportok minősítését szervezték meg. A lengyelek, bolgárok ugyancsak a fővárosban kulturális központot működtettek, kiállításai, irodalmi műsoraik eljutottak a vidéki településekre is. Lényegében a szövetségi forma alakult át az önkormányzatok országos szervezetévé, legalábbis első körben az elitváltás ezen a szinten zajlott le. A német nyelv, pontosabban a német tájnyelv használatának rohamos csökkenése miatt az önkormányzati vezetők rekrutálása is nehézségekkel jár, ami a közösségen belüli kapcsolattartást és a kulturális hagyományok ápolását veszélyezteti. Ennek megelőzésére – a többi országos nemzetiségi önkormányzatnál is terjedő gyakorlatot követve - az országos szervezet számos helyen nyelvi képzést indított.

„A német nyelv ápolása számunkra nagyon fontos. Itt megint csak szembe megyünk a trenddel. Nagyon sok német önkormányzat úgy alakul, hogy a nagyszülei még beszéltek a nyelvet, de ők azt mondják, hogy mi már annyira nem. Egyébként az LDU felismerte a problémát, és több online nyelvi kurzust hirdetett meg azoknak, akik kapcsolódnak a helyi nemzetiségi politikához, pl. nemzetiségi önkormányzati képviselők vagy kapcsolódnak helyi nemzetiségi civil szervezethez. A nyelvtanulás kulcskérdése, hogy ha érkezik pozitív visszajelzés, ha megértene, ha hibával is beszélsz, de beszélj. A lényeg, hogy beszéljünk németül.” (német nemzetiségi önkormányzati vezető, megyei jogú város, Baranya megye)

Az elektorok megválasztásának egykori gyakorlatát ma is hiányolják Baranyában. A választás keretében térségi fórumokat szervezett a Magyarországi Németek Országos Önkormányzata, ahol a jelöltek programjaikkal bemutatkoztak, mintegy megmérkőztek egymással. Ily módon a térség önkormányzati képviselői négyévente tájékozódhattak a települések gondjairól, nemzetiségi szervezeteik munkájáról, új kezdeményezéseikről.

„Nincs olyan fórum, ahol a tapasztalatainkat megoszthatnánk. Korábbi tapasztalatom, hogy hozzánk tartozott 11 település, akikből az országos képviselőket választottuk ki, ez egyfajta megmérettetés is volt, ennek kapcsán a jelölés során bemutatkoztak, jó gyakorlatokat ismertettek. De ez már nincs....Szekszárdon ez ma is élő módszer, mi is jártunk náluk és ott hallottam jó gyakorlatokat. Szeretnék én is ilyen tapasztalatcserét szervezni.” (német nemzetiségi önkormányzati vezető, Baranya megyei város)

A megyei iroda közreműködésével a farsangi időben Országos Német Nemzetiségi Borversenyt rendeznek Mecseknádasdon, ami a 670 tételes versengő bormintával az ország egyik legnagyobb borversenyévé és német nemzetiségi kulturális eseményévé vált. Szintén országos támogatással a megyei iroda koordinálása mellett az FDJ ifjúsági közösségei mára országos hálózatot működtetnek. Az országos önkormányzat számos közoktatási intézményt vett át saját fenntartásába és megszervezték a Magyarországi Német Pedagógiai és Módszertani Központot is, amely országos hatókörrel Pécsen működik. Az utóbbi években hazai, valamint uniós forrásból és a németországi belügyminisztérium anyagi támogatása mellett pályázatok láttak napvilágot, amelyekkel a nemzetiségi szellemi és épített

örökség helyi települési archiválását szorgalmazzák. Ennek nyomán országos pályázat keretében emlékműveket, tanösvényeket, új tematikájú helyi gyűjteményeket hoztak létre a baranyai településeken. A baranyai pécsváradi járásban a málenkij robot tanösvénye több faluból elhurcolt német ajkúaknak állít emléket úgy, hogy a falvakból a vagonokhoz vezető utak mellé szervezték a tanösvény információs állomásait. Ezzel a falvak és az ott élő emberek térségi kapcsolatain át állítanak emléket a közös múltjuk történelmi eseményeinek. Jelenleg is tart a gyűjtemény fejlesztése.

A Horvát Országos Önkormányzat népművészeti, táncos és zenei fesztiválokat támogat, amelyeket elsősorban a határmenti horvát településeken, valamint Pécssett rendez meg a helyi önkormányzatokkal és a civil szervezetekkel együtt. Jó gyakorlatként meghonosították a vándor népművészeti fesztivál műfaját, ami egy kis időre Kökényben telepedett le.

Szintén a horvátok jó gyakorlataként érdemes ráirányítani a figyelmet arra, hogy ez az országos szervezet az, amely legsikeresebben decentralizálta tevékenységét és úgy vezeti a magyarországi horvátokat, hogy letörte, leépítette szervezeti hierarchiáját. Mi sem érzékelteti ezt jobban, mint egy horvát kisfalú nemzetiségi önkormányzati vezetőjének megnyilatkozása:

„Tulajdonképpen senki sem zárkózik el a kérdéseink, kéréseink elől. A pécsi városi önkormányzati vezetőtől és az országos vezetőktől is kapunk segítséget, amennyiben hozzájuk fordulunk. Mindenki igyekszik a horvát tudatot, nyelvet, hagyományt fenntartani. Ez egy segítőkész, erős közeg és ezek a vezető emberek eltökéltek a horvátság megmaradásának támogatásában.” (horvát nemzetiségi önkormányzati vezető, Baranya megyei község)

Az országos önkormányzatok és ernyőszervezeteik komoly anyagi erőforrásokkal rendelkeznek, különösen a cigány önkormányzati vezetők törekednek arra, hogy személyes kontaktusba kerüljenek azokkal a politikusokkal, elosztó szervezetek vezető személyeivel, akik a források elosztásában, a pályázatok elbírálásában segítségükre lehetnek.

Az egyre inkább átpolitizált önkormányzati térben sokféle konfliktus alakul ki. Az országos szervezetek nagyobb mozgásteréből adódóan sok helyen rájuk hárul a konfliktuskezelés és a helyi problémák megoldása.

„A nagy önkormányzat segít általában, nekik jó a kapcsolatuk másokkal. De van, hogy az országos vagy megyei szervezethez fordulok segítségért. Leginkább a pályázati lehetőségek ügyében veszem fel a kapcsolatot velük... Hagyományőrzésre, táboroztatásra, a buszra pályáztunk és nyertünk is az elmúlt két évben. Magától nem megy a dolog, megfelelő kapcsolatok kellene, akkor sikeresek a beadott pályázatok.” (roma nemzetiségi önkormányzati vezető, Baranya megyei város)

Összegzés

Kutatásunk kezdetén a várakozásunk az volt, hogy a szervezetek kapcsolatrendszerét és tevékenységét a nemzetiségi önkormányzatok törvényi szabályozásából adódó kötelezettségek határolják le. Azonban az önkormányzati vezetők körében folytatott fókuszcsoportos beszélgetés, továbbá a 30 vezetővel készített interjú adatai arról tudósítanak, hogy a nemzetiségi önkormányzatok tevékenységei igen sokfélék, a törvényi előírásokat meghaladják. Látható az is, hogy a különféle szervezetekhez kötődő kapcsolataik is sajátos

rendszerekké épültek ki. Kiterjednek a nemzetiségi és a többségi önkormányzatiság felsőbb országos fórumaira, a megyei és települési önkormányzatokra, a saját nemzetiségük és további más nemzetiségi civil szervezeteire, a helyi és térségi kulturális-, oktatási intézményekre, a helyi gazdaság aktoraira, valamint a hazai és külföldi testvértelepülések szervezeteire. Fontos változásként rögzítettük, hogy a nemzetiségi önkormányzatok szervezeti kapcsolataiban a hatalmi viszonyok átalakultak, előtérbe kerültek a kulturális és szakmai tartalmú együttműködések, a korporatív, illetve partnerségen alapuló kapcsolatok. Mindez erősíti a közösségi alapú együttműködést és a szervezetek hálózatosodását. A kulturális hagyományokat ápoló és a helyi települési művelődési folyamatokat szervező tevékenységük tartalma igen szerteágazó. A funkciók bővülésének egyik motivációja a helyi társadalmak problémáinak ismerete, ebből adódóan a szervezetek munkáját változatos módszerek és reflektív problémamegoldás jellemzi. A tevékenységük másik motorja az információs és segítő kapcsolataik sokrétű kiterjedése, erős szervezeti és kulturális kötődések alakultak ki.

Irodalomjegyzék

- Kocsis, M., Koltai, Zs., Nemes, K. & Reisz, T. (2021). Infrastruktúra, eszközellátottság és finanszírozás a Baranya megyei falvak közművelődésében. *Kulturális szemle*, 13. <http://www.kulturalisszemle.hu/13-szam/hazai-tudomanyos-muhely/kocsis-mihaly-koltai-zsuzsa-nemes-krisztina-reisz-terezsia-infrastruktura-eszkozellatottsag-es-finansziroz-as-a-baranya-megyei-falvak-kozmuvelodeseben>
- Kocsis, M., Koltai, Zs., & Reisz, T. (2021). Best Practices and Challenges of the Cultural Institutions in Baranya County Villages. *Kulturális szemle*, 14. <http://www.kulturalisszemle.hu/14-szam/nemzetkozi-kitekin-tes/kocsis-mihaly-koltai-zsuzsa-reisz-terezsia-best-practices-and-challenges-of-the-cultural-institutions-in-baranya-county-villages>
- Koltai, Zs. & Reisz, T. (2021). Közművelődési és közösségszervezési jó gyakorlatok a Baranya megyei községekben. *Tudásmenedzsment*, 22 (1. klsz), 187-211.

Erdős Zoltán

*A BARANYAI TELEPÜLÉSTÖRTÉNETI IRODALOM KÖNYVÉSZETI
JELLEMZŐI (1891-2021)*

Absztrakt

Közhelyes megállapítás, hogy a társadalmi kohézió erősödésének és ezáltal a társadalmi kapacitás bővülésének fontos eleme a szilárd és gazdag helyi identitás, amihez nélkülözhetetlen szűkebb pátriánk örökségének ismerete és hagyományainak megélése. Ennek eszköze lehet a közösségi alkalmak szervezése, emlékhelyek kialakítása, helyismereti gyűjtemények létrehozása, vagy akár az adott település történetének megírása.

A tanulmány Baranya településtörténeti irodalmának könyvészeti jellemzőit elemzi. A helytörténeti művek időbeli és térbeli megoszlásának vizsgálata arra utal, hogy a leszakadó térségek települései, illetve az apró- és törpefalvak rendelkeznek legkisebb arányban helytörténeti feldolgozásokkal. Az összképet tovább rontja, hogy szemmel láthatóan a szakmai és a technikai színvonal is ezen munkák esetében a legalacsonyabb, viszont itt a legmagasabb a jellemzően szakdolgozatként készült, azaz nem publikált, az olvasók kezébe el sem jutó falutörténetek aránya. A helyzet tehát éppen ott a legrosszabb, ahol a legnagyobb szükség lenne a múlt értékeinek és a jövő perspektíváinak felmutatására.

A tanulmány a levont következtetések alapján szakmai, szakpolitikai javaslatokat fogalmaz meg. Szükség volna mindenekelőtt arra, hogy a vidékfejlesztési támogatások rendszerében megjelenjenek a helyi identitás erősítésével kapcsolatos tevékenységek, így – más tevékenységtípusokkal összehangolva – a helytörténeti művek elkészítése. A tapasztalatok szerint különösen sikeresek és költséghatékonyak lehetnek a kistáji szemléletű munkák. Emellett fontos volna megerősíteni a megyei közgyűjtemények kutatástámogató szerepét. A javaslatok célja, hogy elősegítsék a településtörténeti kutatások mennyiségi és minőségi gyarapodását, és ezáltal hozzájáruljanak a jelenleginél egészségesebben fejlődő, erősebb helykötődéssel bíró közösségek kialakulásához.

Kulcsszavak: *településtörténeti irodalom, lokális identitás, bibliometria*

Bevezetés

Magyarországon hosszú ideje súlyos gondot jelent, hogy a városokkal – és elsősorban a fővárossal – szemben a falvak lakosságmegtartó ereje csökken, a falusi népesség folyamatosan öregszik és fogyatkozik. (GKI Gazdaságkutató Zrt., 2021; KSH Győri, Miskolci és Veszprémi főosztálya, 2014) Kormányprogramok és vidékfejlesztési stratégiák, koncepciók sora tűzte ki célul, hogy lassítsák vagy visszajára fordítsák ezt a trendet, eszközként általában az infrastrukturális fejlesztések, a munkahelyteremtés és a lakáshoz jutás támogatása jelenik meg. Ugyanakkor a közösségi kohézió, a helykötődés és a helyi identitás erősítése – bár a hosszadalmas munkát igénylő folyamatnak nem kevésbé fontos összetevője – általában háttérbe szorul. Ezek ugyanis olyan tényezők, amelyek túlmutatnak egy-

egy választási cikluson, amelyeket nagyon nehéz egzakt módon, mutatószámokkal megragadni (azaz számonkérni egy pályázati beszámolóban), és amelyekhez egyetlen gazdasági vagy politikai érdekcsoportnak sem kötődnek komolyabb anyagi érdekei.

Talán nem szükséges hosszasan érvelni amellest, hogy egy-egy település történetének, kulturális örökségének ismerete, a hagyományok elsajátítása és megélése erősíti a közösség összetartozás-tudatát és összetartását, növeli a település lakosságmegtartó erejét. „Hogy szülőhelyünket szeressük, annak legelső feltétele, hogy ismerjük azt” – írta mintegy axiómaként Steinecker Ferenc, a Faluszövetség elnöke a legelső Siklós-monográfia köszöntőjében (Bálint, 1928. p. 3). Hosszúhetény polgármestere pedig jóval később így fogalmazott a jubileumi falutörténeti olvasókönyv köszöntőjében: „Mintha ez az ezer esztendő csupán egy pillanat lenne, holott jól tudjuk, nem az! Megeshet, hogy a közösen átélt, megélt történésekre ki-ki másként, drámaian másként emlékeznek. Emberi élethelyzeteinktől függően múltértékelésünk lehet különböző, ám megtartó gyökereink mégis csak közösek, egy töről erednek: Hosszúhetényből.” (Csörnyei, 2015. p. 9.)

Annak, hogy egy közösség birtokba vegye és használni tudja a természeti, történeti és kulturális örökségét, elsődleges eszköze a gyűjtő, feltáró és feldolgozó munka: településtörténeti feldolgozások megírása, helyismereti gyűjtemények létrehozása, a településtörténet egy-egy mozzanatához kötődő emlékművek felállítása, ünnepek, megemlékezések szervezése. A tanulmány célja, hogy a vidékfejlesztés „puha” tényezői közül egy viszonylag kis szegmens, a helyismereti munka, ezen belül is a településtörténeti monográfiák jelentőségére hívja fel a figyelmet. Ez annál is inkább fontos terület, hisz a helytörténet nem a településmarketing elsődleges eleme, közvetlenül nem piacosítható, nem alakítható a vevők igényei szerint – ahogyan számos más örökségelem kapcsán megtörtént (Csurgó Bernadett eredményeit idézi Prókai, 2018) –, vagyis főként az adott településen élőknek szól, az ő önképüket, identitásukat gazdagítja.

A kutatás módszerei

A munka nyersanyagát a történeti Baranya településtörténeti monográfiáit tartalmazó bibliográfia jelenti (Erdős, 2022). A jegyzék összesen 319, 1891 és 2021 között megjelent mű (kizárólag monografikus szintű feldolgozások, kéziratok és szakdolgozatok, valamint bibliográfiák¹) adatait tartalmazza. Csak a könyvek megjelenési adataiból és formai paramétereiből vontam le következtetéseket, tartalmi, szerkezeti és kutatómódszertani kérdésekkel, a vizsgált könyvek színvonalával, szakmai értékével viszont egyáltalán nem foglalkoztam (ezekkel a kérdésekkel kapcsolatosan lásd Erdős, 2016), és az egyes művek hasznosulásának, idézettségének és visszhangjának vizsgálata is túlmutatna a jelen írás adta lehetőségeken.²

¹ Nem szerepelnek tehát a jegyzékben az intézménytörténetek, plébánia- és templomtörténetek, a turisztikai kiadványok, képeskönyvek, családkönyvek és arcképcsarnokok, forráskiadványok és szemelvénygyűjtemények, adattárak, emlékiratok. A műfaji határok perze elmosódóak, és így az egyes művek besorolása is vitatható. Drávapalkonyáról például Dani Lajos, Palkonyáról Herger Ede, Villányról pedig Pusztai Béla emlékirathoz hasonló összefoglalót készített, Szita László harkányi fürdő története pedig az idegenforgalmi célzatú ismeretterjesztő kiadványokkal mutat hasonlóságot.

² Az egyes művek hatását, helyi olvasottságát, identitásépítő szerepét, illetve beépülését a professzionális történetírásba aligha lehet felmérni, legfeljebb egy-egy mű idézettségét lehetne visszakeresni, de a szokott módszertan ezek esetében is korrekcióra szorul. Egyrészt más a „felszívódás” útja: a téma jellege miatt az eredmények először a megyei szintű összefoglalókba (közgyűjteményi évkönyvek, konferenciakötetek közleményeibe) kerülnek be, majd innen az országos szaklapokban megjelent cikkekből, ezek viszont már aligha

A feldolgozás során a többkötetes műveket egynek számítottam, viszont egy mű különböző kiadásait, utánnomásait és fordításait külön vettem számításba, mivel az újrakiadások általában megbízhatóan utalnak az olvasói igényekre a településtörténeti kutatómunka és feldolgozás iránt.³ A több települést együttesen tárgyaló művek ugyan a bibliográfiában csak egyszer szerepelnek, de a statisztikai elemzésnél mindegyik településnél beszámítottam őket. A kiadók és a megjelenési helyek vizsgálata során a szakdolgozatok és más kéziratok nem szerepelnek az összesítésben, hisz ezek esetében a Pécsi Tudományegyetem (és jogelődjei) egy „gyűjtő” intézményt jelölnek, függetlenül a szerző valós kötődéseitől, beágyazottságától.

A településtörténeti művek időbeli és térbeli megoszlása

Ami a monográfiák megjelenésének időbeli eloszlását illeti, a hullámvázások ellenére összességében folyamatos gyarapodást, állandóan javuló tendenciát figyelhetünk meg. A századelőn megjelent néhány művet (Németh Béla bólyi és szigetvári monográfiáit) az 1930-as évek második és az 1940-es évek első felében a falukutató mozgalom hatására megjelent monográfiák követték. Újabb fellendülést az 1960-as évek közepén a honismereti mozgalom első fénykora (Erdős, 2021a), majd az 1970-es évek közepén az idegenforgalom megerősödése hozott. A rendszerváltoztatás körüli években bizonyult ismét nagyon fontosnak, hogy egy-egy település múltjának összefoglalásával, újraírásával biztosítson fogódzót a gyorsan és gyökeresen változó világban. Néhány év múlva a honfoglalás 1100., majd az államalapítás 1000. évfordulója jelentett kapcsolódást az egyes helyi közösségeknek az országos történelemhez – és nem utolsósorban forrást a településtörténeti feldolgozások elkészítéséhez és megjelentetéséhez. Bár az ekkori csúcserőket (2000-ben 23 monográfia jelent meg) többé nem sikerült megközelíteni, a 2010-es évek állandósuló fellendülést és némileg kiegyensúlyozottabb gyarapodást hozott a könyvtermésben. (A helytörténet-írás korszakaival kapcsolatosan lásd Vargha 1971 és Vonyó, 2003)

Ezen a ponton két lényeges kitételt kell megtenni. A településtörténeti munka élénkítése az 1996-os és a 2000-es jubileumi évek körül vitathatatlanul fontos, mégis csak kampányszerű eredménynek tekinthető. Sokkal szerveesebb kapcsolódást feltételez a település történetének belső logikájához, és egyben a helyi közösség életéhez, amikor egy mű egy helyi évfordulóhoz (általában az első írásos említés évfordulójához) kapcsolódik: ilyen alkalmából készült például 1982-ben Sásd, 1993-ban Bóly és Mohács, egy évvel később Vajszló, 2005-ben Pellérd, 2015-ben pedig Hosszúhetény és Szajk monográfiája.⁴

Még fontosabb összefüggés, hogy a 2010-es évek fordulójához köthető fellendülés csak a megjelent címek összesített számát tekintve igaz, a településtípusok között nagyon komoly eltérések alakultak ki. A gyarapodásból jobbra a városok vették ki a részüket, a kis-

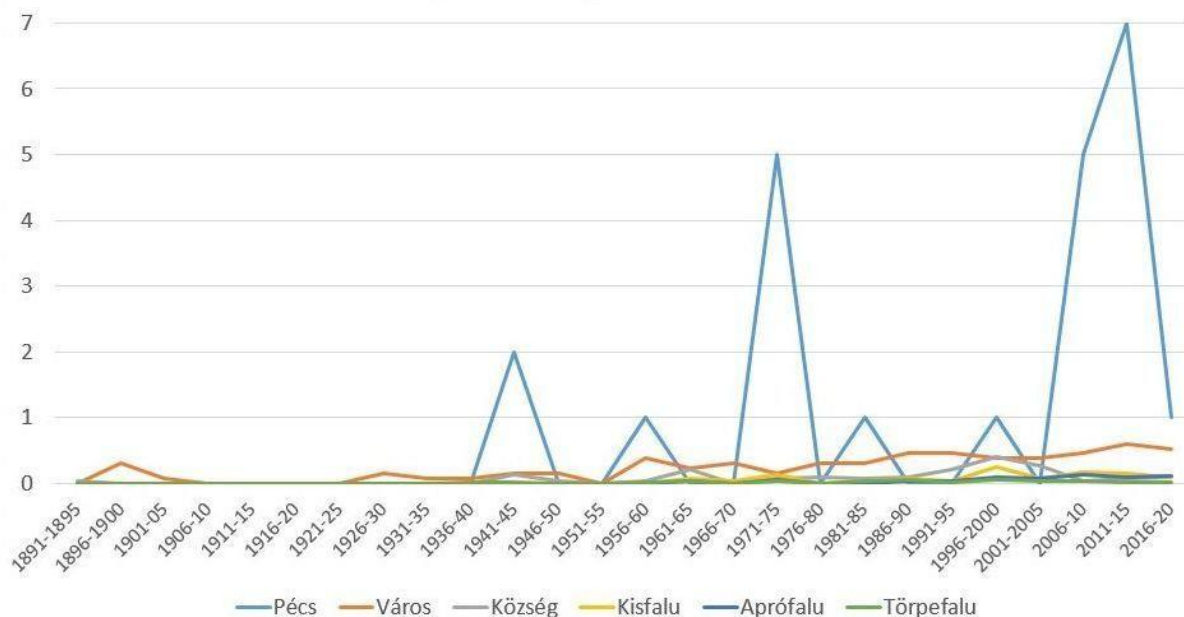
idézük az eredeti forrást. Másfelől a falumonográfiák a szokásosnál is alacsonyabb példányszámban jelennek meg, és más a terjesztésük (a könyvesbolti forgalom és a szakmai kapcsolatok helyett a falubeliek személyes ismeretségei jelölik ki a pályákat), így ismertségük a szakmabeliek köreiben a lehetőségeknél is csekélyebb.

³ Kivétel például Márok esetében Széna Béla, aki magánkiadásban minimális bővítés esetén is újra megjelentette falumonográfiáját – ez minden bizonnyal nem a helyi olvasóközönség igényeit, sokkal inkább a szerző dokumentációs szándékát jellemzi.

⁴ Az persze más kérdés, hogy ezek a jubileumi alkalmak olykor ugyancsak mesterkéltek. Bóly első említését például hosszú ideig Szent László 1093-ra datált okleveléhez kötötték. „Az utókor kiderítette, hogy ez az oklevél hamis. De lehet-e hamis az az állítás, hogy jóval több, mint 900 éve élnek a Kárpát-medencében magyarok? (...) Nekik, a mai bólyiak ős-, ük- és dédapáinak meg a hajdanvolt asszonyoknak is tartozunk azzal, hogy megőrizzük emléküket” – írta a monográfiát szerkesztő Rózsás József. (Rózsás, 1993, p. 5.)

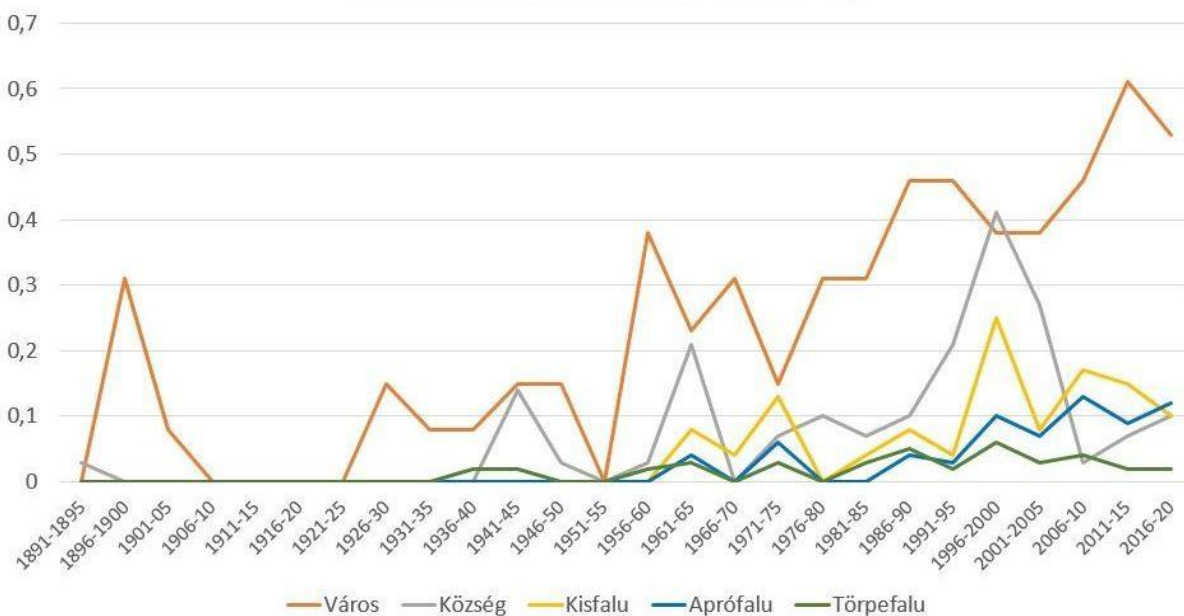
, apró- és törpefalvak⁵ esetében az egy településre jutó művek száma a legtöbb évben a 0,1-et sem érte el.

1. sz. ábra: A településtörténeti feldolgozások időbeli megoszlása (1891-2020)
Egy településre jutó művek száma

Forrás: saját szerkesztés

2. sz. ábra: A településtörténeti feldolgozások időbeli megoszlása (1891-2020)
Egy településre jutó művek száma (Pécs nélkül)

Forrás: saját szerkesztés

⁵ Községnek az 5000 fő, kisfalunak az 1000 fő, aprófalunak az 500 fő, törpefalunak pedig a 200 fő alatti helységeket tekintjük. A települések kategóriákba sorolása a 2011-es népszámlálás adatai alapján történt. Ez ugyan vitatható, hiszen a művek elkészülte, megjelenése idején még más volt egy-egy település lakosság száma, sőt adott esetben jogállása is, a besorolás elvi alapjához azonban egy közös adatsort kellett választani.

Ugyanezt az összefüggést illusztrálja a megjelent művek átlagos példányszáma is.⁶ Míg a megyeszékhely és a városok esetében az átlagos példányszám meghaladja a kettő-, illetve a háromszázat, a községek és kistelepülések esetében 1100 feletti értékkel, az apró- és törpefalvak esetében pedig már csak 400-500 példánnyal találkozunk. Ráadásul a kistelepülések esetében az átlagot jelentősen növeli az Abaliget és Orfű számára 1974-ben kiadott (és később többször újranyomott) kis könyv 10.100-as példányszáma is. Az apró- és törpefalvak lemaradása egyértelmű – az összefüggés még akkor is önmagáért beszél, ha a kisebb települések esetében az alacsonyabb példányszámokat a kisebb közönség valamelyest magyarázza.

Az összképet tovább rontja, hogy hasonló egyenlőtlenség nem csak településtípusok, hanem tájegységek között is kimutatható. A legjobb helyzetben a Völgyesség, a Zselic és a Geresdhat települései vannak, ezek legalább kétharmad része (62-86%) rendelkezik helytörténeti monográfiával, a baranyai Sárköz településtörténeti feldolgozottsága pedig hiánytalannak mondható. Az Ormánság és a vele határos Külső-Drávaszög, a Szigetvidék és a Hegyhát esetében az arányok éppen fordítottak, az itteni települések mindössze negyede-harmada (26-35%) rendelkezik valamilyen formában helytörténeti összefoglalással. Nem meglepő, hogy a baranyai városok közül egyedül éppen az Ormánság fővárosa, Sellye története nem talált még monográfusra. A Drávaszög esetében a monográfiával rendelkező települések aránya szintén alig éri el a 30%-ot, bár itt természetesen más okokat sejtethetünk a háttérben: a hiányos intézményrendszert és a kevesebb rendelkezésre álló erőforrást, amik 2010, és még inkább 1991-95 előtt sújtották az egyébként is kisebbégi sorban élő magyar közösségeket.

Pécs vezető szerepe, történetének kiváló feldolgozottsága egyáltalán nem meglepő, annál inkább feltűnő viszont, hogy a többi településtípus között a rendszerváltoztatás óta egyre tágabbra nyílt az olló. A városok ellátottsága összességében folyamatosan javult, bár komoly területi egyenlőtlenségekkel: a turisztikai fejlesztések fókuszába eső városok több monográfiával gyarapodtak, míg Sásd, Szentlőrinc, és főként Sellye leszakadt. A községek, és elsősorban a kis-, apró- és törpefalvak ellátottsága az utóbbi bő három évtizedben megdöbbentően alacsony maradt.

Más szóval: a településtörténeti monográfiák társadalmi és térbeli eloszlása azt mutatja, hogy éppen azok a települések maradnak ki rendre a neki-nekilóduló, majd 2010 után tartósan gyarapodó helyismereti munkából, ahol a leginkább szükség volna a helykötődés és a kohézió erősítésére, a múlt értékeinek és a jövő perspektíváinak felmutatására.

A művek társadalmi és szakmai beágyazottsága

A településtörténeti munkák szerzői három alaptípusba sorolhatóak. Feltűnő mindegyiknél az „egyszemélyes intézmények” kiemelkedő szerepe. Erdődy Gyula 1991 óta a mai Baranya három tucat településének történetét írta meg. Munkái a kritika szerint nem

⁶ A példányszám az online tartalmak világában egyre kevésbé releváns, ráadásul sok esetben nem is jelölik a könyvben (1957 előtt egyáltalán nem is találkozunk ilyennel). Az adat értékét tovább relativizálja, hogy a változó intézményi, finanszírozási, piaci feltételek is nagyban meghatározzák, melyik könyv hány példányban hagyja el a nyomdát.

igazán magas színvonalúak (Márfi, 2003; Vonyó, 2003), sem a tudományosság, sem az ismeretterjesztés céljait nem szolgálják. Már a tartalomjegyzékek alapján is nyilvánvaló, hogy a kutatómunka és a szövegezés mindig egy előre kidolgozott sablon alapján folyt (ezt a benyomást a sok esetben azonos kaptafára készült borítók is erősítik), az elkészült írások így nem illeszkednek az adott település fejlődésének sajátosságaihoz és nem szolgálják a történelmi örökség tényleges birtokba vételét sem. Jellemző, hogy Erdődy általában (36 munkából 21 esetében) olyan apró- és törpefalvak múltját dolgozta fel, ahol a megrendelő önkormányzat részéről vélhetően sem szakmai kompetencia, sem anyagi forrás nem állt rendelkezésre egy valóban értékálló mű elkészíttetésére.

A Drávaszög esetében Lábadi Károly professzor vált ilyen „egyszemélyes intézménynyé”, munkái azonban jóval elmélyültebb kutatómunkát és nagyobb szakértelmet tükröznek; nem üzleti vállalkozásként, hanem a kisebbségi létből eredő öndokumentálás és jelhagyás céljával készültek. Lábadi – néprajzi és művelődéstörténeti összefoglalók, lexikonok, szöveggözlések mellett – kilenc település történetét dolgozta fel monografikus szinten, ezek közül négy munka két kiadást is megért (Székely, 2014). Az „egyszemélyes intézmények” sorában meg kell említeni Hengl Ferdinándot, akinek nevéhez Ófalu és Versend monográfiája mellett több település családkönyvei, és két monumentális regionális családtörténeti adattár összeállítása is fűződik.

A szerzők második típusát a helység iránt elkötelezett, általában amatőr kutatók alkotják. Villány történetét például a település egykori tanítója, Lajber Imre dolgozta fel két kötetben is, Szondi Imre pedig egykori polgármesterként írta meg Szellő község történetét. A kötődés és elkötelezettség különleges példáiként kell kiemelni azokat a szerzőket, akiket a kitelepítéskor Németországba hurcoltak, ám a későbbi évtizedekben mégis lokálpatriótaként írták meg szülőföldjük történetét. Köztük igen termékenynek bizonyult a baranyai Hegyháthoz kötődő Justus Jakob és Rolf Domke: az ő nevükhöz fűződik Hegyhátmaróc, Mekényes, Nagyhajmás és Tékes monográfiájának elkészítése. Érdekes jelenség, hogy egy-egy helyi szerzőt akár évtizedekig is foglalkoztat szűkebb pátriájának múltja, amelyet előbb szakdolgozatként foglal össze, majd ezt a munkát hosszú idő után aktualizálva és bővítve közreadja; Boros (Brambauer) János Véménd, Herger Ede Palkonya, Rózsahelyi (Regal) István pedig Gyód történetét dolgozta fel ismételt, több mint negyven év elmúltával.

A harmadik típust a hivatásos, vagy tudatosan a professzionális intézményekhez kapcsolódó szerzők, szerzői kollektívák jelentik (Erdős, 2016, Erdős, 2021a). Hosszabb távon megbízhatóan működő, a szakma országos élvonalát is felölelő kutatói gárda kialakítása mindeddig csak Pécsen bizonyult lehetségesnek, ahol a várostörténeti nagymonográfia előkészületeit és megjelentetését 1992 óta koordinálja a Pécs Története Alapítvány. Hasonló műhelymunka feltételei vidéken csak néhány városban voltak adottak, itt is csak egy-egy munka erejéig, illetve egy-egy megyei intézmény egésze alatt. A Baranya Megyei Levéltár munkatársai – Szita László, Füzes Miklós, majd Ódor Imre – szervezték 1983-ban Sásd, 1993-ban Mohács, 2001-ben pedig Pécsvárad monográfiájának elkészítését. A helyi várbaráti kör kezdeményezése és szervezőmunkája állt 2000-ben Siklós, 2006-ban pedig Szigetvár monográfiájának megjelentetése mögött. Ez utóbbi két mű értékét növeli, hogy pécsi szakemberek mellett budapesti kutatókat is be tudtak vonni a munkába.

A kisebb települések esetében általában nincs mód hasonló műhelymunkára, legfeljebb egy-egy helyi kötődésű hivatásos szakember – így Babarcon a germanista Wild Katalin, Himesházán a geográfus Aubert Antal, Vokányban pedig a történész Schwarczwölder Ádám – karolta fel a településtörténet ügyét. A régészek körében fordult elő, hogy egy-egy jelentős, általuk feltárt lelőhelyhez kapcsolódóan írták meg a település régmúltját: Kovaliczky Gergely és Voicsek Vanda Bóly, Gallina Zsolt Magyarszék, Ecsedy István pedig Zók őskori és ókori történetével foglalkozott egy-egy kismonográfia erejéig.

Általános tendencia, hogy a professzionális kutatók és szakmai szervezetek munkatársai legfeljebb útmutatással, lektorálással segítik a helyi amatőr szerzők munkáját. Ezen a téren azonban meglepően jó arányokkal találkozunk: a törpe-, apró- és kislelők monográfiáinak egyharmada átesett szakmai ellenőrzésen – ez az érték a városok és a megyeszékhely esetében sem szignifikánsan magasabb (ráadásul a kitelepülések esetében az arányt Erdődy munkái is rontják, aki csak elvétele lektoráltatta egy-egy írását). Lektorként általában a legértékesebb forrásokat őrző, szolgáltató levéltár szakemberei – Szita László, Füzes Miklós, Ódor Imre, Rozs András, Nagy Imre Gábor – szerepelnek, mellettük egy-két esetben bukkannak fel más intézetek munkatársai, tekintélyes kutatók – Andrásfalvy Bertalan, Kaposi Zoltán, Fedeles Tamás – is.

A szakmai közélet centrumaihoz való kapcsolódás mellett fontos, hogy egy-egy mű mennyire épül a helyi közéletre, mennyire gyökerezik a helyi igényekben, elgondolásokban, mennyire szervesen kapcsolódik a település életéhez.

A megyeszékhely történetének szintézisét az önkormányzat által 1992 tavaszán létrehozott Pécs Története Alapítvány készítette elő. Az évtizedes, kutatók tucatjait megmozgató műhelymunka leglátványosabb eredménye a 17 konferencia és a (részben ezek anyagát közlő) 14 tanulmánykötet. A nagymonográfia első két kötetét az Alapítvány a szintén pécsi Kronosz Kiadóval közösen jelentette meg 2013-ban és 2015-ben, a harmadik kötet gondozásában 2020-ban pedig már részt vett a Bölcsészettudományi Kutatóközpont is. A szerkesztés alapelve az volt, hogy a nagymonográfia feleljen meg a modern várostörténeti kutatások tudományos követelményeinek és a helyi társadalom igényeinek, egyszerre legyen szakszerű és mégis olvasható (Vonyó, 2008). Tudatos szerkesztői döntés volt tehát, hogy a szakmai beágyazottság mellett – amit az egyetem történeti műhelyének jelenléte, országos és nemzetközi kapcsolatai biztosítanak – az alkotóközösség a laikus helyi olvasóközönség felé is nyisson. Még inkább igaz ez a nagymonográfia 8. kötetét előkészítő Pécs8 projektre: az alapvetés szerint „a város arculatának és egyedi jellemvonásainak, a kifelé közvetített imázson túli megragadásához az itt élők egykori és mai identitásának, lokális tudatának megragadására van szükség, ami leginkább személyes kapcsolatokon, reflexiókon és kreatív interpretációkon keresztül érhető el.” (Bánkuti, 2019, p. 10.)

A vidéki városok esetében e kettős összefüggésről már jóval ritkábban beszélhetünk, pontosabban az összefüggés sokkal kevésbé egyértelmű. Komlón, Sásdon, Siklóson és Szigetváron több évtizedes hagyományokkal, jelentős támogatottsággal és szakmai háttérrel rendelkező honismereti műhelyek működnek, ám ez korántsem tükröződik a településtörténeti monográfiák számában, terjedelmében: bár általában nagyobb szerzői gárdát megmozgató művek készültek, a megjelent címek száma azonban alacsonyabb. Úgy tűnik,

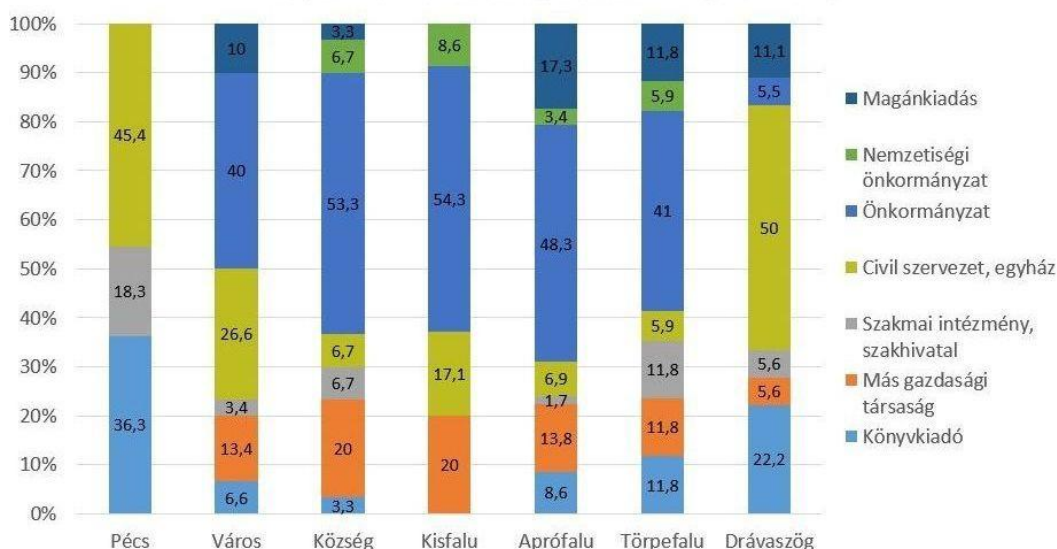
hogy itt az erőforrásokat inkább városi és megyei lapokban közölt ismeretterjesztő munkák elkészítésére, forráskiadványok megjelentetésére, konferenciák és megemlékezések szervezésére, emlékművek, múzeumok létrehozására fordították (Erdős, 2021b; Molnár, 1985; Páll, 2008; Vonyó, 2000). Kiváló ellenpélda Villány, ahol semmilyen szakmai vagy ismeretterjesztő társaság nem működik, mégis nem kevesebb, mint hat településtörténeti mű készült 1990 után. A város első állandó helytörténeti kiállítása ugyanakkor – több megfeneklett, társadalmi támogatás hiányában elbukott kísérlet után – csak 2021 végén jött létre. A bemutatott két szélső érték arra utal, hogy az egyéni és a kollektív teljesítmények aránya sok esetben korántsem kiegyensúlyozott. Nem feltétlenül arról van tehát szó, hogy egy pezsgő szellemi élettel bíró, támogató közeg termelne ki egy-egy kimagasló, szintézisalkotó szerzőt. Olykor a közösség magas szintű igényei profi, ám nem helyi szerzők vagy szerzői kollektívák meghívásához vezetnek, másutt viszont egy-egy kiváló helyi szerző munkái éppen a közeg érdektelensége és érzéketlensége ellenére születnek meg.

A kép a községekben és falvakban még sivárabbnak tűnik, csak kivételes esetekben találkozunk tényleges műhelymunkára épülő helytörténeti kiadványokkal. A helyi erőforrásokból megvalósult együttműködés jó példája Beremend és Drávaszabolcs monográfiájának kiadása, ahol a két szerkesztő, Gilbert Csaba és Bencs János siklósi újságíró a megyei szakmai közélet élvonalába tartozó szerzők munkáját koordinálta. Hosszúhetényben, Lothárdon és Palotabozsokon a közösség összefogásával íródott és jelent meg helytörténeti mű, de Szajk monográfiájának főszerkesztője is büszkén említette, hogy a kötet nem egyszemélyes munka: „Mind a szerkesztőbizottság tagjai, mind az egyes fejezetek írói, mind az adat- és tárgygyűjtés alanyai itt és most élő lokálpatrióták. Legtöbbjük esetében nemzedékekre visszamenően, afféle családi örökségként van meg a lakóhely történései, emberei iránti érdeklődés és a mellette való elköteleződés.” (Rózsás, 2015, p. 7.) Fájó példát jelent ugyanakkor, és az anyagi háttér, a szerzői motiváció vagy a közösségi beágyazottság hiányára utal, hogy Alsómocsolád, Babarc és Vokány monográfiájának második kötete nem készült el.

További fontos összefüggés, hogy a kis-, apró- és törpefalvak esetében láthatóan nagy arányú a mindenféle szakmai ellenőrzéstől mentes magánkiadások száma, és alacsony a szakmai szervezetek, intézmények által kiadott művek aránya is. Az összképet tovább rontaná, ha az átlagból kihagynánk az 1936-os Kemse-monográfiát, az 1941-ben indult *Községi adattár* (Pécs), a 2001-2002-es *Száz magyar falu könyvesháza* (Budapest) és a 2007-ben indult *Dél-Dunántúl festett templomai* (Pécs) című sorozatok köteteit. Ezek ugyanis nem helyi kezdeményezésre és nem helyi szakemberek bevonásával, helyi erőforrások mozgósításával készültek, hanem „magasabb szintű” tudományos és ismeretterjesztő célokat szolgálnak.⁷

⁷ Hasonló kiadványok persze a városainkról is készültek (így a *Magyarország kincsestára* sorozat 2014-ben és 2016-ban megjelent, oszmán kori Mohácsról, Pécsről és Szigetvárról szóló kötetei), ezek aránya azonban jóval alacsonyabb, mint a falvak esetében.

3. sz. ábra: A településtörténeti feldolgozások kiadói (1990-2021)

Forrás: saját szerkesztés

Olykor persze nem is annyira társadalmi, mint inkább politikai beágyazottságról beszélhetünk: egyes településtörténeti monográfiák reprezentációs, sőt közvetlen kampánycéloknak rendelődnek alá. Ennek egyik leginkább kirívó példája a regnáló bogdásai polgármester, Szatyor Győző által írt falutörténet. A mindössze 42 számozott oldalt tartalmazó kiadványt a szerző a 2006-os helyhatósági választás előestéjén állította össze (amely egybeesett a falu első írásos említésének – kissé mesterkéltnél – 755. évfordulójával), jól láthatóan az újraválasztás érdekében. Erre utalnak a kortesbeszédnek is beillő sorok: „Meg kell ismernünk őseink életét, és meg kell emlékeznünk tetteikről, s nekünk kell áldozatos munkával folytatni, formálni Bogdása jelenét és jövőjét. (...) Négy évvel ezelőtt ezért született meg közös elhatározás alapján az 'Együtt – Egymásért – Bogdásáért' programunk (...). Az eddigieket folytatva [!] kell a továbbiakban is megfogalmaznunk, meghatározni azokat a tennivalókat, amelyek majd később a jövőt fogják minőségileg jelenteni nekünk és főleg gyermekeinknek.” (Szatyor, 2006, p. 1.)

Minél kisebb településekről van tehát szó, annál magasabb a műhelyekhez nem kapcsolódó műkedvelő szerzők, az előzetes átgondoltság nélkül készült és megjelentetett monográfiák, és olykor a torzóban maradt munkák aránya.

Külön is érdemes kiemelni az egyes nemzetiségi önkormányzatok, nemzetiségi civil szervezetek szerepét a helytörténeti munkák elkészítésében, megjelentetésében, bár általában nem tényleges monográfiákról, hanem egy-egy nemzetiség történetét fókuszba állító tanulmányokról, tanulmánykötetéről van szó.

A baranyai német közösségek hagyományosan nagyon aktívak, és ez alighanem összefügg az általuk az 1940-es években elszenvedett történelmi igazságtalanságok feldolgozásával, a magyar haza iránti kötődés megélésével és kinyilvánításával. Az általuk írt, szerkesztett falutörténetek és (az itt nem tárgyalt) családkönyvek részben Németországban jelentek meg, zömmel magánkiadásban. Ezek a kiadványok túlnyomó részt vélhetően nem, vagy nem elsősorban a helyi lakosok érdeklődésének felelnek meg, sokkal inkább az elszármazottak igényeit elégítik ki (kivételek a Boldogasszonyfa történetét megíró Habich

József, aki jól érezhetően a szülőföldjén élőknek szerette volna átnyújtani munkáját [Habich, 1989]). A Németországba hurcoltak mellett magyarországi főiskolai, egyetemi hallgatók is nagy részt vállaltak a helyismereti munkában. A németiség múltjára, örökségére fókuszáló községtörténeti kutatásokat serkentette a Pécsi Tanárképző Főiskola, majd a Janus Pannonius Tudományegyetem Német Tanszékén folyó germanistaképzés, amelynek legalább 16 szakdolgozatot köszönhetünk. Ezek több mint fele Vargha Károly téma-vezetésével készült az 1960-as, 1970-es években (Vargha Károly pályaképe és tudománytörténeti szerepével kapcsolatosan lásd Nádor, 1997).

A németiséget jelentős lemaradással követi a kisebb létszámú baranyai horvát közösség. 2016-ban a nagykozári, 2019-ben a szalántai, két évvel később pedig a kátolyi horvátság múltját és kulturális örökségét bemutató kötetet jelentetett meg a helyi horvát önkormányzat és a Magyarországi Horvátok Tudományos Intézete.

Szintén az utóbbi másfél – két évtized folyamán kezdtek jelentős helytörténeti kutatásokba a baranyai szerbek. A Pécsi Szerb Önkormányzat és a Pécs-Baranyai Szerb Egyesület 2006-ban Mándity Predrag újságíró, kulturális szervező szerkesztésében indította útjára a *Baranyai szerb füzetek* című sorozatot, ami a megye szerb közösségeinek történetét, kulturális örökségét, egyes személyiségek életútját mutatja be a nagyközönségnek, részben vagy egészben kétnyelvű kiadásokban. 2020-ban a sorozat a 17. kötetéhez érkezett. A kiadványok egyik fő értéke, hogy egyre fogyatkozó, főként kistelepüléseken élő közösségek emlékezetét rögzítik.

A drávaszögi magyarság esetében szintén jól érezhetően az öndokumentálás, a fogyatkozó közösségek emlékeinek, hagyományainak megörökítése az elsődleges cél. A hiányos intézményrendszerből adódóan itt sajátos kiadói struktúra alakult ki: a Horvátországi Magyarok Demokratikus Közössége mint egyszerre kulturális és politikai szervezet vállalt és vállal nagy szerepet a településtörténeti művek gondozásában (Lábadi, 2005).

Az anyagi háttér

A vizsgált időszak első száz évében helyismereti munkák legnagyobb része az adott művet megrendelő helyhatóságok, civil szervezetek, esetleg a megjelentetést felvállaló könyvkiadók áldozatvállalásával látott napvilágot. A szerzők ritkán számíthattak felsőoktatási vagy kutatóintézeti támogatásra (így az 1936-ban megjelent Kemse-kötet, és a *Községi adattár* című sorozat esetében), szórványosabban fordult elő a mecénatúra (Bálint Sándor Siklós-monográfiája), központi, állami források pedig még ritkábban álltak rendelkezésre.

E téren elsőként a Millennium méltó megünneplése érdekében felállított kormánybiztosi hivatal hozott változást. Bár a rendszert súlyos bírálatok érték – például amiatt, hogy 17, egymást részben átfedő témában hirdettek pályázatokat, az eredmények így igen nehezen voltak visszakereshetőek –, azonban nagyon pozitív volt, hogy a programot előzetes igényfelmérés, ötletgyűjtés alapján állították össze, és nagy szerepet szántak helyi kezdeményezéseknek, melyeket megyei bizottságok gyűjtöttek, bíráltak el. A költségvetés nagy részét beruházási és programköltségek támogatására fordították (Bóka, 1999; Mészáros, 2000), így a hivatal három év alatt, 1999 eleje és 2001 vége között országsszerte mindössze

105 millió ft-tal – a többi tételhez képest kimondottan alacsony értékben – segítette helytörténeti munkák megjelentetését (I.B., 2001).

Zászlóshajónak a *Száz magyar falu* könyvesháza című sorozat számított, amely a történelmi Baranyában hat falumonográfiának adott egységes arculatot és szemléleti-módszertani keretet. Az érintett településeket szakértői bizottság választotta ki, a cél az volt, hogy ezek a valamilyen szempontból általános érvényű, reprezentatív településtörténetek más közösségeket is múltjuk feltárására inspiráljanak (Bóka, 2000). Emellett a Kormánybiztosi Hivatal támogatásával a Millennium idején egy tucatnyi település monográfiája látott napvilágot, és bár ezek több mint fele esetében szükség volt más források bevonására, az állami támogatás így is biztos alapot jelentett a művek megjelenéséhez.

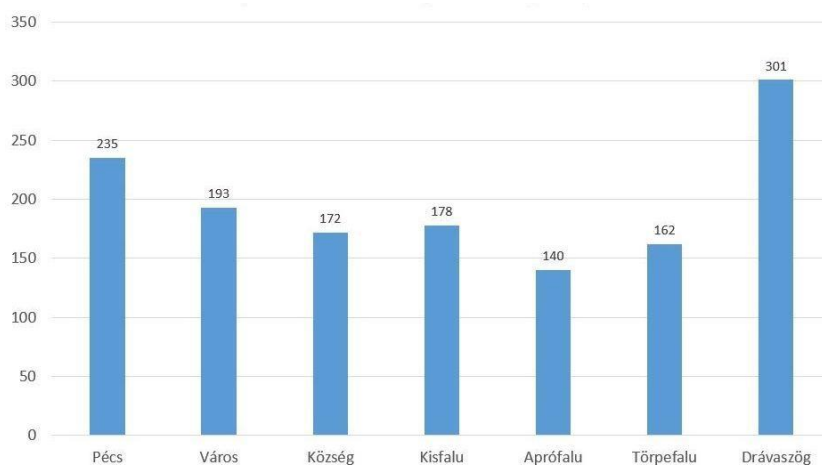
A Millennium óta eltelt bő két évtizedben azonban a kormányzat többé nem különített el hasonlóan széles körben rendelkezésre álló forrásokat. A Nemzeti Kulturális Alap a Pécs-monográfia eddigi három kötete mellett egyetlen könyvsorozat megjelentetéséhez nyújtott támogatást: a nagy múltú Pro Pannonia Kiadó jól átgondolt programjához illeszkedő, *A Dél-Dunántúl festett templomai* című sorozatának köteteihez, ám ezek esetében is szükség volt további források – a Baranyai Református Egyházmegye, a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum, illetve a helyi önkormányzat támogatásainak – mozgósítására. Az Országos Tudományos Kutatási Alap csak tekintélyes kutatók esetében segítette egy-egy helyismereti mű megjelenését. A 2018-ban indult Magyar Falu Program csak az első kiírások között hirdetett pályázatot a nemzeti és a helyi identitástudat erősítésére, azóta viszont kizárólag beruházási költségeket és eszközbeszerzéseket támogat (Miniszterelnökség, n.d.). Az Európai Unió – e téren egyébként szintén elég szűkös – pályázati lehetőségeit pedig a települések más tevékenységtípusokra fordították, vagy észre sem vették. Üdítő kivétel Abaliget helyismereti füzeté, ami az Ifjúság 2000-2006 program keretében jelent meg 2006-ban, a 18. századi Szigetvár 2012-ben TÁMOP-támogatással megjelent kisonográfija, valamint a Bezedek, Nagydobsza és Töttös 2019-ben, EFOP-pályázatok elnyerésével készült falutörténetei. A helyzetet tovább nehezíti, hogy az ezredforduló idején még elérhető alapítványi források (Magyar Könyv Alapítvány, Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségekért Közalapítvány, Pro Renovanda Cultura Hungariae Közalapítvány, Soros Alapítvány) a 2010-es években teljesen elzáródtak.

2001 után tehát a korábbi évtizedekhez nagyon hasonló helyzet alakult ki: a központi források megritkultak, a helyi források ugyanekkor elaprózódtak. A helyismereti munkák nagy részét az érintett önkormányzat, nemzetiségi önkormányzat, civil szervezet vagy könyvkiadó saját forrásból jelenteti meg, ahol azonban erre nincs lehetőség, ott több helyről igényelt, kis összegű támogatásokból, magánszemélyek adományából áll össze a költségvetés. A támogatási rendszer visszásságainak állatorvosi lova Mozsgó 2010-ben sajtó alá rendezett monográfiája, melynek megjelenéséhez a megyei önkormányzat, a levéltár, a kulturális központ, a pécsi és a kaposvári megyei könyvtár, a szigetvári kistérség és a Szigetvári Takarékszövetkezet támogatására, valamint helyi lakosok adományaira volt szükség.

Az egyre szűkösebb erőforrások hatékonyabb kihasználására a tapasztalatok szerint kétféle lehetőség kínálkozik. Az első – és kézenfekvőbb – lehetőség a kistáji szemlélet meghonosítása. Több példa bizonyítja, hogy akár hat-hét település története is megfér egy kötetben. Az ilyen művek elkészítése szervezetenként sem lehetetlen, hiszen egy-egy szerző,

szerkesztő több, esetleg szomszédos települések történetén is dolgozott. Schiszler Vilmos Görcsöndoboka és a szomszédos Somberek, Neményi Alajos Gyöngyösmellék és a közeli Somogyapáti történetét írta meg, szerkesztőként pedig Rózsás József Bóly és Szajk, Gilbert Csaba Beremend és Magyarbóly monográfiáján dolgozott. Tervezett és összehangolt munka esetén egy közös mű is készülhetett volna, fajlagosan sokkal kisebb költségekkel, nem egyszer reprezentatívabb kiállításban és szakmailag is adekvátabb formában.⁸ Nagyon jellemzőek a Magyaregregy és környéke történetét bemutató kötet köszöntőjének sorai. A mű a kiadók eredeti tervei szerint a Vízvölgy hét településéről szólt volna, ám „Szászvár más utakon járt és pár éve kiadta önálló monográfiáját. Így megszakadt a területi folytonosság, a könyv drágább és egyben szegényebb is lett.” (Bihari, 1997, p. 5.) A másik lehetőség a legalább néhány éves távlatban előre átgondolt és legalább kistérségi-járási szinten koordinált kutatómunka és könyvkiadás megteremtése. A mai Baranya helytörténeti munkáinak átlagos oldalszáma településtípustól függetlenül meglepően alacsony, mindössze 140-190 oldal. Ennek oka, hogy az átlagba a néhány lapos ismeretterjesztő kiadványok éppúgy beleszámítanak, mint a több száz oldalas monográfiák. Ez egyfelől differenciált célközönségre és jól tagolt kiadványstruktúrára utal, ám ez a széttagoltság a tényleges történeti kutatásokat és az eredmények publikálását ugyancsak hátráltatja. Lényegesen más a helyzet a Drávaszögben, ahol a megjelent monográfiák átlagos terjedelme eléri a 300 oldalt, azaz sokkal összpontosítottabb a források felhasználása. Mivel kevés mű jelenik meg, azok éppen a szűkös források miatt lehetőleg a teljes spektrumot integrálni igyekeznek: nemcsak a szokványos történeti és néprajzi fejezeteket tartalmazzák, hanem sok esetben dokumentumtárat, színes képmelléleteket, és így a tudományos írásmű, az olvasókönyv és az invitatív ismeretterjesztő kiadvány erényeit egyesítik.

4. sz. ábra: A településtörténeti feldolgozások átlagos terjedelme

Forrás: saját szerkesztés

⁸ A falutörténetek gyermekbetegsége ugyanis, hogy a szerzők a településhatárnál mechanikusan elvágják a történeti-társadalmi összefüggéseket is. A település így légtüres térben, az események és adatok pedig kontextusukból kiragadva jelennek meg – a könyv a laikus olvasó számára érthetetlen, a szakma számára pedig használhatatlan adategyüttest közöl. Ráadásul egy kistáj néhány, eleve szervesen összetartozó, szorosan együttműködő települése több kulturális értéket tud felmutatni, így egy közösen megjelentetett monográfia is gazdagabb és pozitívabb önképet közvetíthet az olvasóknak.

Szakmai, szakpolitikai javaslatok

130 év baranyai helyismereti könyvtermésének áttekintése lehetőséget ad néhány következtetés és szakpolitikai javaslat megfogalmazására szakmai, pénzügyi és társadalmi téren. Egyik felvetés sem teljesen új, legalábbis mindegyiknek megvannak a működőképes mintái az utóbbi két-három évtizedből.

A helyismereti kutatások és könyvkiadás szakmai támogatásának megszervezése viszonylag könnyen megvalósítható volna, annak a szerepkörnek a megtartásával (visszaépítésével), amelyet korábban elsősorban a megyei levéltár viselt. Ebben a vonatkozásban a Janus Pannonius Múzeum, az MNL Baranya Megyei Levéltára, és különösen a hiánytalan megyei hálózattal rendelkező Csorba Győző Könyvtár játszhat meghatározó szerepet. Nem pusztán a megkerülhetetlen írásos és tárgyi emléktanyag kutathatóvá tételéről van szó, hanem a szakmai segítségnyújtás legkülönbözőbb formáiról is (a módszertani kiadványoktól, képzések szervezésétől, esetleg pályázatok kiírásától a lektori munkák elvégzésén át az egyéni mentorálásig). Ehhez az intézmények részéről összehangolt munkára van szükség, a fenntartók részéről pedig nélkülözhetetlen volna a megfelelő létszámú szakembergárda biztosítása.

Annak érdekében, hogy egy mű bekerüljön a szakmai vérkeringésbe, szak- és közkönyvtárakba, online felületekre, szükséges volna a terjesztési hálózatok helyi, megyei és országos szintű összekapcsolása. Ez jelentheti ingyenes repozitóriumok fejlesztését (minaként szolgálhat a Sulinet 2006-ban indult, ma már kissé ódivatúnak ható és hézagosan frissített „Települések értékei” című rovata [“Örökség - Kultúra” Oktatási E-Könyv- és Médiatár, n.d.]), illetve egy helyismereti ajánló és kritikai fórum indítását nyomtatott, vagy még inkább online formában (szemlélve vagy egyszerűen átlinkelve a megyei és települési könyvtárak ajánlóit, a *Honismeret* folyóirat „Könyvespolc” rovatát és kurrens bibliográfiáját).

Ami a helyismereti könyvkiadás pénzügyi hátterét illeti, egyértelmű, hogy a szórványos források mellett (helyett) rendszeresen kiírt pályázatokra volna szükség, amelyekre már jó előre számíthat egy-egy település vagy szerző. Komolyan vehető kutató ugyanis csak akkor fog bele színvonalas művek írásába, ha látja, hogy a munka végeztével jó esély van a publikáció megjelenésére. Enélkül legfeljebb ad hoc módon, rövid idő alatt összeállított, kevésbé professzionális, vagy a szerény költségvetés jeleit magukon viselő írások születése várható.

A források hatékony elosztását segítheti a helyi kutatói és kiadói tevékenységek összehangolása, illetve kistérségi szintű munkák készítése. Ahhoz, hogy ez megvalósuljon, legalább kistérségi-járási szintű együttműködésre, az egykori Közkincs-kerekasztalokhoz hasonló egyeztető fórumokra lenne szükség. Így a települések értesülhetnének egymás kezdeményezéseiről, folyamatban lévő projektjeiről, optimális esetben pedig egy határozott koncepció mentén lehetne összehangolni a pályázati terveket és elosztani a rendelkezésre álló forrásokat. Összességében tehát a jelenleginél jóval nagyobb szerepet kell szánni a kistérségi-járási és a megyei szintű szervezeteknek: ezek orientálják a szakmai tervezést, pályázattóként részt vegyenek a források elosztásában, illetve pályázóként (gesztorként) a források lehívásában.

Végül, társadalmi téren nagy hangsúlyt kellene fektetni a szinergiák feltárására és működtetésére. Az egykori honismereti mozgalom módszertanához (például Vargha, 1968.; Vargha 1969.; Vargha 1971) hasonlóan olyan komplex, többéves programokban lenne érdemes gondolkodni, amelyek magukban foglalják a kutató- és gyűjtőmunkát, a helytörténeti kiállítás vagy tájház berendezését, egy településtörténeti munka összeállítását, az emlékállítást, és végül az eredmények oktatásba és a település turisztikai kínálatába való beemelését. Egy-egy ilyen kistáji szintű projekt nagyon komoly előkészítést, módszertani felkészítést, állandó szakmai segítségnyújtást és pénzügyi támogatást igényel. A befektetés azonban közép- és hosszútávon olyan társadalmi erőforrásként térül meg mint a lakosság erősödő helykötődése, a helyi identitás gazdagodása, a kohézió megerősödése és a település idegenforgalmi kínálatának bővülése.

Ami ezen belül a jelen dolgozat tulajdonképpeni témáját, a településtörténeti monográfiákat illeti: ha egy mű ténylegesen helyi kezdeményezésre és közösségi összefogással születik meg, akkor a szerkezete, tematikai súlypontjai alighanem a helyiek szerves történeti emlékezetét tükrözi, és így a közösség minden tagja sokkal inkább a magáénak érezheti, mint egy megrendelésre készült szakkönyvet. Ennek legjobb példái közé tartoznak Hosszúhetény és Palotabozsok helytörténeti olvasókönyvei, és különösen Lothárd falumonográfiája, amely egészen egyedi szerkezetben, a négy évszak szerint felosztva mutatja be a település hagyományait és történetét. Ahogy a kötet egyik szerzője fogalmazott: „A történetek beszélgetések, elmesélések és személyes élmények alapján íródtak, úgy, ahogyan azok emlékezetünkben megmaradtak. Azokkal a szavakkal és kifejezésekkel, melyeket akkoriban használtunk. A mi falunk hajdani életéről szólnak, a visszaemlékezéstől kiindulva, esetenként napjainkig érve. Néhol személyesek, de jellemzőek a falu akkori embereinek életformájára. A hozzájuk fűzött érzelmek belülről fakadnak és mindannyiunkban élnek.” (Bosnyák, 2012. p. 5.)

Irodalomjegyzék

- Bálint, F. (1928). *Siklós monográfiája*. Cserni János "Drávavölgyi" Könyvnyomda.
- Bánkuti, G. (2019). A helytörténet kutatásának közösségi modellje. A Pécs8 program első éve (2016. november – 2017. november). In Wéber, A. (szerk.), *Évszázados történetek Pécsről* (pp. 9-18). Csorba Győző Könyvtár.
- Bihari, L. (1997). Tisztelt Olvasó! In Füzes, M. (szerk.), *Márévár és környéke. Kistáji monográfia*. (pp. 5-6) Magyaregregyi Baráti Kör.
- Bóka, R. (1999. június 29.). Csörgedező milleniumi forintok. *Új Dunántúli Napló*, 10(176), p. 4.
- Bóka, R. (2000. március 21.). Könyv a millenniumra. *Új Dunántúli Napló*, 11(79), p. 5.
- Bosnyák, É. (2012). Előszó. In *Kenyérillat és harangszó. Lothárd. Egy falu a baranyai dombok lankáin*. (p. 5.) Együtt Lothárdért Egyesület.
- Csörnyei, L. (2015). Köszöntő. In Jakab, J. (szerk.), *Múltringató. Hosszúhetény. Képes olvasókönyv* (p. 9). Hosszúhetény Község Önkormányzata.
- Erdős, Z. (2016). A helytörténeti kutatás státusa és módszertani problémái az 1990 utáni baranyai irodalom példáján. In Gyánti, I., Kiss, Z. (szerk.), *Történetek Baranyából* (pp. 9-19). Csorba Győző Könyvtár.
- Erdős, Z. (2021a). Honismeret és helytörténetírás a Baranyai Művelődés hasábjain. *Tudásmenedzsment*, 22(1. különszám), pp. 153-155.
- Erdős, Z. (2021b). Honismereti Szakkör és Történeti Téka Sásdon. *Honismeret*, 49(6), pp. 37-43.
- Erdős, Z. (2022). *Baranya történeti monográfiái. Megye- és településtörténeti szintézisek 2021-ig (Kézirat)*. Csorba Győző Könyvtár.
- GKI Gazdaságkutató Zrt. (2021). *A lassú kihalás fenyegeti a magyar települések egyötödét*. <https://www.gki.hu/wp-content/uploads/2021/08/Eloregedes.pdf> (Letöltés dátuma: 2022. április 19.)
- Habich, J. (1989). *Boldogasszonyfa*. Baranya Megyei Közgazdasági Ellátó Szervezete.

- I.B. (2001. december 7.). Millenniumi leltár. *Népszabadság*, 59(285), p. 5.
- Központi Statisztikai Hivatal (2014. április). *Települések a lét határán. Erősen fogyó népességű törpefalvak Magyarországon*. <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/regiok/fogyonep.pdf>
- Lábadi, K. (2005). A horvátországi magyarok és könyvkiadásuk (1990-2005). In Simon, A. (szerk.), *A határon túli magyar tudományos könyvkiadás* (pp.77-84). Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Márfi, A. (2003). Gondolatok a baranyai településtörténeti kiadványokról, 1990–2002. (A baranyai helytörténetírás műhelyeiről). *Acta Papensia*, 3(1-2), pp. 5-21.
- Mészáros, A. (2000. január 10.). Asztrik apáttól a várdalnokokig. *Új Dunántúli Napló*, 11(9), p. 7.
- Miniszterelnökség (n.d.). *Információk és pályázati kiírások a Magyar Falu Programhoz kapcsolódóan*. <https://kormany.hu/miniszterelnokseg/magyarfaluprogram> (Letöltés dátuma: 2022. április 22.)
- Molnár, I. (1985). A Szigetvári Várbaráti Kör 25 éves tevékenysége. In Timár, I. (szerk.), *Baranya megyei honismereti emléklapok* (pp. 51-57). Megyei Művelődési Központ.
- Nádor, T. (1997). *Dr. Vargha Károly*. Baranyai Német Önkormányzatok Szövetsége.
- Páll, L. (2008). Negyedszázados jubileumát ünnepelte a Komlói Honismereti és Városszépítő Egyesület, *Diszkurzus*, 17(1), p. 8.
- Prókai, E. (2018. augusztus 8.). *Majd a városiak eldöntik, mi az érték a faluban*. <https://abcug.hu/majd-a-varosiak-eldontik-mi-az-ertek-a-faluban/>
- Rózsás, J. (1993). Előszó. In Rózsás, J. (szerk.), *Bóly 1093-1993*. (pp. 5-6). Bóly Nagyközség Önkormányzata.
- Rózsás, J. (2015). Előszó. In Rózsás, J. (főszerk.), *Szajk 1000 éves. Jubileumi településtörténet 1015-2015*. (pp. 7-8.). (n.p.).
- "Örökség - Kultúra" Oktatási E-Könyv- és Médiatár (n.d.). *Települések értékei*. <https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/> (Letöltés dátuma: 2022. április 19.)
- Szatyor, Gy. (2006). *Bogdása 1251-2006*. (n.p.).
- Székely, A. B. (2014). A megmaradás krónikása. In Gasparics, J. & Ruda, G. (szerk.), *Drávaszög és Szlavónia. Adalékok a horvátországi magyarok nyelvéhez és kultúrájához*. (pp. 22-29). Muravidék Baráti Kör Egyesület.
- Vargha, K. (1968). A honismereti munka Baranyában. *Baranyai Művelődés*, (2), pp. 115-120.
- Vargha, K. (1969). A Baranya megyei honismereti szakköri munka főbb tanulságai és tervei. *Baranyai Művelődés*, (3), pp. 70-75.
- Vargha, K. (1971). A honismereti mozgalom Baranya megyében. In Szita, L. (kiad.), *Baranyai Helytörténetírás, 1970*. (pp. 107-123). Baranya Megyei Levéltár.
- Vonyó, J. (2000). Előszó. In Vonyó, J. (szerk.), *Város a Tenkes alján. Siklós évszázadai*. (pp. 11-16). Siklós Város Önkormányzata.
- Vonyó, J. (2003). Szempontok a város- illetve községtörténeti monográfiák elkészítését szolgáló alap kutatás megszervezéséhez. In Vonyó, J. (szerk.), *Várostörténet, helytörténet. Elmélet és módszertan* (pp. 103-121). Pécs Története Alapítvány.
- Vonyó, J. (2008). Egy kutatásszervezés tanulságai. A Pécs története c. nagymonográfia előkészületeinek tapasztalatai. In *Urbs. Magyar várostörténeti évkönyv, III* (pp. 457-470).

Bércesi Richárd

*A PÉCSI Bányavasutak szerepe az iparvidék történetében
1854 és 2004 között – A tulajdonjoggal rendelkező
vállalatok rövid története*

Absztrakt

Publikációmban rövid, áttekintő jellegű ismertetést adok az 1854 és 2004 között a Pécsi Bányavasutak felett tulajdonjoggal rendelkező hét vállalatnak (Első Dunagőzhajózási Társaság – a továbbiakban: DGT, Magyar és Szovjet Hajózási Rt. – a továbbiakban: MESZHART, Pécsi Szénbányák Vállalat, Mecseki Szénbányák, Pécsi Hőerőmű Rt., és jogutódja, a PannonPower Zrt., Magyar Államvasutak – a továbbiakban: MÁV) a bányavidékhez kapcsolódó történetéről, amely téma a személyes érdeklődésem alapuló pécsi bányatörténeti kutatásom része.

Vizsgálataim során több kérdésre is választ kerestem: Mely cégek rendelkeztek tulajdonjoggal a pécsi bányavidék, és azon belül a Pécsi Bányavasutak vonalhálózata felett? Hogyan kerültek kapcsolatba a várossal és a bányavidékkel? Üzleti profil szempontjából (pl.: vállalatszerkezet, belső működés, szénfelhasználási szempontok) miben különböztek egymástól és miben hasonlítottak?

Mindegyik cég maradandó értékeket hagyott a város és az iparág történetében vagy a jelentőségük nem volt egyforma mértékű? Hogyan változott megítélésük a korábbi időszakokban és milyen emlékezetük van napjainkban?

Összegezve arra a következtetésre jutottam, hogy a jelenleg is ellentétes megítélésű bányatulajdonos vállalatok (főként a DGT és a Mecseki Szénbányák) egyaránt kiemelt fontossággal bírnak a 160 000 főnyi lakosra növekvő Pécs városa, az iparvidék, és azon belül a Pécsi Bányavasutak történetében, mivel a fejlesztést célzó beruházásaik, (a legtöbb esetben az országos politika elvárásainak megfelelni akaró) üzletpolitikai, gazdasági és vállalatszerkezeti döntéseik alapjaiban határozták meg a pécsi bányavidék működését és sorát.

Kulcsszavak: Pécsi Bányavasutak; tulajdonos vállalatok; történeti összefoglaló

Bevezető

Az 1853-as év Pécs és térsége számára jelentős gazdasági változást eredményezett. Az 1769-ben kezdődő, és a XVIII. század második felétől a magánkézben, elsősorban saját célra folytatott, kis üzemekben zajló bányaművelést fokozatosan felváltotta az osztrák-magyar vegyes tulajdonban működő nagyvállalat, a DGT.

A cég pécsi megtelepedésének és fokozatos terjeszkedésének eredményeképpen számos további bánya került felszentelésre¹ a kialakulóban lévő iparvidéken, ahonnan vasúton érkezett a kitermelt nyersanyag a cégnek a mohácsi kikötőben horgonyzó gőzhajóihoz.

Az 1854 és 1873 között, a DGT magánberuházásaként több szakaszban kiépülő, az 1857-ben átadott Mohács-Pécsi Vasút (a továbbiakban: MPV) mellékvágányaiként létrehozott Pécsi Bányavasutak² vonalhálózata a 150 éves, 2004-ig tartó működése során összesen hét különböző vállalat (DGT, MESZHART, Pécsi Szénbányák Vállalat, Mecseki Szénbányák, Pécsi Hőerőmű Rt. és jogutódja, a PannonPower Zrt., valamint a MÁV)³ tulajdonában állt.

Írásom célja egy rövid, áttekinthető jellegű ismertetés az 1854 és 2004 között az iparvágányok felett tulajdonjoggal rendelkező cégek és a pécsi kőszénbányászat történetéről, kisebb kitekintésekkel a Pécsi Bányavasutak működtetésére gyakorolt hatásukra.

A vonalhálózat részletes, átfogó történetének a feldolgozása nem képezte részét a munkámnak, kutatásom ez esetben csak és kizárólag az üzemegységet tulajdonló vállalatok létrehozásának okaira és körülményeire, a pécsi tevékenységükre (a legfontosabb város-, és iparfejlesztő beruházásaiknak a bemutatására, és azok esetleges közlekedés-, és ipartörténeti értékeinek a megemlítésére, a legfőbb, az iparvidék és Pécsi Bányavasutak sorát nagyban meghatározó kereskedelmi és üzletpolitikai döntéseknek, vállalatszerkezeti átalakításoknak az összegzésére), valamint a megszűnésüket követő közvetlen, és a napjainkban való megítélésükre terjedt ki.

Az Első Dunagőzhajózási Társaság (DGT, 1854-1945)

Európa és a világ egyik legmeghatározóbb hajózási társaságának a története egészen 1813-ig nyúlik vissza. I. Ferenc (1791-1836) osztrák császár és magyar király a folyamatos dunai gőzhajózás beindítását előmozdítandó, kiváltságlevél adományozását ígérte az azt teljesíteni tudó vállalkozó vagy vállalat számára. A számos jelentkező közül végül két brit vállalkozó, John Andrews és Joseph Pritchard lett a győztes, akik egy részvénytársaság keretein belül kívánták lebonyolítani a hajózási forgalmat, mivel kellő tőkével a befolyásos támogatók (pl.: Klement Metternich osztrák kancellár) ellenére sem rendelkeztek. A tervezett vállalkozás alaptőkéjét 100 000 forintban határozták meg, ennek lejegyzésére pedig 500 db, 200 forint névértékű részvény kibocsátásáról döntöttek. A kellő marketing megtette hatását, a birodalmi fővárosban röplapok útján adták a közvélemény tudtára a szándékukat, amelyhez Metternich mellett számos, a korban prominens személyiség, és

¹A DGT-korszakban megnyitott pécsi szénbányákat nem állami tisztségviselők avatták, hanem személyesen a pécsi püspök szentelte fel őket. Az 1950-es évektől a kommunista államberendezkedés fokozatosan háttérbe szorította a szakralitást a kőszénbányászatban, így végül ez a hagyomány is kiveszett az iparvidéken, átadva helyét a világi (állami) ünnepeknek. (Márfi Attila személyes közlése, 2017. június 22).

²Nem hivatalos üzemnév, a forrásokban (pl.: A DGT és a későbbi bányatulajdonos vállalatok iratai, várostérképek) 1853 és 2004 között egyszerűen csak „üzemvasút”, 1914 és 1988 között pedig „villamosvasút” néven szerepel a vonalhálózat, valamint több esetben az annak részét képező iparvágányok is. A hálózat egészére utaló „Pécsi Bányavasutak” megnevezés a DGT bányászkolóniáinak helyi lakosságának körében terjedt el, és vált a napi szóhasználatban általánosan ismertté.

³Munkámban a korszakhatárokat a bemutatásra kerülő vállalatoknak a Pécsi Bányavasutak felett gyakorolt tulajdonjogának az időtartalmával megegyezően fogom használni.

maga az uralkodóház több tagja is csatlakozott (pl.: Salamon Meyer Rotschild, Johann von Sinna, Benedikt David Arnstein). Az alapítók sorában azonban nemcsak osztrákokat, hanem magyar arisztokratákat is találhatunk (pl.: gróf Széchenyi István,⁴ gróf Apponyi György, herceg Esterházy Pál, Csáky Petronella grófnő) (Völk, Ehm, Heilmeier, & Ott, 2004).

A DGT-t hivatalosan 1829. március 13-án hozták létre, ekkor tartotta a társaság az alakuló ülését, 1830 augusztusában pedig már vízre is bocsátották az első gőzösüket, amely a császár-királyról az „I. Ferenc” nevet kapta. A vállalkozás sikerének hatására az uralkodó, ígéretéhez híven, 1830. szeptember 1-én a Habsburg Birodalom osztrák területein, majd a következő év tavaszán, 1831. április 22-én a Magyar Szent Korona Országainak dunai szakaszán is 15 évre szóló kereskedelmi-, és személyszállításra vonatkozó monopóliumot biztosított a vállalat számára, amely a hajóépítési technológia védelem alá helyezésére is kiterjedt. A cég kihasználta a helyzeti előnyét és komoly tényezővé vált a konkurenciával szemben. Ezt jelzi az a döntés, hogy a kiváltságlevél lejártakor, 1846. augusztus 16-án V. Ferdinánd (1836-1848) 1880-ig privilegizált helyzetbe juttatta a céget a dunai gőzhajózásban és semlegesítette a lehetséges vetélytársakat vele szemben. A király közel egy év múlva, 1847. július 1-én magyar nyelvű kiadványban is megerősítette a rendelkezését (Huszár, 2013).

A siker ellenére a vállalatvezetőség számára a kezdetektől fogva komoly problémát jelentett, hogy a gőzhajóknak a magyarországi Duna-szakaszon hol tehetnének szert állandóan biztosított tüzelőanyagra. Először az ország délkeleti részén, a Krassó-Szörény vármegye területén lévő iparvidéken próbáltak meg terjeszkedni, nem sok sikerrel. Így esett a választásuk végül Baranya vármegyére, azon belül is Pécs városára. Döntésükben három tényezőt vettek figyelembe. Az itt kialakulóban lévő bányavidék nyersanyaga a helyi beszámlók szerint sokkalta jobb minőségű volt, mint a Krassó-Szörényi iparvidéken, továbbá földrajzilag a lehető legközelebb esett a mohácsi kikötőjükhöz. A legfontosabb szempont viszont az volt, hogy nem kellett komoly potenciállal bíró vetélytárssal számolniuk, mivel az itt működő aknák kicsi, magánkézben lévő üzemek voltak (Mendly, 2005a).

Ennek tudatában a DGT 1853-ban megnyitotta az első szénbányáját, Andreas-Schachtot⁵Pécs-Bányatelep⁶délnyugati részén (Mendly, 2005a). A vállalkozást siker koronázta és a cég tartósan megvetette a lábát a pécsi bányavidéken. A következő évben már állandó vasútvonallal⁷kötötték össze az aknát Üszöggel,⁸ amely a Pécsi Bányavasutak magjaként, a történelmi Magyarország első iparvágánya volt (Mendly, 2005b). 1857-ben egészen Mohácsig meghosszabbították, létrehozva az MPV-t (Babics, 1952).

A vállalat ezt követően terjeszkedésbe kezdett. Pozícióját az sem befolyásolta, hogy az 1856-os párizsi konferenciát követően, 1857 márciusában Ferenc József osztrák császár

⁴Pécs-Bányatelep 1926-ban felszentelt aknája az ő nevét viseli.

⁵1853 és 1867 között: Andreas-Schacht, 1867-től: András-akna. A névváltozás szimbolizálta az osztrák-magyar dualizmust, és megelőlegezte a magyar nemzetállamiság fogalmának gyakorlatba való átkerülésére irányuló törekvéseket. Munkámban mindig az adott korszakra érvényes elnevezést fogom használni.

⁶1950-ig: Pécs-Bányatelep, 1950-től: Pécsbányatelep, Pécs IV. kerületeként. Munkámban mindig az adott korszakra érvényes elnevezést fogom használni.

⁷1854 és 1867 között: Andreas-Schacht iparvágány, 1867 és 1971 között: András-akna iparvágány.

⁸A város határában lévő kis állomáson mérték ki a város tulajdonát képező szénmennyiséget. A területen létrehozott üzem neve a későbbiekben többször is megváltozott: Pécs-Üszög (1912-1950), Pécs-Újhegy (1950-1971), Pécsújhegy (1971-2004). Munkámban mindig az adott korszakra érvényes elnevezést fogom használni.

(1848-1916) visszavonta a társaság privilégiumát a dunai gőzhajózásban. A konkurencia semlegesítésével a DGT egy évtizednyi egyeduralma alatt komoly és folyamatosan bővülő flottát hozott létre, amely egyre több tüzelőanyagot igényelt. Ennek okán a vállalat sorra felvásárolta az Andreas-Schacht környékén lévő kis szénbányákat, majd 1867-ben megnyitotta második Pécs-bányatelepi üzemi létesítményét, Schroll-aknát, amelyet szintén új vasúti szárnyvonallal⁹kapcsoltak hozzá András-akna iparvágányhoz, és rajta keresztül az MPV-hez. Ettől kezdve ez a két iparvasút alkotta a Pécs-Bányatelepi vasutat¹⁰ (Aknai, 1997).

Már 1865-ben, a Római Katolikus Egyház Pécsi Püspökségétől kapott bérbeadás útján, a Pécs szomszédságában lévő Vasas¹¹és Mecsekszabolcs¹²településeken is megvetette lábát a társaság (Aknai, 1997). Az utóbbi területen két szénbányát is nyitott, Ferenc József,¹³valamint György-aknát. A beruházások részeként egy teljesen új vasútvonalat¹⁴is kiépítettek, amely 1873-ban készült el. A Mecsekszabolcsi bányavasút a DGT által létrehozott Pécsi Bányavasutak üzemegységének másik tagjához, a Pécs-Bányatelepi vasúthoz hasonlóan szintén két részből állt: Ferenc József-¹⁵ és György-akna iparvágányokból (Huszár, 2013).

A DGT 1910-től egy nagyarányú fejlesztési programot indított el a pécsi bányavidéken, Jaroslav Jičínšký cseh-morva bányamérnök irányításával, amelynek a keretében Pécs-Üszögön 1911-ben átadásra került a fő, 8 mozdony tárolására alkalmas mozdonyremíz, 1913-ban a brikettgyár, 1914-ben a szénosztályozó, valamint 1915-ben az első pécsi hő-, és villamos erőmű, amely létesítményeket a Dél-Dunántúl legnagyobb rendező-pályaudvara ölelt körül. Ez utóbbi létrehozása mellett került sor a történelmi Magyarországon elsőként, 1914-ben a Pécsi Bányavasutak teljes vonalhálózatának a kísérleti jellegű villamosítására is, amely az eddigi gőzalapú vontatást váltotta fel (Az újhegyi üzem története 1914-1974, 1974).¹⁶

A projekt további új beruházásait azonban az 1914-ben kitört első világháború, valamint az 1918 és 1921 közötti szerb megszállás felfüggesztette. A program csak ezt követően folytatódhatott tovább és 1926-ban fejeződött be. A második ütemben a már meglévő Pécs-Üszögi létesítmények továbbfejlesztése mellett 1921-ben itt adták át a Kutatólaboratórium I. számú épületét, 1923-ban pedig DGT helyi kirendeltségeként funkcionáló új irodaépületet is (Az újhegyi üzem története 1914-1974, 1974). A bányüzemek körül kialakult XVIII-XIX. századi bányászkolóniák további kiépítésével párhuzamosan, 1922 és

⁹1867 és 1926 között: Schroll-akna iparvágány, 1926 és 2004 között: Széchenyi-akna iparvágány. Munkámban mindig az adott korszakra érvényes elnevezést fogom használni.

¹⁰1867 és 1950 között: Pécs-Bányatelepi vasút, 1950 és 1971 között: Pécsbányatelepi vasút. Munkámban mindig az adott korszakra érvényes elnevezést fogom használni.

¹¹1947-től Pécs része, amelyet hivatalosan az 1950-es Tanáctörvény rögzít.

¹²Az eredetileg Árpád-kori települést 1947-ben „Szabolcsfalu” néven Pécs városához csatolják, amelyet hivatalosan az 1950-es Tanáctörvény fog rögzíteni. 2011-től újra Mecsekszabolcs a neve, de nem önálló község. Munkámban mindig az adott korszakra érvényes elnevezést fogom használni.

¹³1865 és 1950 között: Ferenc József-akna, 1950-től: Béke-akna. Munkámban mindig az adott korszakra érvényes elnevezést fogom használni.

¹⁴1873 és 1947 között: Mecsekszabolcsi bányavasút, 1947 és 1963 között: Szabolcsfalusi bányavasút. Munkámban mindig az adott korszakra érvényes elnevezést fogom használni.

¹⁵1873 és 1950 között: Ferenc József-akna iparvágány, 1950 és 1963 között: Béke-akna iparvágány. Munkámban mindig az adott korszakra érvényes elnevezést fogom használni.

¹⁶A fővonalnak számító MPV kimaradt a beruházásból, villamosítására majd csak az 1980-as évek közepén kerül sor, de akkor is csak a Pécsbánya rendező-pályaudvarig.

1925 között létrehozták a korabeli Magyarország legmodernebbnek számító vidéki munkásnegyedét, a meszespusztai lakótelepet¹⁷ is. Ez utóbbi beruházás részeként kezdte meg a működését a szomszédos Fehérhegyen a pécsi bányavidék egészét vízzel ellátó Víztorony is. A projekt zárásaként két új szénbányát szenteltek fel: 1925-ben a mecsekszabolcsi I. (Szent) István-aknát,¹⁸ majd egy évvel később, 1926-ban a Pécs-bányatelepi Gróf Széchenyi István-aknát. Utóbbi a kiürült Schroll-aknát váltotta fel, a szénszállítás azonban továbbra is a megszűnt bányauzem vasútvonalán zajlott (Mendly, 2000).

Az első világháború lezárásaként, az Osztrák Köztársaság által az 1919 szeptemberében aláírt Saint Germain-i, valamint a Magyar Királysággal 1920. június 4-én kötött Trianoni békeszerződésben a győztes nagyhatalmak nemcsak az Osztrák-Magyar Monarchiát, hanem a DGT-t is feldarabolták. A vállalatot innentől kezdve két, egymástól teljesen független, szuverén állam osztozott, az osztrákok 51%-os, a magyarok 49%-os részesedéssel bírtak benne. A békeszerződések aláírását követően a DGT számára komoly konkurenciát jelentettek a hajóparkjának jelentős részét megszerző szomszédos utódállamok hajózási társaságai, ezért a korábbi vezető szerepét már sosem tudta visszaállítani a dunai vízi közlekedésben (Huszár, 2013).

Az 1938. március 12-ei Anschluss-szal¹⁹ a vállalat az önállóságát is teljes mértékben elvesztette, mivel az osztrák részvényeket betagolták a „Reichswerke Hermann Göring”²⁰ konszernbe, amelyhez másnap, ellenszavazat nélkül, a félelemben lévő magyar cégcsoport is „önként csatlakozott”, ezzel már a második világháború 1939-es kitörése előtt kiszolgáltatva magukat és a teljes pécsi bányavidéket a szénvagyonnal együtt Adolf Hitlernek és a náci Németországnak (Huszár, 2013).

A Pécsre 1944. november végén bevonuló szovjet Vörös Hadsereg a DGT tulajdonát képező bányavagyont hadizsákmányként, jóvátétel címén lefoglalta (Sárközi-Tóth, 1985), amely lépéssel a társaság Magyarországon már formálisan is végleg megszűnt létezni. Ausztriában az Osztrák Államszerződés 1955. májusi aláírását követően, a nyár folyamán újrakezdte működését a függetlenségét visszanyerő vállalat, azonban a hajóit a Szovjetunió nyomására, a Duna Keleti Blokkhoz tartozó szakaszairól végleg kitiltották (Huszár, 2013).

A Magyar-Szovjet Hajózási Rt. (MESZHART, 1950-1952)

A MESZHART 1946. március 30-án jött létre a DGT legjelentősebb, 100%-os magyar tulajdonban álló versenytársa, az 1895 óta működő Magyar Folyam-, és Tengerhajózási Részvénytársaság (a továbbiakban: MFTR) konkurenseként, amelynek helyét a későbbiekben átvette. Megalapításakor a megszállók egy új, „közös tulajdonban álló vállalkozás” létrehozására kényszerítették a magyar kormányt, ahol 53-47%-os arányban a szovjet érdekek érvényesültek, szemben a korabeli propagandával, amely 50-50%-nak állította be a tulajdoni viszonyokat az ország, és a világ közvéleménye előtt. A MESZHART hivata-

¹⁷1922 és 1950 között: Meszespusztai, 1950-től: Meszes. Munkámban mindig az adott korszakra érvényes elnevezést fogom használni.

¹⁸1925 és 1950 között: I. (Szent) István-akna, 1950-től: István-akna. Munkámban mindig az adott korszakra érvényes elnevezést fogom használni.

¹⁹Ausztriát bekebelezte a náci Németország.

²⁰Magyar fordításban: „Hermann Göring Művek”.

losan magyar-szovjet vegyes tulajdonú állami vállalatként működött, amelyet az igazgatótanács tagjaihoz hasonlóan „két” igazgató vezetett, de valójában mindvégig a szovjetek domináltak a vezetőségben (Babics, 1952; Szirtes, 1993).

A második világháborút lezáró, 1947. február 10-én ratifikált párizsi békeszerződés értelmében a nyugati szövetségesek az MFTR zsákmányolt hajóit az év végéig visszaszolgáltatták a vállalatnak. A cég azonban szovjet nyomásra, 1950-ig kénytelen volt fokozatosan átadni a hajóparkját a MESZHART-nak. A hadizsákmányként szovjet birtokba került gőzösöket az MFTR számára nem voltak hajlandóak visszaadni és a társaság megkerülésével, az annak jogos tulajdonát képező hajók az új cég állományába kerültek (Babics, 1967; Szirtes, 1993).

A MESZHART tevékenysége elsősorban a külföldi viszonylatú áruszállításra terjedt ki. A belföldi folyami személyszállítást 1950-ig az MFTR-rel, majd annak megszűnését követően a Balatoni Hajózási Vállalattal megosztva látta el (Babics, 1952; Szirtes, 1993).

A pécsi bányavidék 1950 decemberében került a cég birtokába, amikor a Szovjetunió Sztálin 70. születésnapja alkalmából visszaszolgáltatta az egykori DGT – vagyon 49%-át magas jóvátételi összegért cserébe, amelyet az országnak 1953-ig, a kommunista diktátor haláláig kellett törlesztenie. A tulajdonosváltás az iparvidék termelésében nem hozott számottevő változást. A pécsi szénbányák továbbra is a gőzhajók számára biztosították a fűtőanyagot, amelyet a Pécsi Bányavasutak négy vonalán Pécs-Újhegyig, majd onnan az MPV vonalán juttattak el a mohácsi kikötőbe, miközben az első pécsi hő-, és villamos erőmű továbbra is ellátta a várost melegvízzel és árammal (Babics, 1967; Szirtes, 1993).

Már ekkor felmerült, hogy a MESZHART égisze alatt egységesíthetik a pécsi, és a kizárólag magyar kézben lévő komlói bányavidéket. Az eltérő fejlettségi szinten álló területek közti komoly eltéréseket jelzi, hogy Sztálin, felismerve az előbbi kulcsfontosságát, 1952-ig hallani sem akart a Rákosi Mátyás és köre által követelt 100%-os magyar tulajdonjogról. Így a pécsi bányakerületben „a két állam szoros barátsága jegyében” a bányaművelés csak szovjet-magyar vegyes tulajdonban működhetett, amely az egész országban egyedülálló volt (Babics, 1967; Szirtes, 1993).

A Pécsi Szénbányák Vállalat (1952-1953) és a Mecseki Szénbányák (1953-1989)

A teljes egészében magyar tulajdonban álló Pécsi Szénbányák Vállalat a bányavidéknek a MESZHART-ból történő kiválását követően jött létre, 1952. október 1-én (Babics, 1987; Szirtes, 1993).

A tulajdonosváltás átszervezéssel járt, amely jelentős mértékben érintette a Pécsi Bányavasutakat is. A legfontosabb változás a mohácsi kikötővel való kapcsolat megszüntetése volt. Az MPV kikerült a szénszállításból, és a Magyar Államvasutak (a továbbiakban: MÁV) részévé vált, míg a mellékvonalait képező iparvágányok a Pécsi Szénbányák Vállalat kezében maradtak (Szirtes, 1993; Romváry, 2003).

Sztálin halála után, 1953 nyarán minisztertanácsi rendelettel az új céghez került az ekkora már jelentős fejlődésnek indult Komlói, Nagymányok (Északi kerület) és Szászvár (Mecseki kerület) környéke is, amely ezt követően felvette a „Mecseki Szénbányák” nevet. Az egy kézben egyesített bányavidékek ettől kezdve a kizárólag magyar tulajdonú állami

vállalatban működtek tovább. Központja a pécsi belvárosban, Déryné utca²¹ 9. szám alatt, az egykori DGT - székházban volt. A cég vezérigazgatóját a nehézipari miniszter nevezte ki, a jelöltet a Magyar Dolgozók Pártja (a továbbiakban: MDP) Központi Bizottsága, majd 1956 után a Magyar Szocialista Munkáspárt (a továbbiakban: MSZMP) Központi Bizottsága javasolta a pozíció betöltésére. A Rákosi-érával ellentétben, a Kádár-korszakban már fontosabb volt a tudás, a képzettség és a rátermettség, mint a párthűség. A legfontosabb döntések az üzemi tanácsüléseken születtek meg, ahol az összes üzemegység vezetője részt vett, a levezető elnöki tisztséget pedig a mindenkori vezérigazgató látta el (Babics, 1967; Szirtes, 1993).

A tulajdonosváltás és az összevonás belső szerkezeti átalakulással is járt, amelynek eredményeként az András-akna elvesztette korábbi kiemelt szerepét a pécsi bányavidéken. Az új vezető üzemegység az MPV kiválását követően a feldolgozóüzemei révén a szénszállítmányok végállomásává váló Pécs-Újhegy lett (Az újhegyi üzem története 1914-1974, 1974). A hidegháborús légkörben a Mecseki Szénbányák aknáit elsősorban hadicélokra termeltek, az állam mellett a két másik legfontosabb felhasználó a két bányászváros, Pécs és Komló voltak (Babics, 1967; Szirtes, 1993).

Az új tulajdonos, szovjet segítséggel, még 1953 késő őszen egy rekonstrukciós programot indított el, amelynek keretében az üzemegységek épületei, a Pécsi Bányavasutak vonalai és szerelvényei is felújításra kerültek. Az egy éves program fő célkitűzése elsősorban a már meglévő termelési, szállítási színvonal romlásának meggátolása és megőrzése volt. A beruházások szükségességét indokolta, hogy az országban ekkora már minden nagy ipari létesítményben lezajlott a második világháború okozta károk elhárítása, amely alól Komló sem volt kivétel. Pécs azonban a MESZHART-os évek alatt szovjet nyomásra kimaradt a programból, mert a megszállók féltették a magyar szerepvállalás növekedését a bányavidéken. A 100%-os hazai tulajdonjog megszerzése után sürgetővé vált a felzárkóztatás, hogy pótolni lehessen a lemaradást (Szirtes, 1993; Mendly & Romváry, 2005).

Az ezt követő nagyarányú fejlesztési program a következő évben, 1954-ben indult meg. Ennek részeként a Pécs-Újhegyen ekkor átadott Kutatólaboratórium II. számú épülete és más ipari jellegű beruházások mellett (Az újhegyi üzem története 1914-1974, 1974) Mészesen is folytatódott a még a DGT-korszakban, az 1920-as évek végén a gazdasági válság miatt félbeszakadt lakásépítési-projekt, amelyet kiterjesztettek Pécsbányatelepre és Szabolcsfalura is. Előbbi helyen szocreál társasházak, az utóbbi két helyen pedig családi házak épültek. A kezdeti eredmények azonban nem voltak kielégítőek. A hidegháborús légkör nem tette lehetővé a teljes mértékű fejlesztést, mivel az MDP pártvezetése az egyes beruházások elkészültét a lehető legminimálisabb idő alatt követelte meg, amely alatt az irreális tervek lehetetlen volt kivitelezni, ezért sokat kénytelenek voltak leállítani közülük (Szirtes, 1993). A legnagyobb horderejű beruházás a második pécsi hőerőmű létrehozása volt, amelyet erősen félkész állapotban, 1956. november végén adtak át, ezért 1959 végéig csak tesztüzemben működött. Az első pécsi hő-, és villamos erőmű ezt követően

²¹ Ma: Mária utca.

iszapvíztelenítő-üzemként funkcionált, majd 1975-ben kiürítették és bezárták (Babics, 1967; Romváry, 2003).

1957-től kikerült az erőltetett iparosítás a Mecseki Szénbányák fejlesztési projektjéből. Szemben Rákosiékkal, a Kádár-kormány gazdaságpolitikájának alapköve a már meglévő kapacitások jobb mértékű kihasználása, a hatékonyság és a költségcsökkentés volt, elvetve az esztelen mértékű kiadásokat. Ennek szellemében folytatódott tovább a fejlesztési program, amelynek kézzelfogható eredményei az 1960-as évekre tehetőek (Babics, 1967; Szirtes, 1993).

1963-ra elkészült a Pécsi Bányavasutak Szabolcsfalusi vasútját kiváltó kötélpályarendszer. A vállalat a szénbányák termelésének megkönnyítése érdekében korszerű gépeket szerzett be a Szovjetuniótól, továbbá Kádár János személyes engedélyével Nyugat-Európából, valamint az Amerikai Egyesült Államokból. 1964 augusztusában a régebbitől északra átadták István II.-aknát, amely a kiürülőben lévő Béke-, és György-aknák helyét volt hivatott átvenni. A beruházás jelezte, hogy a Mecseki Szénbányák változást akar a pécsi bányakerületben, és az István-aknai üzemegységre kívánja a nagyobb hangsúlyt helyezni a pécsbányatelepi Gróf Széchenyi István-aknával szemben, amelyet veszteségesnek ítélt. A helyzetet tovább súlyosbította, hogy 1968-ban több halálos áldozattal járó súlyos vízbetörés történt a bányában, ezért jelentős mértékben csökkentették a nyersanyag ki-termelését (Szirtes, 1993; Mendly & Romváry, 2005).

A szénosztályozó az évtized közepén átfogó, külső-belső felújításon és korszerűsítésen esett át (Az újhegyi üzem története 1914-1974, 1974), amelynek eredményeképpen a korábbi arculatát elvesztve, teljesen átalakult a létesítmény (Romváry, 2003).

1965-ben az új termelési technológiával megkezdte működését a vasasi első külfejtés, amelyet 1968-ban a Karolina II.-külfejtés váltott fel. Pécsbányatelepen ugyanekkor indították be a munkát a Karolina I.-külfejtésben, amelynek célja a három évvel később, 1971-ben végleg kiürült András-akna pótlása volt. A szovjet modellt követve a pártvezetés a külszíni fejtést gazdaságosabbnak ítélte meg, mint a hagyományos bányaművelést, ezért állami támogatásban részesítette az ez irányú törekvéseket (Szirtes, 1993; Romváry, 2008).

A mélyművelésű aknák bezárása nyomán a Pécsi Bányavasutak négy vonala közül a Szabolcsfalusi vasutat alkotó Béke-akna és György-akna iparvágányokat, valamint a Pécsbányatelepi vasút részét képező András-akna iparvágányt felszedték. 1971 őszére egyedül a pécsbányatelepi Széchenyi-akna és Pécsújhegy közötti iparvágány maradt meg, ahol a saját bányája mellett, a Karolina I.-külfejtés feketekőszénét juttatták el a szénosztályozóhoz. Az évtized második felében egy nagyobb rekonstrukciós programra került sor a vonalon, amelynek során a vasút felső szakaszán teljes vágány-, valamint talpfacserét is végrehajtottak (Szirtes, 1993; Mendly & Romváry, 2005).

1971-ben a Mecseki Szénbányákon belül a Komlói és a Pécsi Bányai Trösztöt összevonták, a pécsi bányakerületben pedig egyesítették Pécsbányatelepet és Szabolcsfalut az utóbbi vezetése alatt, „Pécs-Bányaüzem” néven (Szirtes, 1993; Romváry, 2003).

Az 1970-es évektől a mélyművelésű termelés István-aknára történő koncentrálásával egyre kisebb arányú lett a többi ipari létesítményben felszínre hozott feketekőszén aránya. A Mecseki Szénbányák a termelés hatékonyabbá tétele és a modernizáció érdekében,

1982-ben útjára indította Liász-programot, amely egy nagyszabású projekt volt és gyakorlatilag a teljes bányáipar minden szegmensére kiterjedt. A leggrandiózusabb két megkezdett beruházás István III.-akna létrehozása, valamint a pécsújhegyi szénosztályozó továbbfejlesztése volt, utóbbi céljaként a létesítmény alkalmassá tétele (Komló kivételével) az összes többi bányakerület termelésének fogadására (Szirtes, 1993; Babics, 1987).

1987-től a vállalat az országos sajtó középpontjába került, mivel a közelgő rendszer-váltással egybefüggő életszínvonal-romlás miatt egyre több alkalommal került sor többnapos munkabeszüntetésre. A kibontakozó sztrájkhullám, valamint a megszorítások megakasztották a projekt kivitelezését, amely sok esetben a félkész állapotban lévő (köztük a méregdrága István III.-akna építése és a pécsújhegyi szénosztályozó bővítése) vagy éppen csak elkezdett beruházásoknak (pl.: Széchenyi-akna iparvágány szerelvényének a rekonstrukciója) a leállításához vezetett. 1989-ben, az új politikai rendszer létrejöttével megkezdődött a vállalat privatizációja (Szirtes, 1993; Romváry, 2003).

A Magyar Államvasutak Rt. (1989-2004), a Pécsi Hőerőmű Rt. (1989-2002), és a PannonPower Zrt. (2002-2004)

A Pécsi Hőerőmű Rt. a Magyar Villamos Művek Tröszt helyi vállalataként jött létre 1989-ben. Anyavállalata részvénytársasággá alakulását követően, a Városi Tanács támogatásával bérleti szerződést kötött a Mecseki Szénbányákkal, hogy a kitermelt feketeköszenet továbbra is biztosítani tudják a második pécsi hőerőmű, és ez által Pécs városa számára, amelyet innentől kezdve a cégcsoport látott el fűtővízzel (Szirtes, 1993; Romváry, 2008).

A Pécsi Hőerőmű Rt. a szénszállítás zavartalan lebonyolítása érdekében vételi ajánlatot tett a Széchenyi-akna és Pécsújhegy között húzódó bányavasútra. A Mecseki Szénbányák azonban kevesellte a felkínált árat, ezért a részvénytársaság tárgyalásokba kezdett a MÁV-val, hogy közösen hajtsák végre a tranzakciót. A vasúttársaság már 1988-tól bírt bizonyos érdekekkel az üzemegységben, mivel a Mecseki Szénbányák a saját szerelvényének a Liász-program keretében történő rekonstrukciójának a leállítása és leselejtezése után a cégtől bérelt dízelmozdonyt, majd 1989-től már vagonokat is. A MÁV elfogadta a javaslatot, így az év végére 50-50%-os tulajdonrészrel megvásárolták az iparvágányt (Szirtes, 1993; Mendly & Romváry, 2005), amelynek az alsó szakaszát a megállapodás alapján a második pécsi hőerőműt birtokló mindenkori cégcsoport egészen 2004 májusáig bérelt a vasúttársaságtól (MÁV Központi Irattár, Üzletvezetőségi iratok: szénszállítás; PannonPower Zrt. Archívuma, szénszállítás, vasút: Gróf Széchenyi István-akna – Pécsújhegy közötti iparvasút iratanyaga).

1991 októberében a Mecseki Szénbányák privatizációs eljárásának a megkezdésével a Pécsi Hőerőmű Rt. tulajdonába került a pécsújhegyi szénosztályozó, a pécsbányatelepi Karolina I., és a vasasi Karolina II.-külfejtés, valamint Széchenyi-akna is (Szirtes, 1993; Romváry, 2003).

A tranzakciók lezárulását követően szinte azonnal bejelentette a cégvezetés, hogy gyökeresen át kívánják alakítani az üzemi létesítmények struktúráját, amelyet a rossz gazdasági helyzettel indokoltak. 1992-ben Széchenyi-aknát végleg bezárták, és a továbbiakban csak a szénszállításban használták a silóját. Ugyanerre a sorsra jutott Szabolcsfaluban az

István-aknai üzemegység. A társaság alapos mérlegelés után ugyan ajánlatot tett rá, ezt azonban a felszámolással megbízott Szénbányászati Szerkezetátalakítási Központ nem tartotta elégségesnek. A Pécsi Hőerőmű Rt. végül elállt vételi szándékától, amelyet két tényezővel indokolt. A megkezdett István III.-akna építését az új tulajdonosnak kellett befejeznie, amely hatalmas költségekkel járt volna, miközben a már működő másik két létesítményt is fenn kellett tartania. Ezért a cégcsoport ezt a lépést ráfizetésesnek ítélte meg. Más érdeklődő a magasnak tartott kikiáltási ár miatt nem jelentkezett, így az állam 1993-ban bezárta a pécsi bányavidék legnagyobb ipari komplexum-együttesét (Szirtes, 1993; Mendly & Romváry, 2005).

2002-ben a Pécsi Hőerőmű Rt. PannonPower Zrt. néven kivált a Magyar Villamos Művek Rt.-ből. A két külfejtést, valamint Széchenyi-akna iparvágányt az ekkor létrehozott leányvállalatába, a Kő-Szén Kft.-be integrálta. Ekkorra már megszületett a döntés, hogy az 1769 óta működő pécsi kőszénbányászat felszámolásra kerül, mivel az Európai Unióhoz való csatlakozási feltételek előírták, hogy a Magyar Köztársaságnak nagyobb hangsúlyt kell helyeznie a zöldenergiára. Ennek első lépcsőfokaként, a második pécsi hőerőműben már az év végén próbajelleggel üzembe helyezték az első „biomassza-blokkot”, vagyis a széntüzelésű üzem módból környezetbaráttá átalakított kazánt, ahol a jövőben a gázzal, fával, valamint energiatüzelővel kívánták megoldani a melegvíz fűtését („Bálterem az egykori erőműben?”, 2002).

A Kő-Szén Kft. az időközben a rendszeres karbantartás hiánya miatt a további forgalombonyolításra alkalmatlanná váló, életveszélyes állapotú Széchenyi-akna iparvágányon kénytelen volt már idő előtt, 2004. május 14-én megszüntetni a szén szállítást, amelyet ezt követően teherautós fuvarozással váltottak ki. A kötelezettségeknek megfelelően, december 31-én pedig a pécsbányatelepi Karolina I., a vasasi Karolina II.-külfejtésben, és a pécs-újhegyi szénosztályozóban is befejeződött a munka, az ipari épületeket kiürítették és az összes üzemet bezárták (Romváry, 2008). 2005. január 1.-ével a PannonPower Zrt. tulajdonában álló második pécsi hőerőmű zöldenergiára állt át („Hivatalosan is munkába állt a pécsi hőerőmű első biomassza-kazánja”, 2005). A Pécsi Bányavasutak utolsó vonalát, Széchenyi-akna iparvágányt 2005. augusztusa és 2006. januárja között felszedték.

10 évvel később, 2014 decemberében a cég gazdasági megfontolásokból újra megnyitotta a vasasi Karolina II.-külfejtést, egyelőre azonban csak a lakossági fogyasztók ellátására („Újra megnyitották a vasasi Karolina II.-külfejtést”, 2014).

Összegzés

A Pécsi Bányavasutak vonalhálózata az 1854 és 2004 közötti, 150 éves működése során összesen hét különböző társaság irányítása alatt állt.

A legjelentősebb és a leghosszabb ideig, 1853-tól 1945-ig regnáló vállalat az osztrák-magyar vegyes tulajdonban álló, az 1989/1990-es rendszerváltásig a kommunista propaganda által meglehetősen negatív színben feltüntetett DGT volt, amelynek a szerepe azonban vitathatatlan Magyarország gazdaság-, ipar-, és közlekedéstörténetében, valamint Pécs helytörténetében (Völk, Ehm, Heilmeyer, & Ott, 2004).

A társaság a kialakulóban lévő bányavidék folyamatos fejlesztése mellett 1854 és 1873 között létrehozta a történelmi Magyarország első iparvasút-hálózatát, a Pécsi Bányavasutakat. Szintén a nevéhez köthető az 1914 és 1926 között, az első világháború és szerb megszállás miatt két ütemben végrehajtott, Jaroslav Jičínšký cseh-morva bányamérnök vezette nagyarányú fejlesztési program is, amelynek keretében Pécs-Üszögön számos új üzem (pl.: szénosztályozó, brikettgyár, első pécsi hő-, és villamos erőmű, Kutatólaboratórium I. számú épülete) adtak át (Babics, 1952).

A projekt részeként a történelmi Magyarországon elsőként villamosították a Pécsi Bányavasutak összes vonalát a négy szénbánya és Pécs-Üszög között. A korabeli Magyarország legmodernebb vidéki munkásnegyedével, a meszespusztai lakótelep kialakításával és a bányászkolóniák kiépülésével megteremtették Pécs keleti városrészének alapjait, amelynek a vízellátását az 1925-ben üzembe helyezett fehérhegyi víztorony biztosította. A program zárásaként pedig Mecsekszabolcson és Pécs-Bányatelepen felszentelésre kerültek a Közép-Európában egyedülálló, egymással teljesen megegyező aknatornyokkal rendelkező üzemei, I. (Szent) István-, valamint Gróf Széchenyi István-aknák, amelyeket a kontinens legmodernebb bányáüzemei között tartottak számon (Völk, Ehm, Heilmeier, & Ott, 2004).

A DGT 1945-ös magyarországi kiszorulása, majd a Szovjetunió által hadizsákmányként lefoglalt pécsi bányavagyon 49%-ának a Magyar Népköztársaság tulajdonába történő 1950-es visszaszolgáltatásakor az iparvidék új tulajdonosa a szovjet-magyar „közös irányítás” alatt álló MESZHART lett, amely a szénszállítás területén fenntartotta a DGT által korábban alkalmazott formulát és a pécsi bányákban saját célra termelt (Babics, 1952; Huszár, 2013).

1952 októberében a bányavidék a 100%-os magyar kézbe kerülését követően, a mindössze bő fél évig működő Pécsi Szénbányák Vállalat létrehozása kiemelt jelentőségű módosulást eredményezett a nyersanyag felhasználásban és a vasúti teherfuvarozásban is, mivel ettől kezdve a kitermelt feketeköszén első számú felhasználójává maga a város vált. Ennek eredményeképpen a mohácsi kikötő és az MPV kikerült az állandó jellegű szénszállítás rendszeréből, amely ekkora már csak a Pécsi Bányavasutakra redukálódott. Az új végállomás a feldolgozóüzemek helyszíne, Pécs-Újhegy volt. A gyökeres váltás ellenére az utókor a MESZHART-hoz hasonlóan a Pécsi Szénbányák Vállalatot is csak a DGT helyén keletkezett vákuum betöltésére tett ideiglenes kísérletként, az 1945 és 1953 közötti „köztes időszak” egyik epizódszereplőjeként kezeli, és nem tulajdonít nagy jelentőséget neki, miközben alapjaiban határozta meg az iparvidék további működését (Szirtes, 1993).

Üzemszerkezeti szempontból a legnagyobb horderejű változást a pécsi bányavidéknek a komlói, nagymányoki és a mázaszászvári területekkel történő, az új állami vállalat, a Mecseki Szénbányák égisze alatt megvalósuló 1953. júniusi fúziója jelentette, amely helyi szinten további belső strukturális átalakítást is eredményezett a pécsbányatelepi Andrásakna vezető szerepének elvesztésével Pécs-Újhegy javára (Szirtes, 1993).

Az állami cég megítélése a vele már a kommunista propaganda által is párhuzamba vont DGT-hez hasonlóan sokat változott az 1989/1990-es rendszerváltást követően, valamint a pécsi kőszénbányászat 2004-es befejeződése óta is. 1989 előtt pozitív, a 2000-es évek elejéig negatív hangvétel, majd az iparág felszámolása után újra egyfajta pozitív

nosztalgia jellemzi a vállalat emlékezetét. A negatívumok (pl.: a Pécsi Bányavasutak vonalhálózatának jelentős részének a felszedése, a pécsbányatelepi Karolina I.-, és a vasasi Karolina II.- külfejtések természetrombolásai, a Liász-program leállítása) ellenére Pécs fejlődése szempontjából a DGT mellett a Mecseki Szénbányákhoz köthető a legtöbb ipari beruházás (pl.: István II.-akna, a szénosztályozó fejlesztése, a Kutatólaboratórium II.-es számú épületének létrehozása Pécsújhegyen) és a lakásépítések folytatása (pl.: a Meszes és Szabolcsfalú). A fejlesztéseknek köszönhetően, a létrejövő új munkahelyek révén a 160 000 főnyi lakosra duzzadt nagyváros Magyarország negyedik legnagyobb településévé vált (Szirtes, 1993; Romváry 2008).

A pécsi bányavidéknek és azon belül a Pécsi Bányavasutaknak az 1989/1990-es rendszerváltás utáni, 2004-ig tartó másfél évtizedes története már egyértelműen az agónia korszaka. A Mecseki Szénbányák megszűnt, és a privatizációt követően az üzemek új tulajdonosa a Pécsi Hőerőmű Rt. lett, amely az állammal együtt a rossz gazdasági helyzetre hivatkozva bezárta a ráfizetésesnek tekintett Gróf Széchenyi István-aknát és az István-aknai ipari komplexumot is, a szénkitermelést pedig a továbbiakban a súlyos ökológiai katasztrófával fenyegető pécsbányatelepi Karolina I.-, és a vasasi Karolina II.- külfejtésekre alapozta (Szirtes, 1993; Romváry, 2008).

Magyarország 2004-es Európai Unió csatlakozásának feltételeként a második pécsi hőerőmű fűtőkazánjainak a zöldenergiára történő átállítása jegyében, a 2002-ben a Pécsi Hőerőmű Rt. jogutódjaként létrehozott PannonPower Zrt. szénkitermeléssel és szállítással foglalkozó leányvállalatának, a Kő-Szén Kft.-nek már lényegében mindössze annyi feladata maradt, hogy előkészítse, majd végrehajtsa a 235 évig tartó pécsi kőszénbányászat, és az 1989 óta szintén tulajdonos MÁV-val együtt a 150 évig működő Pécsi Bányavasutak „Utolsó Hírmondójának”, az elhanyagolt, életveszélyes állapotban lévő Széchenyi-akna iparvágányának a végleges felszámolását (Romváry, 2008).

Irodalomjegyzék

- Aknai, T. (1997). *Pécs. Változó Világ* 12. kötet. Útmutató Kiadó.
- Az újhegyi üzem története 1914-1974. (1974). „Rudas László” háromszoros aranykoszorús szocialista brigád.
- Babics, A. (1952). *A pécsvidéki kőszénbányászat története*. Magyar Történelmi Társulat - Közoktatásügyi Kiadóvállalat.
- Babics, A. (1967). *Az észak-mecseki kőszénbányászat története*. Akadémiai Kiadó.
- Babics, A. (1987). *200 éves a mecseki szénbányászat - A 200 éves mecseki szénbányászat történeti áttekintése*. In Krisztián B. (Eds.): *Múzeumi füzetek 1*. Mecseki Bányászati Múzeum.
- Bálterem az egykori erőműben? (2002. szeptember 17.), *Új Dunántúli Napló*, 1-2.
- Gróf Széchenyi István-akna- Pécsújhegy közötti iparvasút iratanyaga, bérleti szerződések (1989-2004), PannonPower Zrt. Archívuma, szénszállítás, vasút.
- Gróf Széchenyi István-akna –Pécsújhegy közötti iparvasút iratanyaga, felszámolási eljárás (2003-2004), PannonPower Zrt. Archívuma, szénszállítás, vasút.
- Huszár, Z. (2013). *A Duna vonzásában: Fejezetek az Első Dunagőzhajózási Társaság történetéből*. Pécs: Virágmandula Kft.
- Hivatalosan is munkába állt a pécsi hőerőmű első biomassza-kazánja (2005. január 2.), *Új Dunántúli Napló*, 1-3.

Mendly, L. (2000). Jaroslav Jičínšký, a korszerű pécsi szénbányászat megteremtője. *Pécsi Szemle Várostörténeti Folyóirat*. III (2), 2000. tavasz. 48–57.

Mendly, L. (2005a). A (közel) 150 éves András-akna. *Bányászati és Kohászati Lapok*. 136. (3), 216–225

Mendly, L. (2005b). András-akna iparvágány. *Bányászati és Kohászati Lapok*. 137. (2), 48–57

Mendly, L., & Romváry, F. (szerk.) (2005), *Emlékképek a pécsi szénbányászat történetéből*. Pécs/Sopianae Örökség Kht.

Romváry, F. (Eds.) (2003), *Emléklapok a pécsi bányászat történetéből*. Bocz Nyomdaipari Kft.

Romváry, F. (Eds.) (2008), *Újabb emléklapok a pécsi bányászat történetéből*. Bocz Nyomdaipari Kft.

Sárközi, Z., & Tóth, R. (szerk.) (1985), *Bányászati Fondok Repartórium*. Levéltári Leltárak 83. Magyar Országos Levéltár.

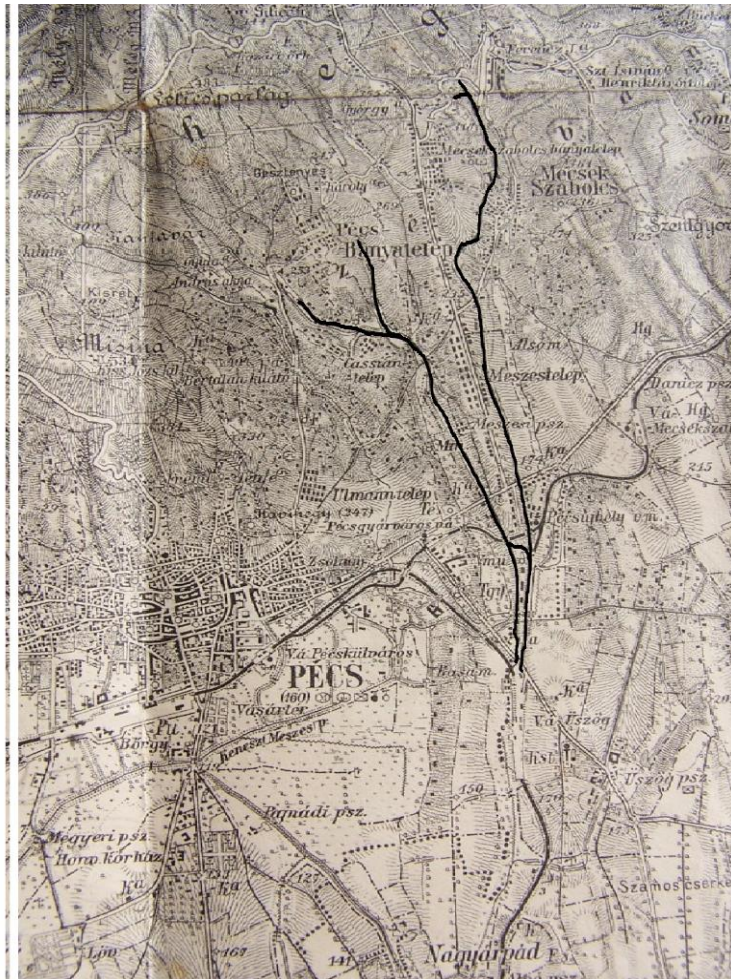
Szirtes, B. (szerk.) (1993), *A mecseki kőszénbányászat. 1945–1991. I. kötet*. Kútforrás Kft.

Újra megnyitották a vasasi Karolina II.-külfejtést (2014. november 6.), *Új Dunántúli Napló*, 1; 3;

Völk, S., Ehm, R., Heilmeyer, H., & Ott, K. (Eds.) (2004), *Abriss der Geschichte der Donau–Schiffahrt. Vom Biedermeier ins dritten Jahrtausend – Versunken in der blauen Donau. 175 Jahre Erste Donau–Dampfschiffahrts–Gesellschaft 1829–2004*. Arbeitskreis Schiffahrtsmuseum Regensburg e. V.

Mellékletek

1.sz. melléklet: A pécsi bányavidék és a Pécsi Bányavasutak (1854-2004) térképe (1925)

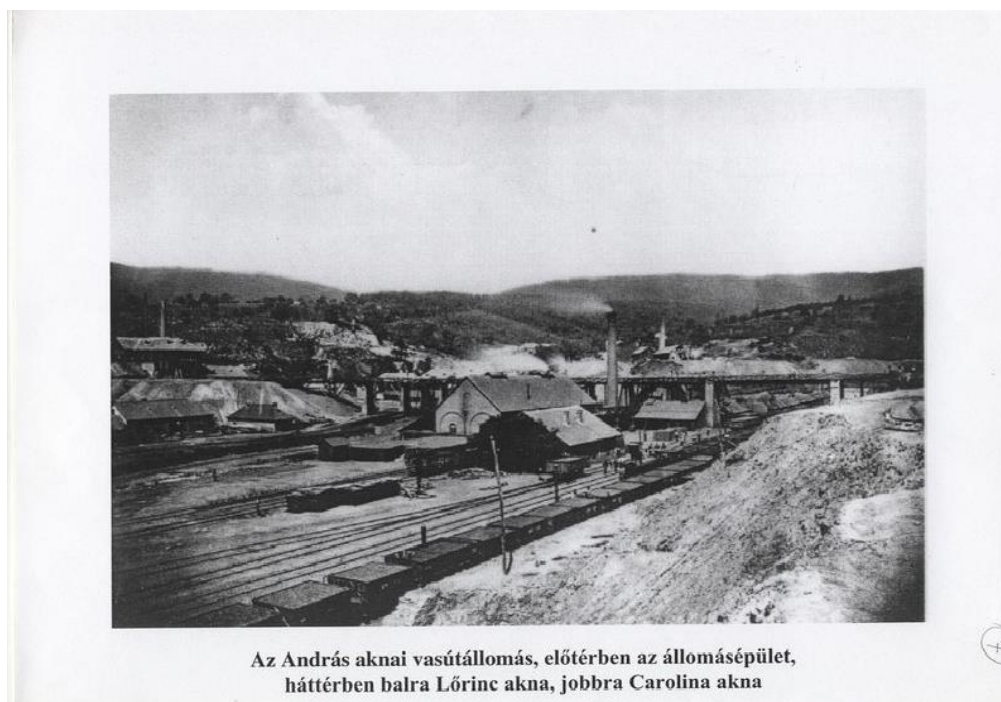
Forrás: Magyar Nemzeti Levéltár

2. sz. melléklet: András-akna (1853-1971), előtérben a bányavasút, az éppen induló, belga gőzmozdony vontatta szerelvénnel, Pécs-Bányatelep, képeslap, 1860-as évek második fele

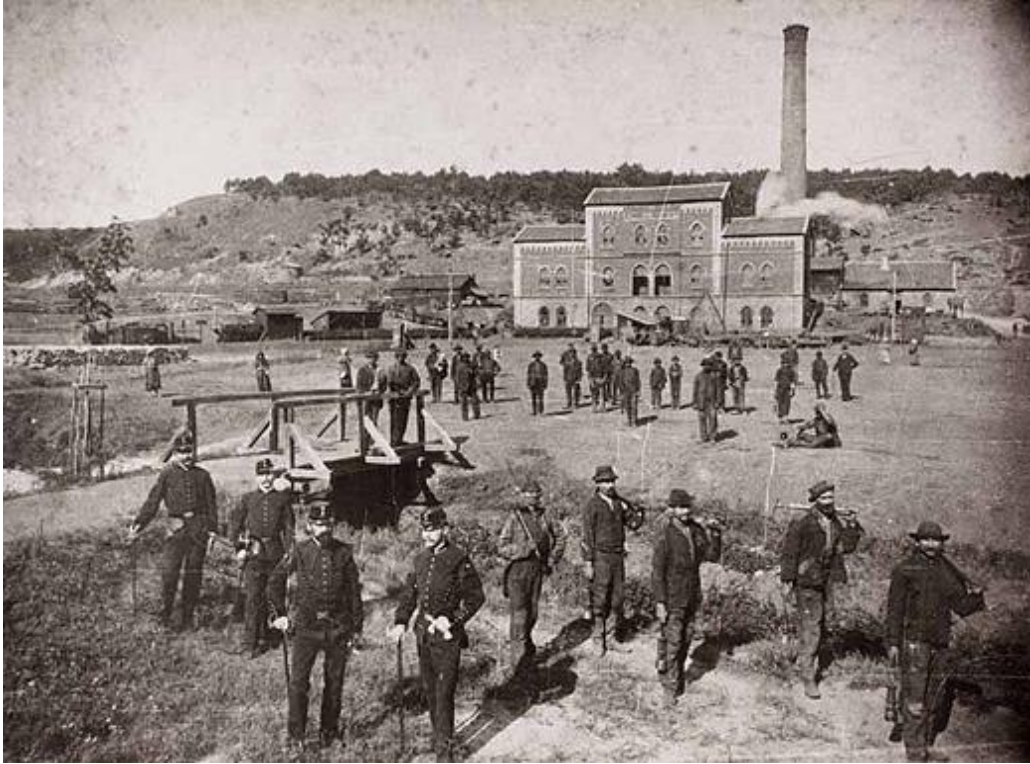
Forrás: Pécsi Bányásztörténeti Alapítvány

3. sz. melléklet: Az András-aknai pályaudvar (1854-1971), Pécs-Bányatelep, archív felvétel, XIX. század vége

Forrás: Pécsi Bányásztörténeti Alapítvány

4. sz. melléklet: Schroll-akna (1867-1926), Pécs-Bányatelep, archív felvétel, XIX. század vége

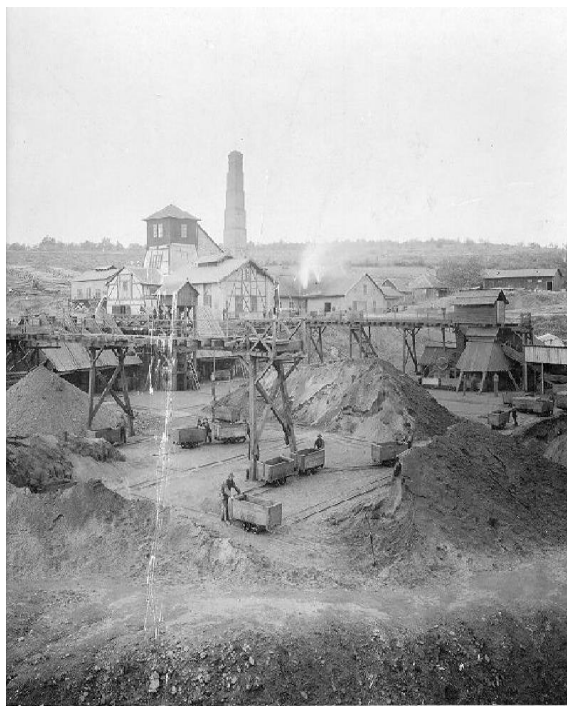
Forrás: Pécsi Bányásztörténeti Alapítvány

5. sz. melléklet: Ferenc József (1950-től: Béke)-akna (1865-1965), Mecsekszabolcs, archív felvétel, XIX. század vége

Forrás: Pécsi Bányásztörténeti Alapítvány

6. sz. melléklet: György-akna (1865-1969), Mecsekszabolcs, archív felvétel, XIX. század vége

Forrás: Pécsi Bányástörténeti Alapítvány

**7. sz. melléklet: A Jičínšký-program első üteme során létrehozott Pécs-
üzögi pályaudvar a szénosztályozóval, és a brikettgyárral, archív felvétel, 1940-es évek**

Forrás: Pécsi Bányástörténeti Alapítvány

8. és 9. sz. melléklet: A Ganz-villanymozdony, és Talbot típusú vagonjai a Jičínšký-program első üteme során, a történelmi Magyarországon elsőként villamosított Pécsi Bányavasutak vonalhálózatához tartozó Mecsek-szabolcsi (1914-1963, bal oldalon) és a Pécsbányatelepi vasúton (1914-1988/1989, jobb oldalon), archív felvétel 1940; Fotó: Lakos Rudolf, 1971

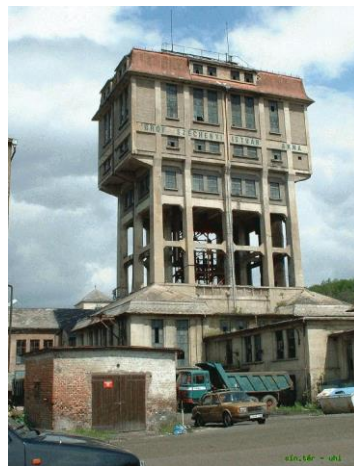
Forrás: Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltára; Lakos Rudolf magángyűjteménye

10. sz. melléklet: A Jičínšký-program első üteme során létrehozott első pécsi hő-, és villamos erőmű épülete Pécsújhegyen (1915-2016)

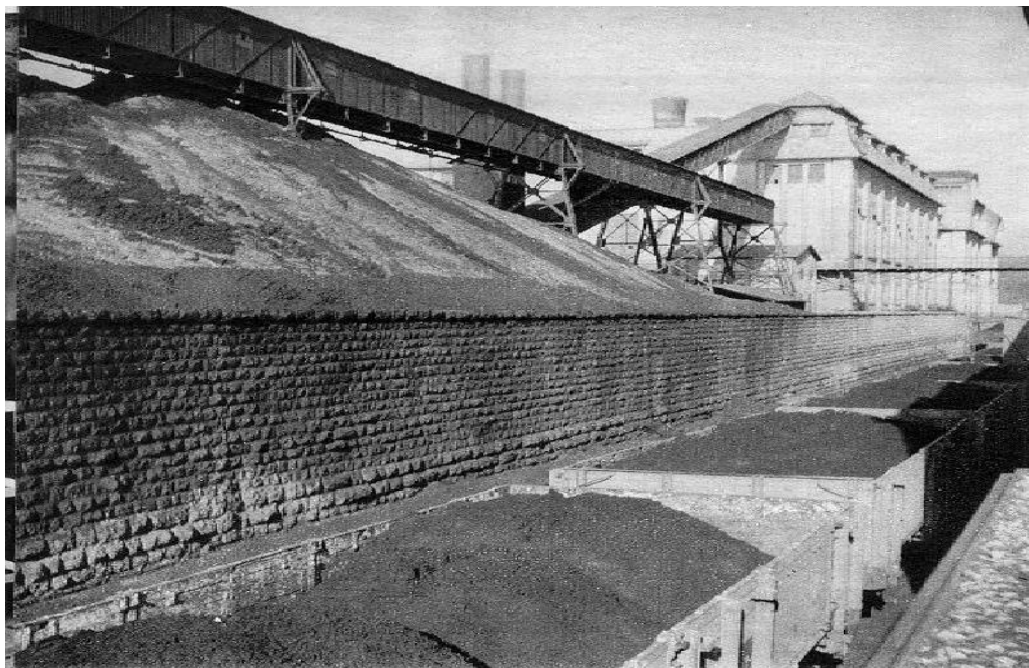
Forrás: Pécsi Bányáztörténelmi Alapítvány; Fotó: Löffler Péter

11. és 12. sz. melléklet: A Jičínšký-program második üteme során létrehozott, Közép-Európában egyedülálló svéd vasbeton technikával létrehozott mecsekszabolcsi I. (Szent) István-akna (1925-, bal oldalon), és a vele teljesen megegyező pécsbányatelepi Gróf Széchenyi István-akna (1926-, jobb oldalon)

Forrás: Pécsi Bányásztörténeti Alapítvány 2014., Uherkovich Péter magángyűjteménye

13. sz. melléklet: Szénnel teli vagonok Pécs-Üszögön, archív felvétel, 1940-es évek

Forrás: Pécsi Bányásztörténeti Alapítvány

14. sz. melléklet: A második, napjainkban működő pécsi hőerőmű épülete (1956-)

Forrás: Pécsi Bányásztörténeti Alapítvány; Fotó: Löffler Péter

15. sz. melléklet: Szerelvény indul Pécsbányatelepre- Az elágazás mögött a már megszüntetett Szabolcsfalusi vasút, oldalt a helyét átvevő Istvánaknai drótkötélpálya látható, Pécsújhegy, 1970-es évek

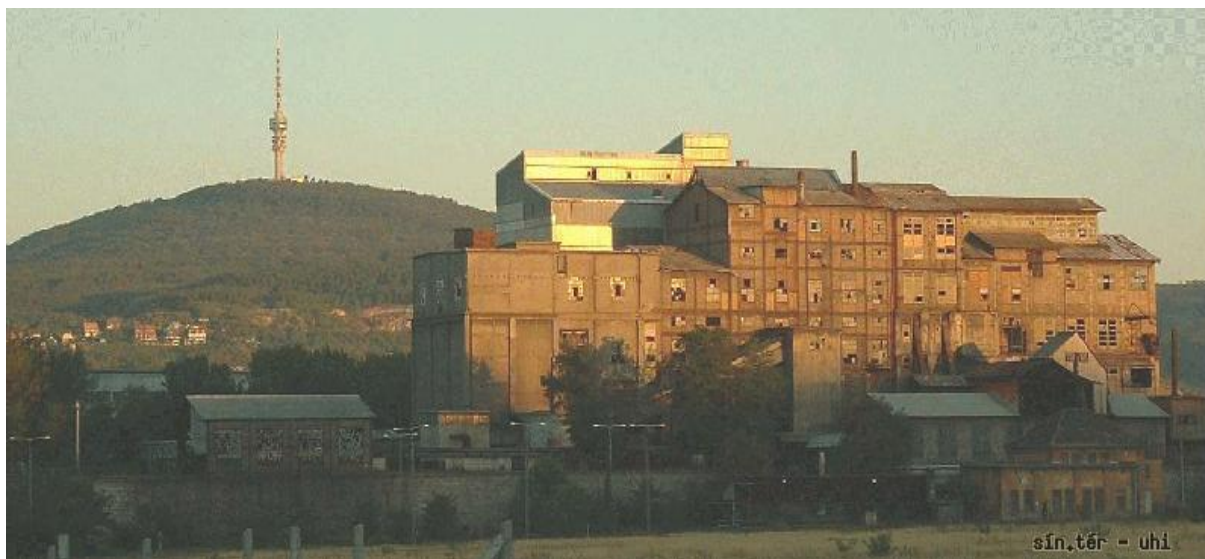
Forrás: Lakos Rudolf magángyűjteménye

16. sz. melléklet: Szénszállítmány érkezése András-aknáról Pécs-Új-hegyre, a szénosztályozóhoz

Forrás: Lakos Rudolf magángyűjteménye, Fotó: Lakos Rudolf, 1971

17. sz. melléklet: A Jičínšký-program első üteme során létrehozott, majd a többször is átépített szénosztályozó (1914-2009) Pécsújhegyen

Forrás: Uherkovich Péter magángyűjteménye; Fotó: Uherkovich Péter, 2004. május 14.

18. sz. melléklet: Az 1980-as évek végén műszaki és anyagi okokból leselejtezésre került Ganz-villanymozdonyt és Talbot-vagonjait felváltó új vonat: A MÁV-szerelvény a román Dacia-dízelmozdonnyal (1988-2004) és a keletnémet gyártmányú Fals típusú vagonokkal (1989-2004), Széchenyi-akna iparvágány, Meszes, Kormoskősor - Névtelen utca közötti vasúti átjáró

Forrás: Uherkovich Péter magángyűjteménye; Fotó: Uherkovich Péter, 2004.

19. sz. melléklet: Az utolsó szénszállítmány megérkezése Gróf Széchenyi István-aknáról a Pécsújhegyi szénosztályozóhoz

Forrás: Uherkovich Péter magángyűjteménye; Fotó: Uherkovich Péter, 2004.május 14.

20. sz. melléklet: A már használaton kívüli, elhanyagolt állapotban lévő, majd 2005. augusztus és 2006 januárja között felszedett Széchenyi-akna iparvágány (Meszes, Búzavirág utca)

Forrás: Uherkovich Péter magángyűjteménye; Fotó: Uherkovich Péter, 2004. május 28.

Tóth Máté

A KÖNYVTÁRAK 2050-BEN

Absztrakt

A könyvtárak több évezred óta léteznek. Az intézményrendszer fennállásának legitimációját minden korszak megtalálta, de jellemzően különböző ideológiák mentén írták le a könyvtárak szükségességét. Az elmúlt évtizedekben az információs szolgáltatás és az információs esélyegyenlőség biztosítása volt a könyvtárakat legitimáló legfontosabb tényező. Az elmúlt évek kutatásai és adatai azonban azt sugallják, hogy ez a paradigma nem fogadható el kritikátlanul. A tanulmány célja, hogy az elmúlt évek kutatásai és a szerző személyes tapasztalatai alapján felrajzoljon a könyvtárak, a könyvtári rendszer és a könyvtárosok számára egy szubjektív jövőkép pontjait. 1. A könyvtárak funkciórendszere folyamatosan gazdagodik; 2. A könyvtár továbbra is elsősorban a magasan iskolázott, és magasabb kulturális igényszinttel is rendelkező városi értelmiségi réteg kedvelt intézménye; 3. A könyvtár egyre gazdagabb funkciórendszerében továbbra is egyetlen olyan tevékenység van, amelyben ezek az intézmények monopolhelyzetben vannak, ez pedig a könyvek kölcsönzése; 4. A könyvtár független találkozóhely, közösségi tér, amely a dokumentumok és információk passzív elérhetővé tétele helyett aktívan bemutatja a tartalmakat, ösztönzi az embereket az egymás és az intézményben tárolt tudásvagyon megismerésére. A jövő könyvtára találkozásokat generál, inspirál és véleményalkotásra ösztönöz.

Kulcsszavak: digitális könyvtár; jövő könyvtára; közösségi tér

Bevezetés

A könyvtárak évezredek óta gyűjtik a publikált tudás teljességét, biztosítják, hogy a nyomtatott vagy elektronikus kiadványokban valaha megjelent tudás hosszú távon is hozzáférhető maradjon. A könyvtárak és a könyvtári rendszer nagyszerű múltja tehát megkérdőjelezhetetlen. De vajon van-e ennek a szakmának jövője? Biztosak lehetünk-e abban, hogy a következő évtizedekben ugyanúgy igény lesz a könyvtárak szolgáltatásaira és ha igen, akkor melyekre?

A hazai és a külföldi felsőoktatási intézményekben egyaránt vannak olyan szakok, amelyek a céljaik között a könyvtárosok, könyvtári szakemberek képzését jelölik meg. Azok a fiatalok, akik felnőtt éveik kezdetén ezekre jelentkeznek, abban bíznak, hogy az általuk elsajátított tudás hosszú távon is releváns marad, a társadalomban pedig lesznek olyan igények, amelyekre az általuk megszerzett ismeretek, szakképesítés lesz a megfelelő válasz, legjobb esetben pedig maguk a könyvtárak is meg fognak maradni.

A könyvtárakat kevésbé ismerő és használó átlagemberekhez általában csak nagyon felszínes ismeretek jutnak el ennek az intézményrendszernek a jövőjéről. A közeljövőben eltűnő szakmákról szóló újságírói szintű megnyilvánulásokban a könyvtáros szakmát és a könyvtárosokat jellemzően a felsorolások élén szokták hozni, az indokok pedig jellemzően a papír alapú hordozókról az elektronikus könyvekre való átállással és az olvasási

kedv hanyatlásával kapcsolatosak. Ezzel szemben az átlagpolgár azt is érzékelheti, hogy nagyon sok új könyvtárápület születik, amelyek még nagyobb térrel rendelkeznek, még több dokumentum elérhetővé tételére alkalmasak és még változatosabb közösségi funkciók kiszolgálására képesek.

A tanulmánnyal az a célom, hogy gyakorló szakemberként, az elmúlt évek kutatásai és a személyes tapasztalataim alapján felrajzoljak a könyvtárak, a könyvtári rendszer és a könyvtárosok számára egy szubjektív jövőképet, illetve annak néhány markáns elemét. A 2050 – a kerek szám jellege mellett – azért került meghatározásra a cikk címében, mert ezzel kívánok utalni az egy emberöltőnyi távolságra, amelynek a messzeségében talán még nem túlzás bármilyen jövőképet meghatározni, de mégsem mondható, hogy akár biztosra mehetnénk a megfogalmazott állításainkkal.

Mint minden vállalat esetében, meggyőződésem, hogy a könyvtárak léte is kizárólag attól függ, hogy a jövőben az intézményrendszer által végzett tevékenység képes lesz-e olyan értéket teremteni, amelyet az azt fenntartó közösség hasznosnak talál. Ebből az alaptézisből indulunk ki, és igyekszünk az értékteremtésnek a nyomába indulni.

Merre haladunk?

Azt, hogy a könyvtári szolgáltatások kapcsán felmerülő igények merre haladnak, nagyon jól mutatják a statisztikai adatok, amelyeket az intézmények évről-évre jelentenek a Könyvtári Intézet számára. A statisztikai adatok letölthetők a Könyvtári Intézet statisztikai adatokkal foglalkozó aloldaláról (Könyvtári Intézet, n.d.). A könyvtári rendszerben gyűjtenek adatokat a szolgáltatásokról, a használatról és az infrastruktúráról egyaránt. Mivel a tanulmány kereteit bőven meghaladná egy komplex, minden részterületre kiterjedő statisztikai elemzés, most elégedjünk meg néhány – általam kulcsfontosságúnak tekintett és a könyvtári rendszert mégis együtt komplexitásában is jellemző – adat bemutatásával.

A beiratkozott olvasók száma azt mutatja meg nekünk, hogy a társadalomban hány százalék kötelezi el magát a könyvtárak mellett az éves tagság kiváltásával. A beiratkozottak nem az egyedüli, de mindenképpen a leghűségesebb használói a rendszernek. A beiratkozott olvasók száma az 1970-es évektől egészen a rendszerváltás időszakáig a lakosság 22-23%-át tette ki. (Könyvtári Intézet, n.d.) Az 1990-es évek végére mindez 17%-ra csökkent, majd a 2000-es évek folyamán újra 22% fölé emelkedett. A 2010-es évektől kezdve újra csökkenésnek indult és jelenleg megközelítőleg újra nagyjából 18% körül van. (Könyvtári Intézet, n.d.)

Elsősorban demográfiai okok húzódnak a változások hátterében. A könyvtárhasználat és az olvasás egy jellemzően középosztálybeli attitűd. Az 1970-80-as évek puha diktatúrájának külsőségeiben polgárinak látszó berendezkedése, a szerény, de kiszámítható megélhetés alapvetően kedvezett a könyvtárhasználatnak és az olvasásnak. Ezt a látszatbiztonságot veszítette el a magyar társadalom az 1990-es évekre, és ez vezetett a könyvtáraktól való kismértékű elforduláshoz. „Fegyverek közt hallgatnak a múzsák” – a nehéz megélhetés rendszerint nem kedvez a kulturális fogyasztásnak általában (Gereben, 1998). A rendszerváltást követő években a múzeum- és a színházlátogatások száma ugyanúgy visszaesett, mint a könyvtárlátogatásoké (Bukodi & Róbert, 2000).

2000-es évek környékén az újbóli emelkedés mögött elsősorban a felsőoktatás eltömegesedését sejtethjük. A könyvtár- és olvasásszociológiai kutatások alapján évtizedek óta tudhatjuk, hogy az egyetemi hallgatók körében magasan felülreprezentáltak a könyvtárhasználók. Ha az egyetemekre többen iratkoznak be, az azonnal látszik a könyvtári beiratkozottak lakosságon belüli arányán is. A 2000-es években a felsőoktatás eltömegesedése egyrészt egy demográfiai hullámhegy (a Ratkó gyerekek gyerekeinek ebbe a korba lépése), másrészt pedig egy oktatáspolitikai döntés eredménye volt. A demográfiai hullámvölgy felé való haladás a 2010-es évektől kezdve egy újabb leszálló ágat eredményezett úgy a felsőoktatásban mint a könyvtárhasználatban is.

A beiratkozott olvasók számának értékelésekor fontos megemlíteni, hogy 1997-től, a könyvtári törvény megjelenésétől kezdve a könyvtárak alapszolgáltatásait ingyenesen kell rendelkezésre bocsátani (1997. évi CXL. törvény). Ennek az a következménye, hogy sok intézmény nem követelte meg a beiratkozást például a helyben olvasáshoz, így nem hasonlíthatók össze egy az egyben az 1997 előtti és az ezt követő évek statisztikai adatai.

A beiratkozott olvasók mellett a helyben használat és távhasználat az a két fontos statisztikai adat, amely a könyvtárak működésének két fontos szegmensét ragadja meg. Előbbin a könyvtár fizikai terében történő megjelenést értjük, utóbbi alatt pedig olyan virtuális szolgáltatásoknak az igénybevételét mint az online katalógus, a honlap vagy a digitális könyvtári tartalmak. A helyben használat mértéke az elmúlt két évtizedben megállás nélkül csökken, a távhasználaté pedig meredeken emelkedik. A 2000-es évek elején egy főre átlagosan három személyes és kevesebb mint egy virtuális látogatás jutott, a 2010-es évek végére az előbbi kettőre csökkent, utóbbi pedig tíz fölé emelkedett. A könyvtárak igyekeznek mind több tartalmat digitálisan is elérhetővé tenni a használóknak. Nemzeti és nemzetközi projektek sora indult azzal a céllal, hogy a könyvtárak állományát digitálisan is elérhetővé tegyék, ami mellett egyre inkább a terjed a „born digital” azaz digitális formában született szövegek gyűjtése és szolgáltatása. Ez utóbbi különösen a szakirodalmi szolgáltatások terén jellemző. Egy egyetemi oktatónak, kutatónak nem feltétlenül szükséges személyesen ellátogatnia a könyvtárba ahhoz, hogy áttekintse a kutatásához szükséges szakirodalmat, de általában nem nélkülözheti azokat a szolgáltatásokat sem, amelyeket előfizetéssel a könyvtára tett számára elérhetővé. Ezek az adatbázis látogatások, a digitális szövegek letöltései jelennek meg a távhasználati statisztikákban. Ez a típusú könyvtárhasználat a legkevésbé látványos, hiszen az interneten talált dokumentumok esetében gyakran nem tudatosul a használókban, hogy honnan érték el az adott tartalmakat. Nagyon sok kutató tehát – az előfizetett adatbázisokban való keresések során, digitálisan elérhetővé tett könyvek letöltésével – úgy használja a könyvtárakat, hogy nincs is tudatában, mely intézményrendszer virtuális falain belül kutat.

A nagyközönség szemében a könyvkölcsönzés a könyvtárak leginkább jellemző, a személyes használatok során pedig máig a legtöbbek által igénybe vett szolgáltatás. A 2019-ben készített országos reprezentatív felmérésből az derült ki, hogy a könyvtárat személyesen használók 96%-a könyvet is kölcsönzött az elmúlt évben (Tóth, 2019). Akármennyire is egyre több tartalom érhető el online, a könyvtáraknak mégis ez a leginkább jellegadó szolgáltatása, amely nem csak a nagyközönség szemében, de a tényleges használat során is a legjellemzőbb. Tény azonban, hogy ennek a legjellemzőbb szolgáltatásnak is

erősen csökken a népszerűsége. A 2000-es évek elején megközelítőleg négy és fél dokumentumot kölcsönzött egy átlag magyar, 2019-re ez a szám kettő egész három tizedre, azaz közel a felére csökkent (Tóth, 2019).

A kölcsönzés visszaesése tehát még a személyes használatnál is radikálisabb mértékű, amiből arra következtethetünk, hogy a könyvtárban való megjelenés egyre kevésbé jár együtt a könyvek kölcsönzésével. Mit csinálnak a könyvtárakban azok, akik nem kölcsönözni jönnek? Erre egy lehetséges – de nem a kizárólagos – válasz lehet a könyvtári programokat látogatók számának erőteljes növekedése, ami 2005 és 2019 között közel háromszoros volt. A 2000-es évek közepén a magyar népességben 100 lakosra 16 könyvtári programon résztvevő jutott, míg a 2010-es évek végén már 46 (Könyvtári Intézet, n.d.).

Nem csak a könyvtárak, de minden közgyűjtemény (beleértve a múzeumokat és a levéltárakat is) törekedett arra, hogy programokat szervezzen, hiszen ebben az aktív magatartásban látták a használók elérésének egyik lehetséges kulcsát. A könyvtári programok, fizikai értelemben megvalósult találkozók szervezése nemzetközi szinten is uralkodó trend, fontos részét képezi az egyes közgyűjteményekben dolgozó szakemberek szerepértelmezésének (Audunson, Hobohm, & Tóth, 2019).

Végül pedig lássunk egy újabb jellemző tendenciát a könyvtárak életéből, ami ugyan az infrastruktúrával kapcsolatos, mégis nagyon jól jelzi a használat változásait: ez pedig a könyvtári számítógépek száma. Az internet megjelenését követően egyre inkább terjedt az a nézet, hogy a könyvtáraknak az elektronikus információszolgáltatás jegyében számítógépekkel kell felszerelni az olvasótermeket, amelyeken a használók az online tartalmakat is elérhetik. A könyvtárak így nem csak a könyvek, hanem minden hordozón megjelenő tartalom szolgáltatóivá is válnak. 2010-ig a könyvtárak számítógépekkel való ellátottsága folyamatosan nőtt. 2000-ben ezer lakosra kevesebb mint 0,5 könyvtári számítógép jutott, 2005-re már kereken egy, míg 2010-re több, mint másfél. (Könyvtári Intézet, n.d.) Ekkor azonban a növekedés megállt, és azóta is stagnál. Ahogyan a lakosság körében egyre inkább elterjedtek a hordozható számítógépek, úgy lett egyre kevésbé fontos, hogy a könyvtárak számítógépekkel lássák el az olvasótermeiket. A könyvtárakba betérők nem az intézmények által elérhetővé tett, hanem a maguk által hozott számítógépeken kezdték el használni az elektronikus könyvtári tartalmakat.

Összefoglalva tehát az itt röviden felvázolt tendenciákat azt láthatjuk, hogy egyre kevesebben jelennek meg a könyvtárakban fizikailag, ennek ellenére a könyvtáraknak stabilan van egy közönsége, hiszen a beiratkozottak aránya nagyjából stagnál a teljes lakosságon belül. Akik használják a könyvtárat, azok egyre kevesebbet kölcsönöznek, egyre kevésbé függnak az olvasótermekben rendelkezésükre bocsátott számítógépektől, de egyre többet vesznek részt programokon és egyre nagyobb mértékben veszik igénybe a távoli, elektronikus szolgáltatásokat.

A rövid múlt felé tett kitekintés után lássuk, hogy a jelenben miként értelmezzük a könyvtárak és a könyvtárosok szerepét!

Az információszolgáltatás mítosza

A könyvtárak fenntartásának indokoltságát sokan és sokféleképpen fogalmazták meg az elmúlt évezredekben. A jelenleg érvényben lévő kulturális törvény (1997. évi CXL. törvény) megalkotása során a hazai törvényalkotók a könyvtárakra elsősorban mint információszolgáltató intézményekre tekintettek (Skaliczki, 2011). A nemzetközi szakirodalomban is az az uralkodó nézet volt érvényben, amely szerint ennek a rendszernek a feladata a különböző hordozókon megjelenő információk elérhetővé tétele. Walt Crawford és Michael Gorman 1995-ben úgy fogalmazott: „a könyvtárak szerepe nem változott az elmúlt évezredekben, s nem fog változni a jövőben sem: beszerezni, őrizni, hozzáférhetővé tenni a tudást és az információt, bármilyen hordozón jelenik is meg, és segíteni az embereket, akik hozzá akarnak férni ezekhez.” (Crawford & Gorman, 1995, p. 5.) Ez a nézet mind a mai napig fennáll.

Ezzel szemben én úgy látom, hogy az intézményrendszer szerepe a társadalomban folyamatosan változik. Bár szívesen hivatkozunk a szakmánk ókori előzményeire, az Alexandria-i könyvtár társadalomban betöltött szerepe nagyon kevésbé hasonlított napjaink könyvtári rendszerére, különösen a rendszer gerincét jelentő közkönyvtári ellátásra. Nagyon eltérő igények húzódtak a könyvtárak fenntartása mögött a történelem során. A kultúra javainak megőrzése évezredek óta meglévő társadalmi igény, de az, hogy ezeket a javakat a könyvtáraknak el is kell juttatni a társadalom lehető legszélesebb rétegeihez, csak alig több mint száz éves.

A XX. század első évtizedeiben a tanult városi polgári réteg kiszélesedése és az általuk megfogalmazott igények nyomán álltak fel Európa metropoliszainak jelentős közkönyvtári gyűjteményei. A hazai Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár vagy az oslói Deichmann könyvtár ugyanabban az időszakban, ugyanazzal a koncepcióval és célokkal jött létre, pedig az alapítók még csak kapcsolatban sem voltak egymással. Ahogyan arra Ragnar Audunson, a magyar könyvtárügy kiváló ismerője rávilágított „A magyar és norvég könyvtárügyet vizsgálva, olyan párhuzamos fejlődési szakaszokra és kapcsolatokra mutathatunk rá, melyeket a múlt század elejéig - a modern közkönyvtárak létrejöttének koráig - lehet visszavezetni. Szabó Ervin, a modern magyar közkönyvtári hálózat megszervezője, Håkon Nyhus pedig a modern norvég közkönyvtárak megteremtője, tudomásom szerint soha nem álltak kapcsolatban egymással, ám szembeötlő, hogy nagyjából ugyanabban az időben támadtak mindkettőjüknek reformgondolataik, s mindketten a modern közkönyvtári rendszer megteremtésének úttörői voltak.” (Audunson, 2005, p. 831)

A Klebelsberg Kunó nevével fémjelzett kultúrpolitikai törekvésekben az oktatás és a tanulás támogatása jelent meg a kisebb településeken lévő könyvtárak felállításának fő indokaként a XX. század húszas, harmincas éveiben. A II. világháborút követő évtizedekben a „szocialista típusú ember” archetípusának szintén fontos jellemzője volt az olvasás és a művelődés. Az 1950-es években a könyvtárak kiemelt célja a kultúra javainak munkásokhoz való eljuttatása volt, amely nem volt mentes a gyűjtemények ideológiai indíttatású szervezésétől sem.

Bármilyen korban éltek is az emberek, az aktuális kultúrpolitika minden esetben megtalálta a rendszer legitimitációját jelentő érvrendszert, miközben az átlagember mindebből

mit sem sejtve úgy és olyan célból használta a könyvtárakat, ahogyan az neki éppen megfelelő volt.

Az 1997-es könyvtári törvény nyomán az információhoz való egyenlő hozzáférés biztosítása lett a közkönyvtári rendszer működtetése melletti fő érv. Mivel ez jelenti az aktuális paradigma gerincét, ezt vázlatosan ismertetem. A rendszer megalkotásakor (vagy inkább újragondolásakor) azt tartották szem előtt, hogy a könyvtárak független információszolgáltató intézményekként a publikált tudás teljességét szolgáltatassák valamennyi magyar lakosnak. Röviden a rendszert három pillérrel lehet jellemezni: a nemzeti, a szakkönyvtári és a közkönyvtári ellátással. A nemzeti könyvtári ellátás alapintézménye a nemzeti könyvtár, amely gyűjti a hungarikumokat, így oda kell beszolgáltatni – kötelezpéldányként – minden Magyarország területén nyomtatott dokumentumot. A nemzeti könyvtár ezen túl gyűjti az ország határain túl megjelenő magyar vonatkozású tartalmakat is, amelyek szintén hungarikumnak számítanak. A gyűjtőkörébe tartozik például minden Magyarországról, magyar történelemről, irodalomról, személyiségről idegen országban, idegen nyelven megjelent könyv, minden magyar szerző külföldön megjelent műve. A szakkönyvtári ellátásban az egyes országos szakkönyvtárak a saját szakterületük irodalmát gyűjtik teljességre törekedve függetlenül attól, hogy azok hol jelentek meg, milyen nyelven íródtak vagy ki a szerzőjük. Az Országgyűlési Könyvtár például a jog-, politika- és államtudományok területén törekszik rá, hogy minden tartalmat gyűjtsön, az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum a neveléstudomány területén teszi ugyanezt, az Országos Mezőgazdasági Könyvtár a mezőgazdaság területén és így tovább. A rendszert a harmadik pillér, a közkönyvtárak hálózata teszi teljessé. Magyarországon minden önkormányzat kötelező feladata, hogy biztosítsa a lakosai számára a könyvtári rendszerhez való hozzáférést azzal, hogy egy szolgáltatóhelyet működtet a településen. Ez lehet egy könyvtárbusz megállója, egy a megyei hatókörű városi könyvtár által működtetett szolgáltatóhely, vagy akár önálló intézmény is, de a lényeg, hogy ezen keresztül van lehetősége minden magyar embernek hozzáférni a nemzeti könyvtárhoz és a szakkönyvtárakban őrzött tartalmakhoz. Könyvtárközi kölcsönzéssel, dokumentumszolgáltatással elvileg minden településen helyben elérhetők ugyanazok a tartalmak, amelyeket a nagy nemzeti gyűjteményekben vagy országos szakkönyvtárakban őriznek (Skaliczki, 2011).

Ennek a rendszernek a legitimációját jelenti az információs esélyegyenlőség, hiszen függetlenül az ember lakóhelyétől, a vagyoni helyzetétől, származásától, bármilyen más rá jellemző körülménytől, hozzáférhet ugyanazokhoz az információs javakhoz, amelyekhez egy nagyvárosi, jómódú értelmiségi. Így az indoklás szerint a könyvtárakon keresztül éppen azokhoz a javakhoz, az információhoz kap egyenlő hozzáférést minden polgár, amely az információs társadalomban alapvető fontossággal bír, hiszen az információ hatalom, a tudás pedig a társadalomban való érvényesülés záloga. Ezzel a kristálytiszta logikai gondolatmenettel a kultúrpolitika a könyvtárakat egyenesen az információs társadalom alapintézményeiként definiálta. A törvényalkotók azt a gondolatot, hogy az „információs társadalom alapintézménye a nyilvános könyvtár” több helyen szó szerint is leírták (Skaliczki, 1997).

A paradoxon

Ha nem szigorúan elméleti keretek között mozgunk, hanem igyekszünk mozgósítani a könyvtárakkal, könyvtáros szakmával kapcsolatos előzetes tudásunkat és tapasztalatainkat, akkor könnyen megkérdőjelezhetjük a jelenleg uralkodó felfogást, miszerint a könyvtárak jelenének legitimitását és a jövőjének kulcsát az információszolgáltatásban kellene keresni.

Hogyan fordulhat elő, hogy az információs társadalom alapintézményét csak a lakosság alig több mint 20%-a veszi igénybe? A maradék 80% hogyan érvényesül az információs társadalomban? Hogyan teremt esélyegyenlőséget egy olyan intézményrendszer, amelybe döntően a felsőfokú végzettségű, városi, szellemi munkakörben dolgozók járnak? Miért van szükség hatalmas könyvtárápületekre egy olyan világban, ahol az információszolgáltatás az interneten keresztül oldható meg a leghatékonyabban? És végül a legfőbb: hogy lehet, hogy az „információs társadalom alapintézményében” dolgozók társadalmi presztízse és érdekérvényesítő képessége évtizedek óta olyan alacsony szinten van, hogy a szakmában tevékenykedő diplomások jelentős részének jövedelme megegyezik a garantált bérminimum összegével?

Ez a pár kérdés csak néhány azok közül, amelyek feszítik azt a paradigmát miszerint a könyvtári rendszer fenntartásának elsőszámú legitimitációja az információszolgáltatás. Az a kép, hogy a könyvtárak számára az információszolgáltatás, valamint az információs esélyegyenlőség biztosítása az elsődleges feladat, túlságosan kerek, túlságosan egyértelmű, és túlságosan távol van a mindennapi ember hétköznapi tapasztalataitól. Nem célom egy újabb túlságosan kerek, túlságosan egyértelmű és a hétköznapi tapasztalatoktól távol álló képet vázolni. E helyett a következőkben meghatározok négy pontot, amelyek meggyőződésem – és az általam áttekintett adatok – szerint döntő szerepet töltenek majd be a könyvtárak jövőjének alakulásában.

Egy szubjektív jövőkép négy pontja

Az információszolgáltatás jelentőségének túlhangsúlyozásával a könyvtárosok nem megfelelően definiálták a társadalomban betöltött saját szerepüket. Ha következetesen a fent felvázolt paradigma keretei között, az információs társadalom meg nem értett messiásaként értelmezik önmagukat, akkor könnyen lehet, hogy a közbeszédben gyakran felvázolt negatív forgatókönyv, nevezetesen az intézményrendszer feleslegessé válása válik valóra.

A könyvtárak jövőjének kulcsát nem az információszolgáltatásban kell keresni. A könyvtárak szerepe sokkal komplexebb annál mint, hogy azt kizárólagosan a fent felvázolt logika mentén lehessen értelmezni. Meggyőződésem, hogy ezek a – jelenlegi intézményrendszer működését valóságban is legitimáló – tényezők írják le a könyvtárak jövőbeli arculatát.

1. A könyvtárak funkciórendszere folyamatosan gazdagodik az információszolgáltatás mellett mind több területen igazolva az intézményrendszer társadalmi hasznosságát. Az információszolgáltatás csak egy fontos, de messze nem az egyetlen és nem is a legfontosabb könyvtári funkció.

2. A könyvtár továbbra is elsősorban a magasan iskolázott, és magasabb kulturális igényszinttel is rendelkező városi értelmiségi réteg kedvelt intézménye lesz. A kulturális értelemben leszakadó rétegek számára az esélyegyenlőség megteremtésének lehetősége rendelkezésre áll, de ezek a rétegek jellemzően nem élnek a könyvtár által kínált szellemi javakkal. A jövő könyvtára továbbra is a művelt középosztály intézménye lesz.
3. A könyvtár egyre gazdagabb funkciórendszerében továbbra is egyetlen olyan tevékenység van, amelyben ezek az intézmények monopolhelyzetben vannak, ez pedig a könyvek kölcsönzése. Az olvasás népszerűsítése egyben a könyvtárak jövőjének is az egyik kulcsát jelenti.
4. A könyvtár független találkozóhely, közösségi tér, amely a dokumentumok és információk passzív elérhetővé tétele helyett aktívan bemutatja a tartalmakat, ösztönzi az embereket az egymás és az intézményben tárolt tudásvagyon megismerésére. A jövő könyvtára találkozásokot generál, inspirál és véleményalkotásra ösztönöz.

Egyre gazdagabb funkciórendszer

Az információs gazdaság fő hajtóereje az információ. A könyvtárosok abban ringatták magukat évtizedeken át, hogy mivel a könyvtár deklaráltan információszolgáltató intézmény, az új gazdasági hajtóerők még inkább megerősítik az intézményrendszer társadalmi státuszát (Géró, 2000). Mindez csak részben – és messze nem közvetlenül az információ felértékelődéséből következően – valósult meg. Egyre több olyan szolgáltató jelent meg, amely az új gazdasági mechanizmus igényeit hivatott kielégíteni. Ezekkel a piaci alapon szerveződő szolgáltatókkal szemben pedig a közpénzből, a jóléti rendszer elemeiként fenntartott könyvtárak egyre kevésbé voltak képesek tartani a lépést. Egy-egy nagy adatbázisszolgáltató – még ha könyvtárosokat és az ebben az intézményrendszerben évezredek alatt kikristályosodott szaktudást alkalmazott is a tartalmak összegyűjtésére, rendszerezésére és közzétételére – nem a könyvtárak társadalmi presztízsét növelték, és nem a könyvtári rendszer fenntartásának indokoltságát erősítették meg.

Annak a rétegnek, amelynek az információ birtoklása valóban sokszoros hasznot hoz, annak az információszolgáltató intézménye sem a közpénzből fenntartott könyvtári rendszer. A mindenki számára elérhető, ingyenesen hozzáférhető információs vagyon (amely a könyvtárakban férhető hozzá) nem képes biztosítani azt a versenyelőnyt, amely szükséges lenne a tudásintenzív vállalatok sikeréhez.

Az információszolgáltatás mellett a könyvtárak hasznosulása nagyon sokrétű. A könyvtárak közösségi terek, programok helyszínei, olyan terek, amelyek nagyon változatos lehetőségeket adnak a rekreációra. A társadalom tagjai az élet legváltozatosabb területein érzik az intézményrendszer hasznosságát: a munkahelykeresésben, a tanulásban, a munkában, a mindennapi ügyek intézésében, a társas kapcsolatokban (Vakkari, Aabø, Audunson, Huysmans, & Oomes, 2014). Mindez persze mind ugyanarra vezethető vissza: a szakszerűen gondozott gyűjteményre, az információ és a tudás rendszerszerű szolgáltatására, amely az élet legváltozatosabb területein képes hasznosulni. Ez utóbbi jelenti a könyvtárak igazi versenyelőnyét más szolgáltatókkal szemben.

A funkciók ráadásul eltérőek az egyes könyvtártípusok vonatkozásában. Egy felsőoktatási vagy egy szakkönyvtárban kiemelkedően fontos a tartalomszolgáltatás, a tanulás támogatása, a szakirodalmi adatbázisok elérhetővé tétele. A közkönyvtárakban ezzel szemben nagyobb szerep jut az olvasásfejlesztésnek, a könyvkölcsönzésnek, az ismeretterjesztő programok szervezésének, a nemzeti könyvtárban pedig a megőrzésnek, hogy a nemzet dokumentumokban artikulálódott emlékezete megőrződjön az utókor számára.

Akkor az információs társadalom és az információ felértékelődése valóban semmi pozitív hozadékot nem jelentett a könyvtárak számára? De, jelentett. Nagyon is sokat, de nem abban a közvetlen formában, ahogyan azt a könyvtárosok hurráoptimizmussal megfogalmazták a 90-es évek elején (Géró, 2000; Havas; 2000).

Az információ mint gazdasági hajtóerő felértékelődését olyan folyamatokban érhetjük tetten, mint a felsőoktatásban tanulók és az abban oktatók létszámának radikális növekedése, ami viszont minden kétséget kizáróan pozitívan hatott a könyvtárak használatára, létjogosultságuk igazolására. Korábban nem voltak a társadalomban ekkora arányban azok, akiknek vizsgákra kellett készülniük, vagy beadandókat kellett készíteniük az egyetemi vagy főiskolai tanulmányaik során. Szintén egyre többen vannak olyanok, akiknek a munkájához hozzátartozik a kutatómunka és a publikációk készítése. Egyre többen tartoznak a tudományos munkát végzők szellemi elitjéhez, akiknek a könyvtár nem csak a szórakozás, hanem a munka tere is.

A középosztály és az értelmiség intézménye

Ezzel meg is érkeztünk a második állításunkhoz, miszerint a könyvtár továbbra is elsősorban a magasan iskolázott, és magasabb kulturális igényszinttel is rendelkező városi értelmiségi réteg kedvelt intézménye. A kulturális értelemben leszakadó rétegek számára az esélyegyenlőség megteremtésének lehetősége rendelkezésre áll, de ezek a rétegek jellemzően nem élnek a könyvtár által kínált szellemi javakkal.

Ahogyan a szellemi elit (magasan iskolázottak, szellemi foglalkozásúak, magasabb kulturális igényszinttel rendelkezők) szélesedik, úgy lesz egyre nagyobb tere azoknak a szolgáltatásoknak, amelyek a kulturális fogyasztást és az információéhséget kívánják kielégíteni. A legújabb kutatási eredmények alapján a nagyobb városokban élő, magasan iskolázott, szellemi foglalkozású, jó jövedelmi viszonyok között élő nő jelenti a könyvtárhasználó archetípusát (Tóth, 2019). Az 1960-as évektől kezdve lefolytatott összes korábbi olvasás- és művelődésszociológiai mérés alapján pontosan ugyanezekkel a jellemzőkkel írták körül a tipikus könyvtárhasználót (Gereben, 1998), és okkal feltételezhetjük, hogy ez nem lesz máshogy a következő évtizedekben sem.

Mennyire mondható el a fentiek fényében, hogy könyvtárak a kultúrához és az információhoz való hozzáférésben esélyegyenlőséget teremtenek? A hozzáférés esélyét megteremtik, de a kulturális mintáik miatt éppen azok nem élnek ezzel, akiknek a leginkább szükségük lenne a szellemi táplálékra, akik tényleg nem engedhetik meg maguknak a könyvek megvásárlását vagy akár csak az internetelőfizetést. Gereben Ferenc mindezt már évtizedekkel ezelőtt leírta a bibliai példázatból kiinduló Máté-effektus jelenséggel, miszerint akinek van, annak adatik, akinek nincs attól azt a keveset is elveszik, ami van neki (Gereben, 1997).

Persze ezzel nem azt állítjuk, hogy a könyvtárak szociális funkciója nem lenne releváns, hanem inkább azt, hogy nem elegendő az információs és kulturális javak passzív elérhetővé tétele. Azoknak a körében, akiknek ezen javakhoz való hozzáférése korlátozottabb, sokkal kevésbé fogalmazódik meg az igény a könyvtári szolgáltatásokkal elérhető értékekre és kevésbé rendelkeznek gyakorlattal azok megszerzésében. A könyvtáraknak tehát a passzív hozzáférhetővé tétel helyett sokkal aktívabb szerepvállalásra van szükségük, hogy az információs és kulturális javak valóban mindenki számára elérhetővé váljanak.

Olvasásnépszerűsítés, könyvek kölcsönzése

A nagyközönség gondolkodásában gyakran megfogalmazásra kerülő sztereotípiák, miszerint az jár könyvtárba, akinek nincs pénze könyvre, vagy hogy ma már a többség interneten olvas, így semmi szükség a papíralapú könyvekre, megdőlni látszanak. Nem azért, mert a világ nem a digitalizálódás irányába haladna (ezzel természetesen nem lehetne vitába szállni), hanem azért, mert a könyvtár olyan speciális szolgáltatásokat nyújt, amelyek semmi mással nem helyettesíthetők. Ezen a ponton jutottunk el a harmadik állításig, miszerint a könyvtár egyre gazdagabb funkciórendszerében továbbra is egyetlen olyan tevékenység van, amelyben ezek az intézmények monopolhelyzetben vannak, ez pedig a könyvek kölcsönzése.

Az olvasásszociológiai kutatások már évtizedekkel ezelőtt bemutatták, hogy a könyvek olvasása mellett a gyakori internethasználat és a könyvvásárlás is pozitívan hat a könyvtárhasználatra, azaz akikre ez jellemző, azok nagyobb eséllyel válnak a könyvtárak használóivá is. A könyvtár nem versenytársa, hanem elősegítője ezeknek a tevékenységeknek. A középosztálybeli, magas kulturális igényszinttel rendelkező rétegre a könyvtárhasználat mellett jellemző az olvasás, a könyvvásárlás, a gyakori, de nem mértéktelen internethasználat és az átlagnál szerényebb mértékű televíziózás (Tóth, 2019). Ráadásul régóta ismert tény, hogy a kultúrafogyasztási szokások mintaként generációról generációra öröklődnek (Péterfi, 2019).

Az 1990-es években, az internet megjelenését követően a könyv helyett az információ lett az új varázsszó. Az intézmények igyekeztek nem egyszerűen könyveket vagy olvasnivalót szolgáltatni, hanem helyette információt, függetlenül attól, hogy az milyen hordozón jelenik is meg. A DVD és a CD kölcsönzés fizetős szolgáltatásként jelentős hasznot, felhasználók számára pedig jelentős növekedést hozott a könyvtáraknak a 2000-es évek elején. Az adatbázisok szolgáltatásával a könyvtárak a kutatás-fejlesztés fontos szereplőivé váltak ugyanebben az időszakban. Az információszolgáltatás terén két fontos 21. század eleji sikertörténetnek lehettünk a tanúi akár csak ez alapján a fent említett két példa alapján is.

Mindeközben azonban majdnem elfeledkeztünk arról, hogy a nagyközönség gondolkodásában a könyvtárak mind a mai napig könyvkölcsönző helyekként szerepelnek. Ennek pedig nagyon egyszerű oka van. Ez az egyetlen olyan szolgáltatás, amelyben a könyvtáraknak nincsenek vetélytársai. Ebben a tekintetben ez az intézményrendszer abszolút monopolhelyzetben van. Az adatbázis és tartalomszolgáltató cégek, a specializált információs csomagokat árusító vállalatok (pl. vállalati és céginformációs rendszerek) – a könyvtári törekvésekhez hasonlóan – távoli eléréssel, elektronikusan, magas hozzáadott

értékkel bíró tartalmakat kínálnak a használóknak. A rendezvények, közösségi programok terén szintén számos olyan szolgáltató van a piacon, amelyek a könyvtárak versenytársainak tekinthetők. Ezekkel szemben egyetlen olyan vállalat sincs, amely könyvkölcsönzést kínálna az olvasóknak.

A kölcsönzés nagyságrendje azonban – a statisztikai adatok és könyvtárhasználattal kapcsolatos kutatások fényében – egyértelműen csökkent az elmúlt évtizedek során. A könyvtárak egyrészt új utakat is találtak és alkalmaztak a publikált tudás teljességének szolgáltatására, másrészt a nyomtatott könyvek mellett megjelenő elektronikus tartalmak a használók számára is egyre több vonzó alternatívát nyújtanak, amelynek hatásai egyértelműen érezhetők a papíralapú könyvek kölcsönzésének mutatóiban. „Fent van a neten” – halljuk, de az, hogy pontosan mely oldalon, már teljesen mindegy az átlag felhasználó számára. Mindez nem segít a könyvtárak pozitív megítélésében. A kiterjedt digitalizálási tevékenység szomorú következménye, hogy az elektronikusan, online elérhetővé tett tartalmak jelentős része igen kevéssé fog látványosan kötődni a könyvtárhoz. Sokan tehát éppen azért törnek pálcát az intézményeink felett, mert a könyvtárak mindent megtesznek azért, hogy a használó otthonából elérhessen minden számára fontos tartalmat.

A könyvtárak addig lesznek képesek megőrizni a saját identitásukat, ameddig ott lesznek könyvek is, és azokat a használók kölcsönözhetik. Ugyan a könyvkölcsönzés nagyságrendje csökken, még mindig ez a könyvtárak közönségének legintenzívebben igénybe vett szolgáltatása és vélhetően az is marad a következő évtizedekben is.

Független találkozóhely

Ha a könyvtárak funkciója elsősorban az információszolgáltatásról szólna, akkor semmi sem indokolná nagy memóriapaloták létesítését szerte a világ nagyvárosaiban. Mi indokolja olyan új, hatalmas könyvtárépületek létesítését mint a helsinki Oodi könyvtár (Sirel, 2021) vagy az Oslói közkönyvtár (Fagerlid, Andersen, & Dalseide, 2021). A két említett épület megjelenésében és a tervezett funkcióikban is arra utalnak, hogy a könyvtárak független találkozóhelyekként fognak funkcionálni a következő évtizedekben.

Korunkban egyre inkább megfogalmazódik az igény arra, hogy legyenek értéksemleges, független találkozóhelyek, amelyek nem kötődnek a társadalom egyik szegmenséhez sem, mindenki számára nyitottak, így lehetőséget teremtenek a különböző értékeket vallók közötti találkozásokra, valamint az előítéletek lebontására. Ray Oldenburg harmadik helyeknek (Oldenburg, 1989), Ragnar Audunson alacsony intenzitású találkozóhelyeknek (Audunson, 2005) nevezte ezeket a független közösségi tereket, amelyek hozzájárulnak az emberek közötti kapcsolatok erősítéséhez, a társadalmi tőke építéséhez. Ilyen független találkozóhelyekként funkcionálnak a nagyvárosokban a parkok, a plázák és ilyenek a könyvtárak és sok esetben a múzeumok is.

A könyvtár mindenki számára nyitott tér, amely egyrészt lehetőséget teremt az emberek egymással való és a használók dokumentumokkal való találkozásaira, igyekszik aktívan is hozzájárulni ahhoz, hogy az emberek egymástól és a gyűjteményben lévő tartalmaktól is inspirálódjanak. Ezekből a találkozásokból, inspirációkból valósulhat meg az az értékteremtés, amely hosszú távon a könyvtárak legitimációját adja.

A statisztikai adatok elemzése során felfigyelhettünk arra, hogy milyen mértékben emelkedik a könyvtári rendezvényeken résztvevők száma. Ez arra az aktív magatartásra utal, ahogyan a könyvtárak igyekeznek a gyűjteményükben lévő dokumentumokat, értékeket exponálni és az embereket ezek megismerésére, velük kapcsolatosan véleményalkotásra ösztönözni. A könyvtári rendezvények minden esetben könyves programok, amelyek valamilyen formában kapcsolódnak a gyűjtemény darabjaihoz.

Összegzés

Egy szubjektív jövőkép egy-egy eleméből biztosan nem állhat össze egy olyan koherens kép a könyvtárak jövőjéről, mint amelyet az információszolgáltatás kapcsán korábban bemutatunk. Ez természetesen nem is lehetett cél egy ilyen rövid írásban. De mégis miben foglalható össze a könyvtárak küldetése a következő évtizedekre? Tekintettel arra, hogy a könyvtár korlátozott erőforrásokkal és számos versenytárral bír az információszolgáltatás terén, így önmagában soha nem lesz alkalmas a közönség valamennyi információs igényének kielégítésére. A könyvtár ezen a téren csupán egyetlen szereplő a sok közül, amely partnerségek és közösségteremtés útján, tartalmak gyűjtése és elérhetővé tétele révén egyedi értéket teremt a társadalomban.

Az évtizedeken át sugallt passzív attitűd helyett, amelyben az információ gyűjtése, rendszerezése és elérhetővé tétele volt a középpontban, a jövő egy jóval aktívabb magatartásról fog szólni. A könyvtár egy olyan hely lesz, ahol a hangsúly a találkozásokon van. Emberek találkoznak emberekkel, emberek dokumentumokkal, tartalmakkal, a sajátjától eltérő véleményekkel. Ezekből a találkozásokból születhet új inspiráció, új érték, új tartalom.

A jövő könyvtára továbbra is egy könyves hely lesz, ahol az olvasás és a papír alapú könyvek lesznek a középpontban. A következő évtizedekben is megmaradnak a könyvtár-épületek, amelyek megjelenésükben sokkal kevésbé emlékeztetnek majd a csendes elmélyülésre alkalmas terekre és sokkal inkább olyan zajos agórákra, amelyek véleményformálásra, érvek és értékek ütköztetésére adnak lehetőséget.

Irodalomjegyzék

1997. évi CXL. törvény a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99700140.tv> (Letöltés dátuma: 2022. március 30.)
- Audunson, R. (2005). Könyvtári szolgáltatások Norvégiában A könyvtárhasználók segítése a változó világban. *Könyvtári Figyelő*, 51(4). <http://ki2.oszk.hu/kf/kfarchiv/2005/4/ragnar.html>
- Audunson, R. (2005.). The public library as meeting place in a multicultural and digital context The necessity of low-intensive meeting-places. *Journal of Documentation*, 61(3), 429-441. <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/00220410510598562/full/html>
- Audunson, R., Hobohm, H.-C., & Tóth, M. (2019). ALM in the Public Sphere: How Do Archivists, Librarians and Museum Professionals Conceive Their Respective Roles in the Public Sphere? *Information Research*, 24(4). <http://informationr.net/ir/24-4/colis/colis1917.html>
- Bukodi, E., & Róbert, P. (2000). Vagyoni helyzet - kulturális fogyasztás. In Kolosi T., Tóth, I.G., & Vukovich, G. (szerk.), *Társadalmi riport 2000* (pp. 346-376). TÁRKI. http://www.tarsadalomkutas.hu/kkk.php?TPUBL-A-067/publikaciok/tpubl_a_067.pdf
- Crawford, W., & Gorman, M. (1995). *Future Libraries, Dreams, Madness and Reality*. American Library Association. 198 p.

- Fagerlid, C., Andersen, B., & Dalseide, A. M. (2021.). Engaging with mixed-use design The case of the urban library in Oslo. In M. Stender, C. Bech-Danielson, & A. Hagen (Eds.), *Architectural anthropology Exploring lives space* (pp. 122-134). Routledge.
- Gereben, F. (1997). Az ún. "Máté-effektus" az olvasás- és könyvtárszociológiában. *Könyvtári Figyelő*, 43(3), 466-475. <https://epa.oszk.hu/00100/00143/00023/gereben.html>
- Gereben, F. (1998). *Könyv, könyvtár, közönség*. Országos Széchényi Könyvtár - Könyvtári Intézet. <https://www.mek.oszk.hu/01700/01742/01742.pdf>
- Géró, K. (2000). Knowledge management – múltó hóbort avagy a jövőnk? *Könyvtári Figyelő*, 46(1-2). http://ki2.oszk.hu/kf/kfarchiv/2000/1_2/gero.html
- Havas, K. (2000). A múlt és jövő között: a jelen. Az elmúlt tíz év könyvtáros szerepei. *Könyvtári Figyelő*, 46(1-2), 84-88.
- Könyvtári Intézet (n.d.). *A magyarországi könyvtárak statisztikai adatai*. <https://www.ki.oszk.hu/informacioszolgalattas/magyarorszag-konyvtarak-statisztikai-adatai>. (Letöltés dátuma: 2022. 04. 30.)
- Oldenburg, R. (1989). *The Great Good Place*. Paragon House.
- Péterfi, R. (2019.). Az életünket meghatározó rejtett kulturális összefüggésekről - A felnőttek és az olvasás. In Barátné, H. Á. & Béres, J. (szerk.), *Olvasásfejlesztés könyvtári környezetben. Módszertani kötetek 2.* (pp. 192-228). Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár.
- Sirel, A. (2021). Reflection of Paradigm Change in Information Technology to Library Architecture: The Helsinki Oodi Library. *Architecture and Urban Planning*, 17(1), 123-135. <https://sciendo.com/pdf/10.2478/aup-2021-0012>
- Skaliczki, J. (1997). A nyilvános könyvtár a demokratikus társadalomban. *Könyv könyvtár könyvtáros*, 6(10), 6-11. <http://epa.oszk.hu/01300/01367/00094/skal.html>
- Skaliczki, J. (2011). *A rendszerváltás könyvtárügyétől a könyvtárügy rendszerváltásáig*. Könyvtári Intézet. <http://mek.oszk.hu/10900/10913/10913.pdf>
- Tóth, M. (2019). Könyvtárhasználat és információkeresés - egy országos reprezentatív felmérés eredményei. In Béres, J. (szerk.), *A könyvtárhasználat és információkeresés fejlesztése. Módszertani kötetek 4.* (pp. 204-260). Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. <https://mek.oszk.hu/20600/20683/20683.pdf>
- Vakkari, P., Aabø, S., Audunson, R., Huysmans, F., & Oomes, M. (2014). Perceived outcomes of public libraries in Finland, Norway and the Netherlands. *Journal of Documentation*, 70(5), 927-944. doi:<https://doi.org/10.1108/JD-06-2013-0072>

Oláh Róbert

*ARANY JÁNOS NAGYKŐRÖSI ÉVEI (1851–1860) A LEVELEZÉSEI
TÜKRÉBEN III. – AZ ELSŐ TELJES KŐRÖSI ÉV (1852)*

Absztrakt

Arany János nagykőrösi éveinek (1851–1860) levelezései szerinti teljes, évek szerinti bemutatása még nem valósult meg, csupán az ezen dokumentumok összehasonlítás nélküli, kritikai kiadására került sor. Céлом volt Arany első Nagykőrösön töltött teljes évét levelezései címzettjei szerint csoportosítva bemutatni (1. család (Ercseyek Szalontáról); 2. egykori tanítványok (Tiszáék Gesztről); 3. barátok (Tompa Hanváról); 4. szakmai kapcsolatok), továbbá a költő személyiségének sokszínűségét sorai tükrében visszaadni. Látható, hogy számos stílus és hangulat megjelenik Arany különböző címzetteknek küldött leveleiben. Kutatásomban az érintett év valamennyi levelezését feldolgoztam, amely során sikerült a költői és magánéleti összefüggéseket is feltárnom. Jelen írás a korábbi műveim (Oláh, 2021a; Oláh, 2021b) folytatásaként alátámasztja azon véleményemet, hogy az 1848-as eseményeket követő és a kiegyezést megelőző időszak korszellemét Arany lelki világának tanulmányozásával jobban megérthetjük, hiszen levelei az élet minden területét lefedik, legyen szó akár a mindennapos anyagi problémákról vagy éppen egy császári vizsgálatról való félelemről. Ezzel párhuzamban közelebb kerül hozzánk a XIX. század világa és a magyarság talán legnagyobb költője, aki balladáit megírásának helyszínéül Nagy-kőröst választotta.

Kulcsszavak: Arany János; nagykőrösi évek levelezése; XIX. századi korszellem

Bevezetés

Arany János nagykőrösi éveinek (1851-1860) a levelezései tükrében történő feltárására még nem került sor. Ennek egyik fő oka lehet egyrészt a költő nagyszámú és kiterjedt levelezése, másrészt, hogy bár a megjelent kritikai kiadások szöveghűen közlik a levélváltásokat, azok magyarázatára valószínűsíthetően pont a terjedelmi okok, illetve a összefüggések komplexitása miatt még nem került sor. Jelen írásomban a korábbi idevágó műveimtől eltérően (Oláh, 2020; Oláh, 2021a és Oláh, 2021b) nem kronológiai sorrendben mutatom be Arany 1852-es évét, hanem az adott év levelezésének elemzése révén feltárom a koszorús költő kapcsolatát főbb levelezőpartnereivel. Természetesen ezen írásomban is feldolgozom az Arany által hátrahagyott, valamennyi fellelhető írásos emléket. Ezen levelek alapján – amelyek címzésében Nagy-kőrös áll – a város méltán nevezi magát „Arany városának”.

A levelezések részletes bemutatása mellett sor kerül a levelezőpartnerek személyének, társadalmi helyzetének és Arannyal való kapcsolatának ismertetésére. A kutatómunka során törekedtem a XIX. századi korszellem megragadására, így alkotva képet ezen mozgalmas évszázadról. Arany életútjának egy olyan fontos, de egyben nehéz állomásához ért Nagy-kőrösön, amikor leveleiben nem minden esetben a sokak által jól

ismert költő, hanem a családszerető, gondoskodó édesapa, a tanító és a szünni nem akaró alkotó mutatkozott meg. 1852-ben Arany leveleinek címzettjei kevésbé a szakma képviselői közül kerültek ki, inkább a poéta érzelmi oldala nyilvánult meg rokonainak, barátainak, tanítványainak címzett soraiból. A nagykőrösi éveket megelőzően Aranynak több időszaka volt, amelyek az éppen regnáló elnyomó rendszerek különbségeit megvilágítva értelmezhetők, melyről Keresztury (1974) így fogalmazott: „A reformradikalizmus eszményeit a harc leverése után is őrző-ápoló írók ezért is egyre inkább elvesztették társadalmi háttérüket. ... Arany válságának ez is oka. De változtak a világpolitikai körülmények is.” (Keresztury, 1974, pp. 96–97). Ezen válságok és politikai változások rányomták a bélyegüket Arany kedélyére is. Nagykőrösön a beilleszkedés nem volt azonnali és zökkenőmentes, ugyanakkor mivel Arany minden élethelyzetben megtalálta a „közép utat”, családjával új otthonra lelt az „Alföld szívében”.

1852-ből 92 levél maradt fenn Keresztury (1982) alapján. Arany egy levelet írt Ercsey János (1812–1882), majd hat másikat Ercsey Sándor (1827–1898) sógorainak Nagyszalontára, akitől az érintett időszakban a költő nyolc levelet kapott. Ez a teljes postafordulatok bő 15%-a. Korábbi geszti tanártársához és barátjához, Kovács Jánoshoz (1816–1906) ugyan csak egy levelet címzett a költő, de világutazó kollégája öt levelet is írt Aranyhoz a vizsgált időszakban. Arany János 10 levelet küldött Tisza Domokosnak (1837–1856), Tisza pedig tizenöt levélben kereste fel a költőt a vizsgált időszakban. Egy ízben Tisza Lajosné Teleki Julianna (1805–1863) is megkereste levélben Arany Jánost. A Tisza családhoz kapcsolódó – a Kovács Jánossal való levelezést ideszámítva – levelezések az 1852. évi teljes levélváltások közel 35%-át tették ki (32 darab levél). Ha Nagyszalonta és Geszt településeket egyként kezeljük – lévén a kettő között csupán mintegy 10 km a távolság –, akkor láthatjuk, hogy a 92 levélből 47 levél, azaz a teljes levelezés több, mint fele Arany szülőföldjével volt kapcsolatos. Ez jól jelzi a költő ragaszkodását, melyet így fogalmazott meg a poéta 1865 körül kelt Szülőföldemhez című versében: „Én kis hazám a nagy hazában, / Szalonta, vedd az éneket! / / Te a meleg szív vagy nekem!” (Keresztury & Keresztury, 1973, p. 360).

Arany leveleinek áttekintése során látható, hogy Tompa Mihállyal (1817–1868) ugyancsak élénk levelezést folytatott. Ennek oka, hogy mély barátság alakult ki kettejük között, mely egészen a népi-nemzeti irodalmi irányzat költőjének haláláig tartott. 1852-ben Arany tizenkettő levelet kapott Tompától, míg vissza hat levél érkezett. A Tompával folytatott levelezésből, eszmecserekből feltárulnak a kor társadalmi és kulturális változásai, valamint a két költő ezekkel kapcsolatos magánvéleménye is.

A fentiek mellett elemeztem továbbá feleségének, Ercsey Juliannának (1818–1885), valamint a költő-és tanártársaknak, illetve kiadóknak írt leveleket is, így mutatva be Arany első teljes nagykőrösi évét.

Levelezés az Ercseyekkel

Arany János a felesége révén került rokoni kapcsolatba a híres szalontai családdal, az Ercseyekkel. Arany Jánosné Ercsey Julianna egyik testvérének, Jánosnak címezte a költő az 1852. évi első levelét, mely sajnos elveszett és csupán egy utalás maradt fenn erről egy másik, szintén újév napján, de ezúttal Ercsey Sándornak küldött utóiratban: „Janinak is

zártam ide egy pár sort légy szíves kezébe juttatni.” (Keresztury, 1982, p. 8). Meg kell említenünk, hogy nem maradt fenn Arany és Ercsey János közötti korábbi levélváltás, sőt, az említett sógor erre a levélre sem válaszolt mint az látható a költő Ercsey Sándornak küldött 1852. május 31-i soraiból: „Jani olly csókolni való fiú, hogy küldött levelemre még mostanig sem válaszolt. ... tudasd állapotunkat (melly se jobb se rosszabb mint szokása) s tedd bizonyossá, hogy mi nem nehezteltünk, s nem neheztelünk, arra semmi rationabilis okunk nem lévén – de ő talán?” (Keresztury, 1982, p. 57). A levélből kitűnik Arany sógorának vélt vagy valós neheztelése. Keresztury (1982) rámutatott, hogy Aranyék szalontai házának megvásárlásához egykoron a költő Jánostól vett fel kölcsönt, melyet csak 1856-ban sikerült teljesen visszafizetnie. Arany a későbbiekben csak 1855. június 30-i és augusztus 12-i dátummal kereste meg Jánost, mely levelek és az előbbire kapott válasz sajnos elveszett, de az utóbbi tartalma mégis ismert, ugyanis a sályi jegyző sógor Arany tartozását magában számba vette és erről értesítette a költőt. A rokonok közötti esetleges nézeteltérés rendeződött, hiszen H. Fekete (1958) művében rámutatott egy, az 1864. szeptember 20-án Pesten kelt adásvételi szerződésre, amelyben a költő és a felesége, valamint Ercsey János közösen vásároltak egy birtokot az anthi (Anth a mai Romániában Nagyszalontához közeli határ menti falu) térségben.

Arany másik sógorával, Ercsey Sándorral élénkebb és bizalmasabb levelezést folytatott, lévén, hogy ő volt a költő szalontai intézője. Arany 1852-es újévi levelében – reagálva Ercsey 1851. november 15-i levelére, melyben sógora megpróbált lelket önteni a költőbe, aki kezdetben borúsán látta kőrösi helyzetét (Oláh, 2021b) – azonnal szabadkozik szokásos késlekedése miatt: „Leveled bizony jó minap vettem már, de csak halasztám a választ: mignem az új év kizaklatott tétlenségemből, intésül szolgálva, hogy javítsam meg magamat.” (Keresztury, 1982, p. 7). Emellett Arany panaszkodik, hogy küldeményei Nagykőrösre és nem Szalontára érkeznek: „... lám még sem érték fel észszel, hogy az előfizetőket talán nem hoztam mind el magammal Kőrösre.” (Keresztury, 1982, p. 8). Írásából kitűnik, hogy Arany kezd beilleszkedni az új otthonába: „Különben mi itt megvagyunk. Egészségünk jó, mindennapi kenyérünk még eddig nem hiányzott – nem ázunk, nem fázunk és ... pipázunk: mi kell több a boldogságra?” (Keresztury, 1982, p. 8). Arany egy ma is „élő”, általa addig nem ismert kőrösi hagyományt is megemléltett levelében, miszerint ha valaki nem látogatja meg névnapján az ünnepeletet, akkor „ugy veszik, hogy eo ipso fel van mondva a barátság. Ez az itteni etiquette!” (Keresztury, 1982, p. 8).

Ercsey 1852. február 2-i válaszlevelében 20 pengő forintot küldött Aranyak házbér jogcímen. Emellett így tájékoztatta a költőt: „Szalontán a rablások napi renden vannak, s reám is mint afféle pénzes emberre rám találnak törni”, illetve „N. Kőrösön is pénz a pénz” (Keresztury, 1982, p. 19). Ezen véleményét tovább árnyalta újabb szalontai hírekkel, ugyanis a helyi szórakozásuk mellett egy, a Nagy Sándor (1825–1885) lelkész és Kenyeres János (1818–1881) császári szolgabíró között kialakult pereskedésről írt, amelyben Ravazdi István (?-?) megyefőnök Kenyeresnek adott igazat, míg ezzel Nagy nem értett egyet. Tudnunk kell, hogy Ercsey Kenyerest pártolta, hiszen Arany a korábbi írónoki állását neki köszönhette. A főispán végül új vizsgálatot indított, amelyről Ercsey igen szabadosan és pejoratívan így írt: „Minek következtében a becsületesség ama szép két

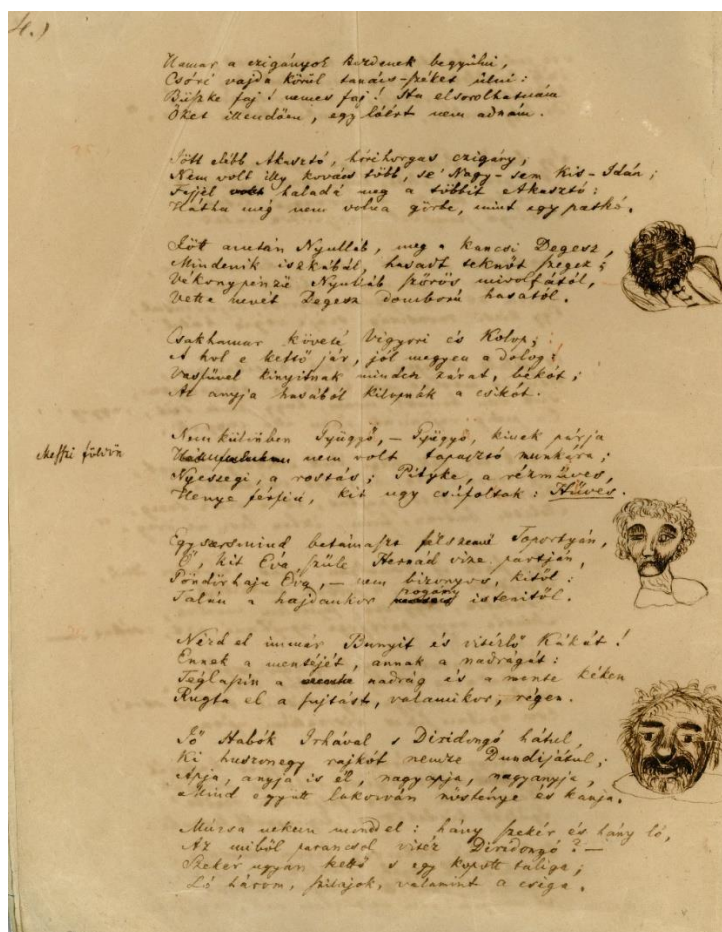
mákvirága és példánya, a közelebbi múlt héten kersztül fingattatott; de hogy e fingatásnak mi lesz eredménye, az még a jövő titka.” (Keresztury, 1982, p. 20). Emellett Ercsey reflektált arra, hogy „Jani, mióta bátyámék Szalontáról elmentek, nem volt nálunk.” (Keresztury, 1982, p. 20), azaz János vélhetőleg igencsak neheztelt Aranyékra. A kőrösi poéta válasza sem maradt el, amely február 28-i keltezéssel érkezett Szalontára. Ebben Arany beszámolt új munkájáról és beilleszkedéséről, megfogalmazva mára szállóigévé vált sorait: „... noha egy idő óta már itt is jobban találjuk magunkat, s reményünk van, hogy vagy megszokunk, vagy megszökünk.” (Keresztury, 1982, p. 28). Arany továbbá írt Tompa Mihály Nagykőrösön tett látogatásáról, kiemelve, hogy „szüksége is volt” a költőtársa által keltett jókedvre. „... örökké röhögtetett bennünket élceivel s anecdotáival. E három nap valóságos óáz kőrösi életem Saharájában!” (Keresztury, 1982, p. 28). Utóbbi gondolata mutatja, hogy Arany még nem érezte magát igazán otthon Nagykőrösön, bár Ercseyék szórakozásának apropóján – ugyanis ezüstlakodalomra voltak hivatalosak – elmesélte saját helyi élményét, amelyre szívesen gondolt, hiszen „nem kell költeni semmire, még is ehetni ihatni, a mennyi csak belénk fér. ... s a luxus, az perse pesti.” (Keresztury, 1982, p. 29). Arany három ilyen rendezvényről és emellett több, mesteremberek által rendezett téli bálról is beszámolt, amely mutatja, hogy igen aktív társasági életet éltek a nagykőrösiek. Levelének zárásaként Arany kitért az Ercsey Jánossal való konfliktusára, feltárva, hogy az említett sógor írt Arany Jánosnénak, amelyben annak bocsánatát kérte, továbbá köszöntötte Kenyereséket is, amellyel a fent említett pereskedésben állást foglalt.

Ercsey igen hamar, március 13-i dátummal válaszolt is Aranynek, amelyben kitért a költő korábbi levelében részletesen leírt kerti munkálatokra. Arany ezen időszakban egy igen kicsi kerttel rendelkező házban élt a családjával és vágyott a természet közelségére. Ercsey igen részletesen beszámolt a helyi viszonyokról és hírekről, kiderült, hogy Aranyék házának bérlője (Sántha Gyula) nem tartja rendben az ingatlan. Hasonló probléma volt a korábbi bérlővel (Debreczeni János) is, akit hirtelen természete és hajszíne miatt Szalontán „Piros kakasnak” neveztek, és akinek fia egykoron klarinétgyakorlásával zavarta Aranyt a Toldi megírása közben (Keresztury, 1982). A beszámolójában Ercsey kitért János testvérére, akiről így tudhatjuk meg végül, hogy Aranyékra a szalontai ingatlanjuk megvásárlásához adott 600 forintos kölcsön miatt neheztelt. A költő ezen levélre nem válaszolt, mint ahogy Ercsey soron következő, április 29-i levelére sem, melyben sógora így kezdte sorait: „Jelen soraim egészen gazdasági tárgyúak lesznek...” (Keresztury, 1982, p. 48). Ercsey ifj. Péczely József (1789–1849) pedagógus, költő és történész költői díjak 1840. március 1-i átadóján elhangzott beszédéből idézett: „Öröm, és fájdalom járja át keblemet...” (Péczely, 1841, p. 164). Ercsey azért idézte Péczelyt, mert míg a rá bízott föld egyik fele kiváló hozamot hozott köszönhetően annak, hogy követte Arany korábbi tanácsait, addig a másik fele pont ennek ellenkezőjével volt jellemezhető: „S fáradtságom nem is maradt volna hiába, ha az úr istennek, az idő mivoltában hideg szeleket nem méltóztatott volna fingani, s ez által a különben termendett gyümölcsben kárt tenni.” (Keresztury, 1982, p. 48). Ezt követően az intéző, azaz Ercsey az alábbiak szerint vélekedett az ingatlanról, melyet Sántha Gyula albérlőre bízta: „el fog pusztulni azon szállás, melly csak egy gazda és kivált egy gazdasszony folytonos gondja és tisztán tartása által tétethetik lakhatóvá.” (Keresztury, 1982, p. 49), amelyből jól látszik, hogy a

XIX. század derekán is nehéz volt jó albérlőt találni. Bár a levél végét Ercsey úgy zárta, hogy „Válaszát elvárom bátyámnak.” (Keresztury, 1982, p. 50), Arany nem írt, hiszen május 8-án Ercsey újabb levéllel kereste fel a költőt, amelyben a házjavítással és ennek költségeivel kapcsolatosan várt választ. Itt Ercsey leírta, hogy testvérét, Ercsey Károlyt (1824–1872) és Arany János testvérét, Arany Sárát (1792–1853) elhívta véleményt mondani a javításokról. Záró soraiban az intéző azt írta, hogy „Különben Szalontán nincs semmi egyéb újság...” (Keresztury, 1982, p. 51), amely szöfordulat rendre előfordul Ercsey leveleiben.

Arany a fenti levelekre szinte azonnal, május 11-i keltezéssel igen terjedelmesen válaszolt is, amelyben szorgalmazza Ercsey közbenjárását a minél olcsóbb szakember megtalálásában. Emellett Arany instrukciókat is adott, hogy miként lehetne a szóban forgó ingatlant felújítani. A költő megemlítette, hogy Ercsey igen szűkszavú Szalontát illetően, ugyanis „Ujságot sohasem írsz: azt sem tudom, élnek-e hálnak-e azon a vidéken az emberek.” (Keresztury, 1982, p. 52). Majd elújságolta, hogy A nagyidai cigányok művét (1851) ki fogják adni. A mű eredetijét ma is Nagykőrösön, a helyi, Arany János nevét viselő muzeális gyűjteményben őrzik, különlegessége, hogy azt Arany a saját rajzaival illusztrálta.

1. sz. kép: A nagyidai cigányok (1851) eredetije Arany János saját kezű illusztrációival

Forrás: Arany, 1851

Arany ezt követően az időjárásról értekezett, amely értékes adat nem csupán Nagykőrös, hanem a Duna-Tisza-közének éghajlati vizsgálódásai kapcsán is: „Iszonyú szárazság! Martius közepe óta nem esett húsz szem eső; felétek Aprilisban hónap kellett lenni, de nálunk nem volt...” (Keresztury, 1982, pp. 52–53). Zárásként a költő a családjáról igen értékes információkat osztott meg, ugyanis felesége szolgáló híjján sok munkát vállalt magára, de ennek ellenére „vígán él, ismerős a fél várossal, keresik ismeretségét a nők, s majd nem kézről kézre kapják, hordják mindenfelé, híják mindenüvé ecetr.” (Keresztury, 1982, p. 53). Arany a lányáról, Arany Juliannáról (1841–1865) is írt, mégpedig, hogy „ugy látszik, teljesen kiépült, hízik és nő.” (Keresztury, 1982, p. 53), azaz „kész nővé vált” a kis Juliska. Ellenben Laciként becézett fia, Arany László (1844–1898) „épen olly retkes, mint Szalontán” (Keresztury, 1982, p. 53), mivel szabadidejében Nagykőrösön madártollakat, faleveleket és tojánhéjakat gyűjtött, illetve kirándulásai során összekoszolta magát, épp úgy, mint kisgyermek korában a szalontai családi háznál játék közben. Ercsey ezen levélre május 25-i dátummal azonnal válaszolt, levelében így írt a geszti papról: „Némelly embereknek, s kivált kevert eszű korhel frátereknek, különös gyönyörűségek telik abban, ha jókat hazudnak, s találnak olyanokra, kik hazugságaikat elhiszik. – Illyen forma fráter pedig a geszti pap.” (Keresztury, 1982, p. 54). Ecsery kiderítette, hogy az említett pap, Szabó József (1829–1853) nem mondott igazat a helyi templom építésével kapcsolatosan. Emellett Ercsey kifejtette, hogy „most olly irtózatossá drágaság van valamint mindenben, úgy az építészeti anyagban is, hogy azt képzelni is – alig lehet.” (Keresztury, 1982, p. 54). Ercsey a részletes, felújítással kapcsolatos beszámolója mellett a költségek összefoglalóját is megküldte Aranyak, amely sajnos elveszett. Az intéző reagált a poéta időjárással kapcsolatos megállapításaira, közölve, hogy Szalontán a tél múltával bőséges volt a csapadék, továbbá kifejtette negatív véleményét Kenyeresrel kapcsolatosan, akivel egy földvásárlási ügy kapcsán konfrontálódott: „ez a mindentelnyelni kívánó akasztófára való kopasz Kenyeres kiütött” (Keresztury, 1982, p. 55). Ercsey méltán volt dühös, hiszen Kenyeresnek már volt két földje, amely mellett igazán nem szűkölködtek anyagiakban, továbbá a szolgabíró neje a lottón is nyert (Keresztury, 1982). Természetesen nem maradt el a kőrösi tanár-poéta válasza sem, amely május 31-i keltezéssel érkezett Szalontára és amelyben Arany kifejtette, hogy bár sajnálja, de komolyabb pénzüsszeget nem tud előteremteni a szalontai ház tatarozására. Emellett megemlítette, hogy „A császár, mint beszélük 11-én fog itten keresztül menni Kecskemétre és tovább.” (Keresztury, 1982, p. 56), amelyről Arany Ercsey-vel nem értekezett bővebben. Ugyanakkor Arany Tisza Domokosnak írt június 19-én kelt levelében az üggyel kapcsolatosan így fogalmazott: „mi már keresztül estünk mindeneken” (Keresztury, 1982, p. 64). A Pesti Napló címlapon tudósított a császári látogatásról – amelyet a Magyar Hirlap is átvett –, a június 15-i lapszámban így olvashatunk erről: „az út tovább folytatása alatt Kőrösön és Kecskeméten a polgármesterek magyar beszédben mutaták be hódolataikat, melyre Ő Felsége ugyanazon nyelven kegyelemteljesen válaszolni méltóztatott.” (Török, 1852, p. 1). Arany emellett beszámolt Ercseynek arról, hogy sem a kőrösi, sem a kecskeméti gimnázium nem kapta még meg (mint ahogy egy protestáns intézmény sem) a nyilvánossági jogot, azaz annak engedélyezését, hogy az intézményekben nyolcosztályos képzésben érettségi

bizonyítványt szerezhessenek a diákok. (Míg Nagykőrösön a pénzalap biztosított volt, Kecskeméten nem.) Korábbi munkámban (Oláh, 2021b) rámutattam, hogy Szász Károly (1829–1905) lelkész, költő, drámaíró, műfordító, esztéta, politikus, tanártárs 1851. október 18-i levelében próbálta Aranyt meggyőzni a Nagykőrösre költözéssel kapcsolatosan: „Kőrösön az iskola ügye teljesen biztos lábon áll, Kecskeméten ellenben nagyon is bizonytalan...” (Keresztury, 1975, p. 397). 1853-ban miniszteri rendelettel megkapta a gimnázium ezt a jogot, elsőként a református iskolák közül. Végül Arany érdeklődött a szalontai hírek felől, továbbá üzent Ercsey Jánosnak, hogy ne nehezteljen rá. Levelét a költő a család üdvözlétével, illetve Laci fia jellemzésével zárta, mely szerint: „Laczi épen olly csóré, mint Szalontán, de nő kegyetlenül.” (Keresztury, 1982, p. 57).

Ercsey a fenti levélre közel két hónappal később, július 25-i keltezéssel válaszolt, amely szokatlanul nagy késés, amelyet így indokolt a szalontai sógor: „mindig akadályul szolgált hol egy, hol más dolgom, hol pedig a restség.” (Keresztury, 1982, p. 81). A szalontai földek és ingatlan ügyintézése bizonyára lefoglalta Ercseyt, ezért sem tudott Aranyhoz azonnal válaszolni, de levelében tájékoztatta a költőt, hogy a tető, a híd, a kerítés és a kút javítása igen költséges lenne és csaknem újat lenne érdemes a javítás helyett építeni. Emellett Ercsey további szomorú hírekről számolt be – „Az úr istennek különös passiója jött mostanában nekem malheurokat okozni.” (Keresztury, 1982, p. 82) –, ugyanis a jég elverte Ercsey híres muskotály dohányját, amely miatt igencsak nagy összeggel apadt a pénztárcája, továbbá ugyanezen vihar egy nagy almafát is tönkretett. Ezen sajnálatos hírek mellett beszámolt arról is, hogy Ercsey János meglátogatta és rajta keresztül üdvözölte a költőt és családját is, továbbá „Most olyan formán törí a fejét, mintha megházasodnék.” (Keresztury, 1982, p. 82). Ercsey levelét három olyan további hírrel zárta, amelyek mind igen jelentősek voltak Szalonta életében. Az első, hogy a templom párkányzata leomlott, amely balesetben egy kőműves inas szörnyethalt. A második, hogy Rozványi Betti (Erzsébet, 1829–1908) – aki Arany magántanítványa volt 1839-ben, amikor a szalontai főszolgabíró által ajánlott írnokei állás ígéret maradt csupán (Oláh, 2020) – hamarosan Bersekné lesz (amely házasság bizonyítéka az 1852. augusztus 10-én kelt keresztlevél). Ezen az esküvőn Aranyék valószínűleg részt vehettek, hiszen augusztus elején a költő családjával látogatóba érkezett a szülőföldjére (Sáfrán, 1960). Végül a harmadik hír, hogy a politikai cenzúra miatt „lesz egy nagyszerű vizsgálat, hova valamennyi szalontai nadrágos ember és ezekhez tartozó nőszemélyek föl vannak idézve.” (Keresztury, 1982, p. 83). A „nadrágos” jelző olyan emberekre vonatkozott, akik gatya és csizma helyett nadrágot és cipőt viseltek, azaz nem parasztok voltak, hanem városiak és akik iránt a vidéki társadalom bizalmatlan volt. A válasszal Arany késlekedett, ugyanis csak november 19-i dátummal kereste fel Ercseyt, amely küldemény elveszett (a levél dátuma vélelmezett). A kései válasz oka lehet, hogy az Arany család a nyári szünetet Szalontán töltötte, így a levélváltás a személyes jelenlétük miatt felesleges lett volna. November 19-i dátummal Ercsey válaszolt Arany fenti elveszett levelére, sőt, kissé gúnyosan az alábbiakkal intette meg a költőt: „Miután látom s illetőleg látjuk azt: hogy a kőrösiektől hiában várjuk a levelet, mert ők elfelejtkeztek rólunk...” (Keresztury, 1982, p. 114), mivel Aranyék szeptember végi Nagykőrösre való visszaérkezésük óta – mivel a gimnáziumban október 15-én kezdődött a tanév (Oláh, 2021b) – nem keresték fel a

szalontai rokonokat. Ezt követően a sógor és egyben intező a „dominium és pénztár állapotáról” – kissé ironikusan és innentől egyre sűrűbben használva ezen kifejezéseket – számolt be, azaz a ház sikeres, de nem kielégítő befedéséről, a tőzsérek általi földárak felveréséről, a betakarított búza további „sorsáról”, illetve, hogy „A fáskert jó állapotban van.” (Keresztury, 1982, p. 115). Ercsey sorait Kenyeres komikus helyzetének leírásával zárta: „Kenyeresnek pedig maig sem nőtt meg a haja – hanem annyival gyakrabban meg nő a feleségének a h[as]a.” – (Keresztury, 1982, p. 115).

Arany december 4-i válaszlevelében dicsérte az új szállásukat, ugyanis az első kőrösi otthonuk kapcsán az alábbi szörnyűség esett meg: „... azon kis udvari szobának tetőzete, a mely a gyermekek alvó szobája volt, egy reggel, csak kevéssel azután, hogy a gyerekek fölkeltek, beszakadt. A lakás többi részének tetőzete is leomlással fenyegetett, mert a régi rozzant gerendázat nem bírta meg a rá pár nap előtt rakott kukoricza terhét.” (Benkó, 1897, p. 51). Beretvás Gusztáv (1813/1815-?) befogadta Aranyékát, akik még három évet tölthettek ott. Levelében a költő kifejti, hogy újságok terén Szalontához képest Nagykőrös „terra incognita”, azaz ismeretlen föld vagy vidék, hiszen Arany nem tudott Ercseynek új információkkal, pláne irodalmiakkal szolgálni. Aranynak ebben az időszakban beilleszkedési és anyagi gondjai voltak, emellett a városon belüli újabb költözés is kihatott a lelki világára, de az nem állítható, hogy nem szeretett Nagykőrösön élni, hiszen „lelkének fokmérője”, verseinek száma nem csökkent, hanem inkább emelkedett. Ercsey végül december 12-i levelében válaszolt a poétának, amelyben örömét fejezte ki annak kapcsán, hogy „A világ nyolcadik – vagy nem tudom hányadik csodája – az Aranyék hidjuk, készen van, azaz ki van faragva, de még nincs össze-állítva.” (Keresztury, 1982, p. 129), azaz a poéta egyik ingatlannal kapcsolatos problémája ezzel megoldódott. Ercsey a szalontai emberekről szóló híradás mellett kitért János testvérére, aki meglátogatta őt és bár megígérte, hogy ír Aranyak, ezt ott helyben nem tette meg. Ercsey beszámolt hízóinak állapotáról, miszerint azok „kövérségi tekintetben, épen azon állapotban maradtak, mellyel bátyámék elmentükkor voltak; s ennek dacára a mostani lágy időben agyon nem verhetjük őket, a tengert hasztalanul pazarlókat” (Keresztury, 1982, p. 130). Számos elpusztult állatukról így kesergett az intező: „Ez által nemcsak számtalan jó falatoktól estünk el – mellyek a jelen, szellemi élvezettel szükölködő prózai világban nagyon jól estek volna” (Keresztury, 1982, p. 131).

Levelezés a korábbi geszti tanítvánnyal és tanítótárral

Arany kapcsolata nem csupán Szalontával volt erős, hanem az ahhoz közeli Geszttel is, amely a Tisza család meghívásának köszönhetően egykoron megélhetési lehetőséget kínált számára. Arany az itt elfogadott magántanítói állással stabilizálta anyagi helyzetét, gondoskodni tudott a családjáról, valamint további tanítási gyakorlatot szerzett és életre szóló barátságot kötött a tanítványával, Tisza Domokossal (1837–1856), aki rövid életének végéig (1856. június 21.) levelezésben állt a poétával. Arany a tanítói állás „kieszközlőjével”, Kovács Jánossal (1816–1906) is élénk levelezést folytatott.

A vizsgált időszak első levelét Arany küldte a tanítványának január 1-i keltezéssel, amelyben érdemi információval nem tudott szolgálni a költő, csupán, hogy „Nagy-Kőrösről egyéb ujságot nem írhatok, mint azt, hogy karácson s új év itt is megtörtént.”

(Keresztury, 1982, p. 9), majd részletekbe menően, javítási szándékkal elemezte Tisza *Következik a keserű pohár!*, valamint az *Élet, Halál* című műveit, zárásaként pedig bocsánatot kért a szörnyű írásképeért: „docti male pingunt, indocti pejus”, azaz „A tanultak rosszul festenek, a tanulatlanok még rosszabbul.” (Keresztury, 1982, p. 12. és 807). Ezt követően Arany január 10-i dátummal újabb levéllel kereste fel egykori tanítványát, mivel nem tudta, hogy küldeménye „utol éri-e”, hiszen Tisza Pestre készült. Arany így írt Domokosnak: „Ne szakassza félben levelezését: én részemről mindenkor szívesen veszem sorait, s igyekszem ezután pontosabb lenni a válaszolásban.” (Keresztury, 1982, p. 13). Tisza válasza előtt, január 24-i keltezéssel Kovács is felkereste Aranyt, levelében megírta, hogy nem talál olyan tanárt, aki Domokost úgy taníthatná, mint egykoron a kőrösi poéta. Ezt követően Kovács Tisza órarendjét, illetve a külföldi egyetemi továbbtanulási lehetőségeket ismertette, majd a szalontai házasulandókról, betegségekről és elhunytakról írt. A geszti tanártárs levelét követte Tisza válasza január 24-i dátummal, amelyben szabadkozott a késlekedéséért, majd beszámolt arról, amit Kovács is említett, miszerint bátyja, László (1829–1902) házasodni készül és ezért látogatott haza. Domokos szokásához híven újabb, *A Reggel és a Bordal* című verseivel örvendeztette meg Aranyt. Arany január 29-i keltezéssel megkorholta Domokost, mivel sem ő, sem Kovács nem tudatta a költővel a pesti lakásuk házszámát, így Arany csak a szerencsében bízhatott küldeményének megérkezésével kapcsolatosan. Arany levelében beszámolt torokfájásáról, illetve a Tisza által korábban megküldött versekről így írt: „Legnagyobb hibája e két versnek az, hogy hetek óta csak kettő és nem több: azonban elvárom ígéretét.” (Keresztury, 1982, p. 19). Bár Arany megírta Domokosnak, hogy sok az elfoglaltsága a tanítás és a féléves vizsgák miatt, az egykori tanítvány levelei szellemi felfrissülést jelentettek a költőnek.

Az egykori tanítvány február 2-i dátummal válaszolt, amelyben szabadkozása mellett megemlítette az egészségére vonatkozólag, hogy „Némi köhögés és nátha miatt, még eddig nem volt szabad kimennem...” (Keresztury, 1982, p. 21). Ezen információ kiemelten fontos, hiszen Domokos későbbi tüdőbetegsége miatt mindössze 19 évesen, 1856-ban hunyt el. Az ifjú Tisza az *Életkép, A fecske és a Merre megyek...* című verseit megküldte Aranynak javítás céljából. A költő február 13-i levelében rögvest válaszolt, amelyből megtudhatjuk, hogy a köhögéses betegségek náluk sem voltak ritkák és amellet, hogy Domokos versei örömet okoznak számára, Kőrösről más híre nincs mint hogy vizsgák a félévben már nem lesznek. Domokos február 29-i keltezésű válaszleveléből megtudjuk, hogy a diák mennyire elfoglalt volt, hiszen „a bálozásból rá sem érek hogy a tanulást kivéve, valami okosat tehessek.” (Keresztury, 1982, p. 31). Persze azért annyi ideje mégis volt Domokosnak, hogy megírja és elküldje Aranyra a *Kínvirágok*, az *I. Penna* és az *Elmélkedés utolsó kracjárom* kiadásán című műveit. Emellett Tisza rámutatott, hogy a húsvétot mindennél jobban várja, hiszen a tavasszal kőrösi utat terveztek Aranyt meglátogatva. A látogatással kapcsolatosan maga Kovács kereste fel a költőt március 15-én kelt levelében, amelyben kifejtette azt is, hogy Geszten jobban érzi magát, mint Pesten, illetve „a nem akarásnak nyögés a vége”, továbbá, hogy „még csak Lutheranus sem vagyok, hogy mindent tudnék. Tehát lazukálunk.” (Keresztury, 1982, p. 37). Arany kőrösi életéről így írt Kovács: „Reményelem, hogy ezóta mind Te, mind kedves nőd egészen

megbarátkoztatok Kőrössel; mert csak nagy boldogság az, ha gyermekeitek nevelése kedvetek szerint és mégis szemetek előtt történhetik.” (Keresztury, 1982, p. 37). A sorokból kitűnik a két tanító bensőséges barátsága.

Arany március 22-i dátummal válaszolt Tiszának és késlekedését azzal indokolta, hogy Domokos levelét nem a fiókjába, hanem az egyik zsebébe tette és így elfelejtette azt, majd Domokos megküldött verseit részletekbe menően javította. Tudomásunk van arról, hogy Arany írt Kovácsnak egy április 28-a előtt keltezett, időközben elveszett levelet, aminek tartalmával kapcsolatosan Keresztury (1982) rámutatott, hogy Arany hívta Kovácsékat Kőrösre. A tanítótárs április 28-i levelében így reagált: „ha úgy nem jársz velünk, mint sokszor a szegény ember az essővel szokott járni, – csak várja! csak várja: de ha aztán egyszer megérkezett, bezzeg le is telepedik.” (Keresztury, 1982, p. 47), azaz ha egyszer megérkeznek Aranyékhoz, akkor nehezen fognak búcsúzni tőlük.

Tisza legközelebb május 31-i dátummal kereste fel a költőt az Ott áll a ház... című verse megküldésével. Leveléből kiderül, hogy egészsége jobbra fordult, hiszen így fogalmazott az állapotáról: Az én időtöltésem, igen egyszerű örömeik, tanúlok, lovaglok, vadászok ... néha, s írok.” (Keresztury, 1982, p. 58). A nagykőrösi tartózkodásra is utalt a diák, miszerint azokon a napokon Kovács, ő és Arany kuglival játszva szórakoztak. Június 13-án újabb levél érkezett Tiszától, így a költő megismerhette korábbi tanítványa Én és a Pegaz, az Egy vár romnál és a Kardcsörrenés... című verseit. Emellett a diákot a császár alföldi körútja (Arad, Nagyvárad, Debrecen érintésével) érdekelte. Tisza korábbi, az Elmélkedés utolsó krajcárom kiadásán című versében nem titkolta véleményét az uralkodóról: „Zsarnok volt, vérpatak fakadt nyomába, / Messzi járt előtte ezek könnyhullása...” (Keresztury, 1982, p. 33). Arany június 19-i válaszában elemezte az ifjú verseit és érdeklődött a császári látogatás „okozta” szalontai eseményekről. Tisza június 29-i levelében beszámolt a szalontai uralkodói vizitról. Domokos szerint a császár érdeklődött az 1847. április 11-i nagy szalontai tűzvészről, a helyi iskoláról, valamint a templomról is. Domokos egyúttal Az idő rövidsége című angol versfordítását és Költészetem című művét is megküldte Aranyak. Arany július 13-i válaszlevelében a versek elemzésére szorítkozott, felhívta Domokos figyelmét arra, hogy vérszínű nefelejcs nem létezik, valamint, hogy továbbra is várja egykori tanítványa verseit.

Kovács eközben július 19-i keltezéssel kereste meg Aranyt. Levelében közvetítette a Tisza család azon kérését, hogy Arany látogasson el Gesztre, kiemelve, hogy a költő kiadásait a család fedezi majd. Ezután Kovács a debreceni professzorválasztásról írt részletesebben, amiből kitűnik, hogy a hatalom az egyházi-önkormányzati nyilvánosság általános betiltására törekedett. Július 21-én Tisza is írt Aranyak, levelében megküldte a költőnek a Dalnok búja, A képzelethez és a Vadász dal című műveit. Emellett kifejtette, hogy a Geszt helyett Pesztnak olvasott címzés miatt csak nehezen kapta meg a poéta levelét, de az végül megérkezett a diák öröme.

Tisza Lajosné Teleki Julianna (1805–1863) is írt Arany Jánosnak, levelében fia angol tanítóját, Charles Monnard (1790–1865) svájci történészt okolja Domokos hangulatának és magatartásának változásáért, valamint azért, hogy a fiú nem hallgat a családi vagy nevelői jó szóra. A grófnő szerint „Szeretett Domokosom bútsú szozatában Önt lelki

atyának nevezi...” (Keresztury, 1982, p. 95), ezért arra kérte Aranyt, hogy hasson a fiára. A költő nem válaszolt a grófnő megkeresésére.

Domokos október 1-i levelében sajnálatát fejezte ki, hogy Pestről hazatérve nem térhetett be a költőhöz, de az Egy költő elutazására és a Fel a tetőre című verseivel kedveskedett mesterének. Arany október 6-i válaszlevelében leszögezte, hogy nem örökre váltak el egymástól. A költő dicsérte Domokos verseit, kézcsókkal üdvözölte a grófnét és kitért arra, hogy a pap „malacára még most is fáj a fogam, hozzáképzelve az ujbort.” (Keresztury, 1982, p. 102). Domokos október 14-én válaszolt, a helyi betegségek és halálhírek mellett megírta, hogy ha novemberben Pestre utaznak és lesz rá alkalmuk, akkor ellátogat Kőrösre és „egy fertályi gyomlálás után is bejuthatunk a szépen kizöldült udvarba.” (Keresztury, 1982, p. 104), amivel utalt Arany korábbi levelére, amelyben a költő megírta, hogy a nyári geszti út után mire hazaértek Kőrösre, a gyom benőtte a kapujukat. Az ifjú egyúttal megküldte Aranynak a Vágy, a Szép szülöttim... és a Hymnus című műveit.

Október 22-én „Édes Aranybácsi!” megszólítással újra tollat ragadott Domokos, levelében a Vele, Érte, Tőle, a Szüreten és az Életphilosophia című versei megküldése mellett beszámolt a költőnek a Bethlen fiúk, azaz az unokatestvérei távozásáról, amelyet kissé humorosan és Petőfi Sándor (1823–1849) versére célozva így fogalmazott meg: „... épen tegnap mentek el, reggel, és velök a zaj és lárma. ... »Európa csendes, újra csendes.«” (Keresztury, 1982, p. 108). A poeta válasza előtt Domokos november 3-án újra írt Aranynak, amelyben Biharnál és a Fejem felett... című verseinek elemzésre küldése mellett tájékoztatta a volt tanítót, hogy „... írok is én addig folyvást míg gondolatom és tintám ki nem fogy. Tintánk ugyan fogytán van de Kovács bácsi majd csinál ujjat...” (Keresztury, 1982, p. 113). Arany Kőrösön nem maga készítette, hanem vásárolta a tollának ezen „nélkülözhetetlen kellékét”. Arany erre sem válaszolt, így november 21-én aggódva kereste fel a tanítványa a Te adtad, te vedd el... című költeménye mellett a helyi, Tisza családot is érintő gyász hírről, ugyanis egyik rokonuk, egy bizonyos Zeyk József (1805–1852) – akivel Arany is találkozott korábban –, eltávozott. Ugyanezen napon Arany válaszolt Domokosnak, amelyben elnézését kérte a késlekedéséért, kifejtve, hogy nyomós oka volt rá, hiszen a kőrösi albérletük mennyezete beszakadt, így időközben a Beretvás Gusztáv által felajánlott házba költöztek. Ezen szomorú hírt Arany kissé tréfásan vezette fel, ugyanis észrevette, hogy Domokos a korábbi levelét kék tintával írta, amelyre a költő mindig szinte azonnal válaszolt. Levele zárásaként a költő a megküldött verseket részletesen elemezte és dicsérte. Tisza a hónap végén, 27-én rögtön válaszolt is, amelyben kifejtette, hogy a kék tinta „bűvös recipét”, mint azonnali válaszra sarkalló színű levélformát megjegyzi, továbbá az Édes álom és A költő hazája című két újabb versével lepte meg Aranyt. Az ifjú december 6-i újabb levelében a Dalaimhoz, valamint a Képzetelem című verseivel lepte meg egykori tanítóját. Emellett Domokos reményét fejezte ki, hogy a kellemes, tavaszias idő – a tél ellenére! – „... a Kőrösi sivatagon hiszem még jobban éldelik, mint mi, »boldog pestiek« a hagyma és tímárszagú dunaparton.” (Keresztury, 1982, p. 127). Arany csak december 17-én válaszolt egykori tanítványának, amelyben a helyi időjárás mellett arról írt, hogy Kőrösön hegedűhangversenyt rendeznek, valamint, hogy felesége éppen gyengélkedik. Az 1852-es év utolsó levélváltása is említésre

méltó, ugyanis Domokos december 21-én az Első hó, a Bánkodása egy Bujdosónak és Mért hogy ez a... című verseit megküldte volt tanárának, illetve arról írt, hogy azért nem tudta a költőt meglátogatni, mert testvére gyengélkedik és édesanyja kérte, hogy ne hagyják őt magára. Erre a levélre Arany 1852-ben már nem válaszolt, ugyanakkor Kovács tanártársának december 22-i levele megérkezett Kőrösre, amelyben jókívánságai és a helyi hírek közvetítése mellett így írt: „Leveledből látám, hogy a kőrösi Karácson össze esik a pestivel...” (Keresztury, 1982, p. 136), azaz Kovács Tisza legutóbbi levelére célzott. Ebből is látszik, hogy a geszti tanító ismerte a kőrösi kollégája és a tanítvány közötti levelek tartalmát. Arany december 23-án válaszolt Kovácsnak, kifejezte jókívánságait, valamint megjegyezte, hogy a tanároknál a magyaros bajusz és szakáll viseletét rossz néven veszik, ugyanis abban (is) az 1848-as eszmét vélték az osztrákok felfedezni.

Tompa Mihály, kinek gondolata és képzelete Aranyhoz kapaszkodott

Tompa és Arany 1852. évi levelezéséből 17 levél maradt fent, melyek tételes felsorolását és közreadását olvashatjuk Keresztury (1982) kritikai művében, ugyanakkor elemzésükre csak felületesen, összehasonlításukra pedig egyáltalán nem került sor. Arany január elsején írt levelében arról panaszkodott, hogy a fizetéséből nem tudnak kijönni, melyre Tompa február 2-án válaszolt, és szomorúan írta, hogy „... ilyen hamar meguntad sőt megutáltad a professorságot? ez barátom nagy baj! még meg sem kóstoltad jól, már megcsomórlóttal tőle. Ezt nem szeretem!” (Keresztury, 1982, p. 23), továbbá, hogy „Azt irod Jancsi! hogy nem jársz senkihez és hozzád sem jár senki! Különös hát...” (Keresztury, 1982, p. 24), mely utóbbi állítást tételesen cáfolta Tompa.

Arany február 23-i válasza elveszett, de a tartalmában ismert levelében tréfásan megírta Tompának, hogy farsangkor ismét eljöhethetne Kőrösre, mert korábban valaki Tompa álnéven meglátogatta. Ezzel Arany pont Tompára célzott, aki február 20-án álnéven és álruhában váratlanul betoppant Aranyékhoz. Erről a kőrösi poéta az Ercseynek címzett február 28-i levelében részletesen be is számolt, amelyből tudjuk, hogy ötévi levelezés után Tompa az álruhás látogatása alkalmával végül elnevette magát és így Arany előtt lebukott (Benkó, 1897; Voinovich, 1931). Tompa a hónap végén válaszolt Aranynek, megírta, hogy évek óta készült Pestre és végre el is jutott oda, de nem szereti és „Közelebb érzem magamat hozzátok mióta megösmertelek, mert gondolatomnak és képzeletemnek van most már mihez kapaszkodni.” (Keresztury, 1982, p. 31). Március 8-án Hanváról írt Tompa, amelyben felidézte a kőrösi látogatás vidám emlékeit és nyári programra invitálta Aranyékát. Tompa egyúttal lelket öntött a kőrösi poétába: „Szép a világ barátom kedves az élet! csak az ember legyen ember!” (Keresztury, 1982, p. 33). Tompa ezzel felhívta Arany figyelmét arra, hogy új helyzete – a kőrösi állása – mennyi jót hozott neki. Arany március 22-i válaszlevele elveszett, de a tartalma ismert: Arany megírta, hogy az irodalommal felhagyott, éppen gazdálkodik – ugyanis második kőrösi otthonának nagy telke erre lehetőséget adott ellenben az első zárt, kőfalú ingatlanával –, továbbá, hogy szomorú, hogy Tompának nem adott emléket kőrösi látogatásakor, amely jelzi barátságuk mélységét és Arany költőtársa iránt érzett szeretetét. Emellett Arany megemlítette másik barátjával, az 1849-ben eltűnt Petővel kapcsolatos fájalmát is: „Csak az a »harmadik« előkerülne!” (Keresztury, 1982, p. 40).

Április 13-án Tompa egy igen hosszú levélben kereste fel Aranyt, melyből megtudhatjuk, hogy Tompa felesége, Soldos Emília (1831–1867) elköltözött, illetve a hanvai poéta sajnálja, hogy Arannyal nem mulatott többet Kőrösön. Majd Tompa az országos irodalmi híreket tárgyalta és végül visszakanyarodott „örök témájához”, azaz ahhoz, hogy nyáron Aranyék látogassák meg, kerül amibe kerül. Ehhez tételesen kiszámolta, hogy egy főnek az út mennyibe kerülne, illetve megemlítette, hogy „Csirke pedig és saláta lesz bőven. Aztán elmegyünk seregestől ... az aggteleki barlangba...” (Keresztury, 1982, p. 45). Végül Tompa kifejtette, hogy Arany hiába várja Petőfi „megjelenését”. Erre a levélre Arany nem válaszolt. Tompa május 20-i levelében újra felkereste Aranyt, amelyben jelezte barátjának, hogy lefoglalták a hatóságok az 1850. október 12-i levelét – melyben politikáról nem esett szó, ellenben megtudhattuk, hogy Arany pipás ember, mely előre vetíti a Tompával való ezen tárgyú eszmecsereiket (Török & Zeke, 2018) –, de reméli Aranynak nem lesz ebből baja : „... hiszen tudod hogy mi politicával soha nem foglalkodtunk.” (Keresztury, 1982, p. 53). Tompa június 3-án is tollat ragadott és értesítette Aranyt, hogy ügyéről még mindig nem tud semmit – a császári hatóságok mindent alaposan megvizsgáltak ilyen esetekben –, de nyugodjon meg a kőrösi poéta, mert az egy elvitt levélben „nincs benne ördög sem.” (Keresztury, 1982, p. 59). Tompa június 23-án írt újabb levelében megjegyezte, hogy reméli, hogy nem haragszik rá Arany, hiszen a költőtől nem kapott választ leveleire. Ezt követően megírta, hogy a Szuhay Mátyás című művét nem érti, hogy miért akarják mondvacsinált illetlensége miatt cenzúrázni – „A kerek mellbimbó fehér patyolatát, / Mint egy fényes tallér ugy izzasztotta át...” –, mikor más művekben több kétértelműség rejlik. Végül a sajtóparti poéta másik, „örök témaként” a kőrösi esőkről érdeklődött, mivel a csapadék náluk elmaradt az utóbbi időszakban. Arany ezekre a levelekre sem válaszolt. Meg kell jegyezni, hogy Arany senkinek sem írt ebben az időszakban, részben a szalontai látogatásuk miatt. Tompa augusztus 15-én újabb levélben kereste fel költő barátját és értesítette, hogy beidéztek, valamint, hogy nem tudja, mi lesz az ügyéből, ugyanis olyan foglyokkal is találkozott, akiket immáron két éve nem hallgattak ki, majd kissé ironikusan megjegyezte, hogy „Holnap után itt lesz a császár; ad-e ez a magam-forma embereknek vigasztalást?” (Keresztury, 1982, p. 89). Augusztus 25-én Tompa újra írt Aranynak, levelében jelezte, hogy otthon van, azaz véget ért a kassai kihallgatás és vizsgálat, így mihamarabb várja Aranyék látogatását. Végül Arany szeptember 3-án válaszolt, mely levél elveszett, de ismert annak tartalma, mely szerint a szünidőt Szalontán töltötte a család és Tompát a következő nyáron tervezték meglátogatni. Tompa szeptember 15-i válaszlevelében sajnálkozott, hogy Aranyék csak a következő évben utaznak el hozzá és reményét fejezte ki, hogy „ismét más kellemetlenséget nem tojik az ördög.” (Keresztury, 1982, p. 93), azaz nem lesz több császári vizsgálat. Tompa az Aggteleki-barlangba, a Szilicei-jégbarlangba, valamint „szoros kőre és a Szádelői-völgybe” is invitálta Aranyékat, továbbá megjegyezte, hogy „megtartottam harmadévi dohányomból a legjobb s legnagyobb csomókat.” (Keresztury, 1982, p. 93). A pipázás rendre téma volt a két költő között. Arany október 1-i válaszában Nagy-Kőrös nevét furcsán, kissé humorosan írta a fejlécbe: „Nagi-Kewrews”, majd a település újra megjelenik soraiban, megemlíti, hogy az Alföld ezen részében csupán két nap, maximum egy hét a szüreti szünidő. Hazatértekor tapasztalta,

hogy telkét benőtte a gyom – erre emlékezett Tisza Domokos is –, mely Az elhagyott lak (1852) című vers megírására ihlette a költőt. Arany a sok elmaradt válaszlevelét igyekezett pótolni, sőt, megintette magát, hogy igen henye volt a szünidőben: „Ettem, ittam, vegetáltam: de egy verset nem csináltam.” (Keresztury, 1982, p. 98). Levele végén versben búcsúzott barátjától, melynek utolsó sora mutatja kettejük szoros kapcsolatát: „Most ölel forróan, – többet ír majd másszor” (Keresztury, 1982, p. 99).

Tompa november 1-i levelében humorosan kifejtette, hogy neki nincs olyan szerencséje, mint Aranynak, hogy három oldalt írjon úgy, hogy nem fogy ki a gondolatokból. Ezt követően Tompa a versek ihletének cseréjéről értekezett, azaz, hogy Arany felhasználta egy gondolatát az Érzékeny búcsú című verséhez, ugyanis az Tompa Télen-nyáron versének címével kezdődik. Erre a hanvai poéta Petőfit hozta fel vidám emlékként, mikor egy kocsmában ettek és egy idegen beléptére így kiáltott Petőfi: „mikor jöttél örömömre?”. Erre Tompa így válaszolt: „mikor még el gyötrelmemre?” (Keresztury, 1982, p. 111). Arany december 1-én válaszolt, sorait humorosan ugyanazon gondolatokkal kezdte, mint Tompa a fenti leveleit. Arany tájékoztatta Tompát arról, hogy rövidebbre nyírta bajuszát – utalva arra, hogy a Habsburg irányítás 1848 után nem tűrte a magyarság jelképeit –, hogy minden nagyon drága és a fizetésből nehéz megélni, emellett részletesen bemutatta új, második otthonukat, valamint rákérdezett, hogy „Van-e új borod, mellytől bicska nyilik az ember zsebében, de melly, kandaló előtt, új kolbászra kimondhatatlanul jól esik,” (Keresztury, 1982, p. 123–124), ami jól mutatja Arany egyszerű ízlésvilágát.

A tanár- és pályatársakkal folytatott levelezéstől a hitvesi levelekig

Arany 1852. évi további levelezéseiből 26 darab levél maradt fenn az utókorra, melyek az alábbiak:

1.) Levélváltás Megyeri Ferenc (?–?) rokonával február 28. előtt. Bár a levél nem maradt fenn, de tartalma ismert, mely szerint Megyeri érdeklődött, hogy Arany hajlandó lenne-e eladni a szalontai házát, mire a költő nemleges választ adott.

2.) Levelezés Mezey Ferencsel (?–?), Szalonta későbbi bírójával és polgármesterével március 26. előtt egy számadás kapcsán.

3.) Levelezés Kertbeny Károly (1824–1882) újságíró, műfordító, könyvész és bibliográfussal Arany műveinek fordítása kapcsán június 1., július 1., július 31., augusztus 1. és augusztus 3-i keltezésekkel. Kertbeny németül írt Aranyra és hangneme sértő volt a költőre nézve.

4.) Arany június 22-én kelt levelében egy kiadással kapcsolatban írt Szilágyi Sándor (1827–1899) történész és tanártárs számára.

5.) Levelezés Lévy József (1825–1918) költő és műfordítóval július 10., július 13., július 29., október 13. és október 16-i keltezésekkel, versek egymásnak való megküldésével, Tompa kassai kihallgatásával, Lévy hazaköltözésével és professzori helyzetével kapcsolatban.

6.) Szász Károly (1829–1905) lelkész, költő, drámaíró, műfordító, esztéta és politikus augusztus 7-én írt levelében megírta Aranyra, hogy Tompa miként kereste fel soraival

a távollétében. (Szász a levelében Jankónak szólította Aranyt, Miskának pedig a hanvai költőt.)

7.) Mentovich Ferenc (1819–1879) költő és filozófus szeptember 6-án kelt levelében olvasható, hogy lekéste Aranyék szalontai indulását, valamint, hogy „Sáskahad módjára lepte meg városunkat a katonaság.” (Keresztury, 1982, p. 91). Mentovich Nagykőrös kisebb híreinek közlése mellett kérte Aranyékat, hogy mihamarabb térjenek vissza a városba, vélhetőleg mert aggódott amiatt, hogy a poéta esetleg visszaköltözik szülőföldjére.

8.) Gáll János (?–?), Arany első nagykőrösi házigazdája október 18-án kelt levelében a részben beomlott ingatlan elhagyásával kapcsolatosan arra kérte a költőt, hogy „tisztán és épen méltóztasson házatskámot hagyni” (Keresztury, 1982, p. 108).

9.) Jókai Mór (1825–1904) december 3-án kelt levelében tájékoztatta Aranyt arról, hogy elvállalta a Szépirodalmi Lapok szerkesztését, továbbá, hogy a költőtől – természetesen nem ingyen–havi kettő verset vár.

10.) Császár Ferenc (1807–1858) jogász, költő, politikus december 12-én küldött levelében a Keveháza (1853) című verséért megküldte Aranyak a tiszteletdíjat (Voinovich, 1931).

11.) Pákh Albert (1823–1867) ügyvéd, szerkesztő, a Vasárnapi Ujság alapítója december 18., december 24., december 27. és december 29-i dátumokkal kereste fel Aranyt, hogy a Szépirodalmi Lapokba küldjön verseket. A felkérés alapján Arany megküldte a lap számára Rozgonyiné (1852) című balladáját.

12.) Az Arany Jánosné Ercsey Julianna számára (1818–1885) április 9. és április 12-i Pestre címzett, elveszett leveleiben a költő arról írt, hogy az ifjú Tisza náluk szállt meg, valamint, hogy A nagyidai cigányok (1851) művéért megkapta a tiszteletdíját, továbbá, hogy látogatóban járt Jókainál, tehát az otthoni és a családot érintő eseményekről szeretett feleségét azonnal értesítette.

Összegzés

Arany első teljes nagykőrösi éve során a leveleinek száma ugyan nem csökkent, de azok címzettjeinek köre szűkült, amely mutatja, hogy a költő figyelme inkább a munkára, a tanításra, valamint a számára igazán közelállókra szorítkozott. Az 1852-es év levelezéséből megismerhetjük a vidéki, egyszerű Arany János mindennapjait, aki aggódott a szalontai hátrahagyott házának és a kertjének állapotáért, akit érdekeltek a szülőföldjéről és az ott lakó emberekről szóló hírek. Emellett volt tanár kollégájával és diákjával is intenzív kapcsolatot tartott fent. Kitűnik barátjának, Tompa Mihálynak a portréja is, aki megannyi nehézség ellenére – amelyben magának is része volt –, tartotta a hitet Aranyban és humorba bújtatott véleményével terelte költőtársát a boldog élet felé. Arany ebben az évben kisebb megszakításokkal folyamatosan alkotott.

Az ezen időszakban elkészült versei előrevetítik a kőrösi nagy irodalmi korszakát. Arany leveleiből egy egyenes, családjának és a munkájának élő, tenni akaró férfi képe rajzolódik ki, akinek egyik szilárd kapaszkodója a levelezőtársainak szeretete és támogatása volt. Úgy gondolom, hogy ezen kapcsolatok nélkül Arany nem találta volna meg a helyét Nagykőrösön, ugyanakkor a városhoz való kötődését egyre erősítették lassan kialakuló új baráti kapcsolatai is.

Felhasznált források

- Arany, J. (1851). *A nagyidai czigányok*. Arany János Közérdekű Muzeális Gyűjtemény, Irodalomtörténeti Gyűjtemény, leltári szám: NAJM It.74.78.1.a.
- Benkó, I. (1897). *Arany János tanársága Nagy-Kőrösön*. Ottinger Ede.
- H. Fekete, P. (1958). Arany János birtokvásárlása. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 62 (4), 514–517.
- Keresztury, D. (1974). *Így élt Arany János*. Móra Könyvkiadó.
- Keresztury, D. (szerk.). (1975). *Arany János összes művei XV. Levelezés I. (1828–1851)*. Akadémiai Kiadó.
- Keresztury, D. (szerk.) (1982). *Arany János összes művei XVI. Levelezés II. (1852–1856)*. Akadémiai Kiadó.
- Keresztury, D. & Keresztury, M. (1973). *Arany János összes költeményei I.* Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Oláh, R. (2020). Arany János útja a Nagy-Kőrösi katedráig – Tanuló és tanító évek 1817–1851 között a források tükrében. *Tudásmenedzsment*, 21 (1-2), 96-112.
- Oláh, R. (2021a). Arany János nagykőrösi évei (1851–1860) a levelezései tükrében I. – Az előzmények története (1849–1851). *Tudásmenedzsment*, 22 (1), 73–92.
- Oláh, R. (2021b). Arany János nagykőrösi évei (1851–1860) a levelezései tükrében II. – A meghívás és az érkezés éve (1851). *Tudásmenedzsment*, 22 (2), 52–68.
- Péczely, Gy. (1841). Beszéd, mellyel a debreceni Kiszfaludy-ünnepen martius 1. 1840. a költői díjakat általadta Péczely József. In Fáy, A. (szerk.), *A Kiszfaludy-Társaság Évlapjai I.* (pp. 164–173). Kiszfaludy-Társaság.
- Sáfrán, Gy. (1960). Arany János és Rozvány Erzsébet. In Keresztury, D. & Somogyi, S. (szerk.), *A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kiadványai 19.* (pp. 1-178). Magyar Tudományos Akadémia.
- Török, J. (szerk.). (1852). Ő Felsége magyarországi körutja. *Pesti Napló*, 679, 1–4.
- Török, Zs. & Zeke, Zs. (2018). *Az Arany család tárgyai*. Petőfi Irodalmi Múzeum.
- Voinovich, G. (1931). *Arany János életrajza II. 1849–1860*. Magyar Tudományos Akadémia.

Neveléstudomány

Varga Katalin – Dömsödy Andrea

A TUDOMÁNYOS TELJESÍTMÉNY ÉS A PUBLIKÁCIÓS STRATÉGIÁK – TUDOMÁNYMETRIAI, BIBLIOMETRIAI MÉRÉSEK A BÖLCSÉSZET- ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOKBAN

Absztrakt

A kutatás célja, hogy bemutassa a tudományos teljesítmények értékelésére használható tudományometriai, bibliometriai mérések jelentőségét a bölcsészet- és társadalomtudományok publikációs stratégiáinak megismerésében. Az elméleti alapok után a 2000-2015 közötti időszak hazai neveléstudományi publikációinak vizsgálatán keresztül mutatja be a publikációs stratégiák tudomány-specifikus jellegzetességeit. A neveléstudomány mintaként alkalmas arra, hogy körvonalazódjanak a bölcsészet- és társadalomtudományok sajátosságai. A vizsgálat második része a nemzetközi adatbázisokban is regisztrált magyar publikációkat vizsgálja hasonló módszerekkel. Hipotézisünk szerint a publikációk statisztikailag mérhető jellemzőiből kibonthatók a tudományterületre jellemző publikációs stratégiák, és ezek változásaiból nyomon követhetők a tudományterületre jellemző publikációs trendek. Az eredményekből jól látszik, hogy bár a bölcsészet- és társadalomtudományi témájú publikációk, ezen belül is a neveléstudomány kutatási eredményei jelentős számban vannak jelen a magyar szakirodalomban, számuk mégis folyamatosan csökken. Ezzel párhuzamosan növekszik a nemzetközi fórumokon megjelenő publikációk száma, de kisebb mértékben. A hazai és nemzetközi megjelenésű publikációknál egyaránt uralkodó publikációs forma a tanulmány, ez is főként gyorsan megjelentethető folyóiratcikk formában. Az átlag terjedelem az évek során növekvő tendenciát mutat. Tematikailag dominálnak az empirikus kutatások. A szerzők nagyobb része a szakterületi folyóiratokban törekszik publikálni, viszonylag kicsi a szakirodalom szóródása. A nemzetközi publikációk idézettsége jóval magasabb, mint a magyaroké, és erőteljesen növekszik.

Kulcsszavak: publikálás; teljesítmény; tudománymetria

Elméleti alapok

A tudományos teljesítmények értékelésében, megítélésében többféle nézet ütközik. Vannak, akik csak a tartalom-alapú, minőségi értékelésben, vagyis a szakértői véleményekben (peer review) hisznek, a másik véglet pedig mindent a számszerűsíthető mérésekre alapoz. Az igazság nyilvánvalóan a kettő között van. Az egyéni kutatói munkásság megítélésében nem nélkülözhető a szakértői véleményezés, ugyanakkor azonban a mérhető adatok teszik csak lehetővé az összevetéseket, illetve az egyes tudományterületekre vonatkozó, előremutató következtetéseket.

Egy adott kutató vagy kutatócsoport közleményei sok szempontból vizsgálhatók és értékelhetők, az értékelés pedig rávilágít nemcsak a kutató tudományos teljesítményére, illetve a tudományterület publikációinak minőségére, hanem az egyén vagy a tudományter-

rület sikeres vagy sikertelen publikációs stratégiáira is. „A teljesítményértékelési rendszerek egymásra épülésének kialakítása fókuszot adna a kutatók publikációs stratégiájának, ami egyszerre egyéni, intézményi és nemzeti érdek is.” (Krajcsák & Szabó, 2021, p.32.) A kutatásértékeléshez szakmailag megalapozott módszerekre van szükség (Soós, n.d.). Ilyen a bizonyítékokra alapozott kutatásértékelés (evidence based research evaluation) és a tudománymetria – bibliometria módszertana.

„Az „elméleti” tudománymetria mint kutatási terület – definíció szerint is – a tudomány szerveződésének, működésének, dinamikájának (főként a tudományos kommunikációra irányuló) empirikus kvantitatív vizsgálatát célozza. Ennek egy ága, az ún. értékelő tudománymetria foglalkozik a tudományos teljesítmény modellezésével és mérésével. Normatív szempontból a két tartomány, elmélet és gyakorlat, a kutatásértékelés ideális modelljében kapcsolódik össze, ahol az elméleti eredmények és eszközök szakszerű gyakorlati alkalmazása jellemzi az adminisztratív értékelő folyamatokat.” (Soós – Kiss & Lakner, 2020, p. 960.)

Az értékelő tudománymetria a tudományos kutatás szereplői által előállított tudományos információ mennyiségének és hatásának mérésével foglalkozik. „A tudománynak mint ismeret- és intézményrendszernek, valamint a kutatásnak mint a tudományt szolgáló tevékenységnek vannak olyan mennyiségi vonatkozásai, amelyek lényegesek a tudomány, a tudományos kutatás, illetve a társadalom részére, de nem tartoznak az egyes szaktudományok elsődleges érdeklődési köreibbe. Ezek a dolgok, jelenségek, összefüggések, rendszerek főként matematikai-statisztikai módszerek segítségével tanulmányozhatók.” (Vinkler, 2008, p. 1372.)

A tudománymetria a tudományokban zajló statisztikai érvényességű változások mérésével, a bibliometria pedig ezen belül a publikációk statisztikai eszközökkel mérhető tulajdonságaival, viselkedési tendenciáival foglalkozó tudományág. Az 1970-es években virágzott fel ez a tudományterület, és mára újra reneszánszát éli. A digitálisan elérhető tartalmak és metaadatok a mérések változatos körét teszik lehetővé, így a bibliometriai vizsgálatokban több, könnyebben elérhető lehetőség rejlik. A publikációk esetében többek között mérhető a publikációk száma, kategorizálhatók a fajtái, a publikációs platformok, a szerzők és társszerzők száma, a terjedelem, és természetesen a publikációk hatását valamennyire megmutató idézettség. A mennyiségi adatokból következtetünk minőségre, teljesítményre, illetve publikációs stratégiákra is. Publikációs stratégiák alatt azokat a tudatos döntéseket értjük, amelyeket a szerző meghoz a publikációjával kapcsolatban: hol jelenjen meg, egyedül vagy társszerzővel írja, mekkora terjedelemben, milyen témát választ, hazai vagy nemzetközi közönségnek szánja, kikre és milyen mértékben hivatkozik stb. Ezek valódi stratégiai döntések, hiszen kihatással vannak a szerző tudományos teljesítményére, megítélésére. A szerzők stratégiáit természetesen befolyásolják a publikációs trendek is.

A bibliometriai módszerek alkalmazásától az várható, hogy a kimutatható trendek és a publikációs stratégiákban rejlő törvényszerűségek a tudományra vonatkozóan tendenciákat is mutatnak, tehát messzebbre mutató következtetések levonására is alkalmasak. A módszertan alkalmazásánál maximálisan figyelembe veendő az alapelvek, amelyeket a Leideni kiáltvány szerzői fogalmaztak meg az alábbi 10 pontban:

1. A kvantitatív értékelésnek a szakértői, kvalitatív értékelést kell támogatnia.
2. A teljesítmény mérési módszereit az intézmény, kutatócsoport vagy kutató célrendszeréhez kell igazítani.
3. A lokálisan fontos kutatások kiválóságát, minőségét meg kell őrizni.
4. Az adatgyűjtés és -elemzés folyamata legyen nyílt, átlátható és egyszerű.
5. Az adatokat és az elemzést az értékelt célcsoport bevonásával szükséges verifikálni.
6. Figyelembe kell venni a tudományterületek eltérő publikációs és idézési szokásait.
7. Az egyéni teljesítmény értékelését a tudományos életmű kvalitatív vizsgálatára kell alapozni.
8. Kerülni kell a mérőszámok értékeinek abszolutizálását és felesleges precizitással való alkalmazását.
9. Fel kell ismerni az értékelések és a mérőszámhasználat rendszerszintű hatásait.
10. A mérőszámokat, azok alkalmazását rendszeresen szükséges felülvizsgálni és frissíteni. (Soós – Kiss & Lakner, 2020, pp. 960-961.)

A bölcsészet- és társadalomtudományok esetében a tudományometriai mérés nehéz és érzékeny terület, a mutatók nem feltétlenül úgy viselkednek, mint az egzakt tudományoknál, például az orvostudományban vagy a természettudományoknál. Fontos cél, hogy a bölcsészet- és társadalomtudományoknál is megszülessenek azok az egyedi, tudomány-specifikus módszerek, amelyek segítségével képet kapunk a kutatói szokásokról anélkül, hogy az egzakt tudományok hatása elnyomná a teljesítményeket. Magyarországon nehezen lehet például mérni az idézettséget ezeknél a publikációknál, mivel jelenleg még nem állnak rendelkezésünkre a módszeresen rögzített megbízható adatok. A bölcsészet- és társadalomtudományok nagy része kötődik a nemzeti kultúrához, sok az olyan kutatás, amelynek a nemzetközi relevanciája kisebb. Teljesen más elvárásokra van szükség a mérhető adatok tekintetében, mint az erősebben nemzetköziesíthető tudományterületeknél. Az idézési szokások is eltérőek a bölcsészet- és társadalomtudományoknál, erősebbek a kutatói iskolák, az ezeken belüli összefonódások, ami óhatatlanul kihatással van a hivatkozások számára is.

A társadalom- és bölcsészettudományok területén a kutatói életmű a legtöbb esetben szakterületileg heterogén, multi- vagy interdiszciplináris. A minőséget leginkább a szakértői (peer) értékelés, a kiadók rangsorolása, az idézettség határozza meg, illetve napjainkban egyre nagyobb szerepet kapnak az alternatív hatásmérési formák is, az altmetria, a könyvismertetések és a használati mérőszámok (pl. kölcsönzési statisztikák). A webkettes alkalmazások elterjedésével az idézettség mellett a hatás mérésének új módszerei jelentek meg, mint például a megtekintések (kattintások) száma, kommentek, blogbejegyzések, könyvjelzők stb. alkalmazása. Ezek mérésére még nem alakultak ki az egzakt módszerek, de hosszú távon semmiképpen sem szabad figyelmen kívül hagynunk ezeket az alternatív értékelési módokat sem.

„A tudományterület fejlődésének megítélésében a legfontosabb szempont az akadémiai értékrendnek való megfelelés, a létrehozott tudás tudományos minősége. Négy olyan

tendenciát érdemes szemügyre vennünk, amely ebből a szempontból radikális változásokat hozott: megnőtt az empirikus munkák aránya, kiteljesedett az interdiszciplináris beágyazottság, globálissá vált a tudományos kommunikáció, és a publikációk súlypontja eltolódott a lektorált folyóiratcikkek felé... Magyarországon – miként a többi Közép- és Kelet-Európai országban – a nemzetközi publikációk ösztönzésére lenne szükség.” (Csapó, 2011, pp. 1072-1073.)

Kutatási cél

Jelen kutatás egyik célja, hogy a magyar neveléstudományi publikációk elemzésének példáin keresztül bemutassa a leíró statisztikai adatok és a tudományra érvényes publikációs stratégiák közötti összefüggéseket. Azért esett a neveléstudományra a választás, mert eléggé sokszínű és heterogén ahhoz, hogy a társadalomtudományi publikációk jellemzőit ezen keresztül vizsgáljuk, valamint ez az a tudományág, ahol elegendően nagy mennyiségben állnak rendelkezésünkre a bibliometriai mérésekhez szükséges adatok.

A másik cél, hogy képet kapjunk a tudományos élet magyar szereplőinek nemzetközi megjelenéséről. Ehhez a két legnagyobb nemzetközi, hivatkozásokat is tartalmazó, bibliometriai vizsgálatokra alkalmas adatbázist, a Web of Science-t és a Scopus-t vettük alapul. A Web of Science-ben a magyar neveléstudományi publikációk jelenlétét vizsgáltuk, a Scopusban pedig kicsit átfogóbban, a bölcsészet- és társadalomtudományok magyar kutatóinak jelenlétét. Így nagyobb kilátást kapunk az elmúlt évek tendenciáira.

Egy átfogó bibliometriai vizsgálódás során számba vehetjük a publikációk számát, ennek adott időszakon belüli alakulását (növekedés-csökkenés), dokumentumtípusok szerinti megoszlását, tematikus megoszlását, a szerzők és társszerzők megoszlását, a publikációs platformokat, vagyis hogy hol, mely folyóiratokban jelennek meg a tanulmányok, a terjedelem változásait, az idézettségi adatokat, valamint a magyar szerzők jelenlétét a nemzetközi tudományos kommunikációban. A neveléstudományhoz kötődő publikációk bibliometriai vizsgálata hozzásegít, hogy jobban megismerjük és megértsük a társadalomtudományok képviselőinek publikációs stratégiáit.

Kutatási előzmények

A témához kapcsolódóan több, a neveléstudomány területén végzett kutatási előzményt is lehet találni, amelyeknek eredményeit, illetve felvetéseit érdemes figyelembe venni. Ezek közül azok rövid bemutatása következik, amelyek módszertanukban vagy kérdésfeltevésükben a leginkább illeszkednek a kutatáshoz, így árnyalják a bemutatott tendenciákat. A bemutatott kutatási előzmények mind a neveléstudományhoz kötődnek.

„A hazai neveléstudományról a Magyar Tudományos Akadémia számára készített diszciplináris elemzés” átfogó képet ad a neveléstudomány 90-es évekbeli állapotáról, ennek előzményeiről és várható fejlődési tendenciáiról. Sok fontos megállapítása közül az egyik: „a magyar neveléstudományban jelentősen megnőtt az empirikus-analitikus, illetve az empirikus experimentális paradigmák súlya”. („A hazai neveléstudományról a Magyar Tudományos Akadémia számára készített diszciplináris elemzés”, 1999, p. 428.) Ez a tendencia tartósnak látszik, vagyis a neveléstudományi szakirodalomban túlsúlya van az em-

pirikus jellegű kutatásoknak. A publikációs fórumok közül a tanulmány kiemeli a folyóiratokat, a szerzők által legfontosabbnak jelzett folyóiratok megegyeznek a jelen kutatásban jegyzett magfolyóiratokkal. Az MTA tanulmány egyik fontos gondolatát akár mottóként is használhatnánk: „Annak érdekében azonban, hogy a hazai neveléstudomány az új évezred igényeinek is megfeleljen, nemcsak a fenti eredmények koordinált, szervezett kiadására, továbbfejlesztésére, a neveléstudományi munkákat elemző kritika kibontakozására van szükség, hanem az új tudományos, kulturális, technikai, gyakorlati változások rendszeres vizsgálatára, az eredmények komplex, interdiszciplináris alapozású és szemléletű pedagógiai rendszerezésére is.” („A hazai neveléstudományról a Magyar Tudományos Akadémia számára készített diszciplináris elemzés”, 1999, p. 434.)

Bíró Zsuzsanna Hanna (2009) és munkatársai az 1990-2000 közötti időszakban kutatták a neveléstudomány diszciplináris jellemzőit francia-német-magyar összehasonlító viszonylatban. Kérdéfeltevéseik egy része korrelál a jelen kutatással is, így a két kutatás bizonyos eredményei akár össze is vethetők. Mindkét kutatás vizsgálta a neveléstudósok publikációs tevékenységét, a publikációkat befogadó folyóiratokat, mennyiségi és minőségi szempontból egyaránt. Bár más módszerekkel, de például ugyanazok a folyóiratok bizonyultak a legmeghatározóbb platformnak (magfolyóiratnak) mindkét kutatásban. Bíró Zsuzsanna Hanna és munkatársai kutatásának a fókuszában elsősorban a tudományt meghatározó személyek állnak, míg a jelen kutatás szélesebb szempontrendszerrel, de kevésbé mély merítéssel dolgozik. Érdekesek az egybecsengések, amelyek azt mutatják, hogy a magyar neveléstudomány publikációs – vagy Bíró Zsuzsanna Hanna terminológiájával élve kommunikációs – jellemzői hasonló fejlődési vonalat mutatnak, mint a németországi tudományfejlődés.

Csíkos Csaba 2013-ban publikált tanulmányában az impakt faktor szerepét vizsgálta a neveléstudományi kutatások megítélése szempontjából. Hangsúlyozza az impakt faktor megnövekedett jelentőségét, ami - véleményünk szerint - egyik oka lehet annak, hogy a kutatási eredmények publikálásának elsődleges platformjává a folyóiratok váltak a könyvek és könyvfejezetek háttérbe szorításával. A cikk a neveléstudományi folyóiratok tudományometriai jellemzőit nemzetközi viszonylatban vizsgálja, a *Journal Citation Reports* adatai alapján. Jellemzően az impakt faktorról rendelkező nemzetközi neveléstudományi folyóiratok mindegyike 1-nél kisebb impakt faktorról rendelkezik. Hazai viszonylatban fontosnak tartja, hogy a tudományos teljesítmények megítélésekor a magyar neveléstudomány is vegye figyelembe, illetve követelje meg a nemzetközi impakt faktoros folyóiratokban való publikálást. Csíkos Csaba véleménye teljesen korrelál a tanulmányban bemutatott nemzetközi helyzetképpel.

Nagy Gyula (2016) az *Iskolakultúra* című folyóiratban jelentetett meg egy átfogó tanulmányt a neveléstudomány és a tudománymetria viszonyáról. Cikkében ő is hangsúlyozza a már előzőekben is említett tényeket, miszerint a neveléstudományban is, a többi tudományterülethez hasonlóan a publikációk főbb megjelenési helyei a folyóiratok a monográfiák helyett. Megerősíti továbbá a hivatkozások mérésének fontosságát, a minél erőteljesebb láthatóságot, amelyet a modern technológia eszközei is támogatnak (MTMT, DOI, open access, digitalizálás, repozitóriumok, altmetria stb.). Elemzését egy fontos és megfontolandó megállapítással zárja: „Ha a neveléstudomány kutatói nem akarnak lemaradni

a tudományágak közötti egyre fokozódó versenyben, akkor kénytelenek alkalmazkodni a megváltozott (és folyton változó) helyzethez. Amennyiben azonban sikerül magukat kiismerni ezen az új terepen, akkor saját hasznukra is fordítható a megváltozott tudományos ökoszisztéma.” (Nagy, 2016, p. 59.)

Nagy Gyula és Molnár Gyöngyvér (2017) Educational Data Mining (EDM) kutatásként, azon belül is szövegbányászatként és hálózatkutatásként definálják munkájukat. A legnagyobb múltú hazai neveléstudományi folyóiratot, a *Magyar Pedagógiát* és annak szerzői gárdáját vizsgálták a hálózatiság szempontjából tudománymetria módszerekkel, melyhez a folyóirat teljes szövegtömegét használták fel. A teljes szövegű adatbázisok terjedelmének növekedésével egyre több lehetősége van ennek a kutatási iránynak is, melyekhez kutatási kérdéseket szállíthatnak az átfogó bibliometriai elemzések.

Átfogó bibliometriai elemzés készült a 2000-es évek elején a magyarországi tankönyvekről szóló szakirodalomról, Csík Tibor és Varga Katalin (2000) tollából. A rendszerváltás korszakának publikációs jellemzőit, illetve a neveléstudomány jellegzetességeit tárja fel a tanulmány, amely egyben azt is megmutatja, hogyan használhatók a tudománymetria, bibliometria módszerei a tudományról alkotott szélesebb körű következtetések levonására. A szerzők bizonyították a szakirodalom exponenciális növekedését, a Bradford-féle törvény szerinti szóródását, a szerzők és publikációik viszonylatában a Lotka törvény érvényesülését. Ennek a vizsgálatnak a bázisa ugyanaz a Pedagógiai Adatbázis (PAD), amely ennek a tanulmánynak is alapját képezi. Egyik fő következtetése, hogy ha nem lennének ezek a módszeresen és rendszeresen, folyamatosan és következetesen gyűjtött, rendszerezett adatok, akkor nem lehetne valóban releváns és érvényes következtetésekre jutni és nem igazán tudnánk átlátni a magyar neveléstudomány helyzetét és fejlődését. A tanulmány mind tartalmában, mind módszertanában fontos inspirálója és előzménye jelenlegi munkának.

Kutatási módszer

A publikációs stratégiákat, trendeket kereső kutatásokat leíró jellegű kvantitatív kutatási stratégia keretében érdemes végezni. Az alkalmazott bibliometriai mutatórendszer tartalmaz produktivitási mutatókat (publikációk száma és megoszlása), hatás- és siker-mutatókat (idézettség), illetve strukturális mutatókat (társszerzőség). A hatást és a sikerességet relevánsan csak valamilyen kontextusban lehet mérni. A kontextust az egyes tudományok, szakterületek egyedi sajátosságai jelentik. Ez azt jelenti, hogy a különböző szakterületek a publikációs jellemzők szempontjából nehezen összemérhetők, a publikációs stratégiákat szakterületenként kell megvizsgálni, szakterületre normalizált idézettségi mutatókra lenne szükség. Ahhoz, hogy egy-egy szakterület publikációs stratégiáira vonatkozóan releváns következtetésekre jussunk, szükség van referencialmazra, vagyis a szakterülethez nemzetközileg hozzárendelhető, hivatkozás tekintetében egységesen kezelhető, összemérhetőséget biztosító közleményhalmazra (Soós, n.d.). A nemrégiben indult tudomanymetria.com projekt éppen ehhez kíván segítséget nyújtani azáltal, hogy lehetővé teszi az egyes kutatók életművének tudományterületen belüli értékelését, illetve az azonos területen kutató és egykorú kutatók teljesítményének összehasonlítását.

Ahhoz, hogy a méréseket el tudjuk végezni, adatokra van szükség. Amennyiben egy tudományterületen nem áll rendelkezésre megfelelő adatbázis, amely tartalmazza a releváns tudományos publikációk mérhető adatait, a vizsgálatok nem lesznek elvégezhetőek. A magyarországi neveléstudományi szakirodalom esetében rendelkezésünkre áll a szükséges adatbázis, az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum által készített Pedagógiai Adatbázis (PAD). Az adatbázis 1980-tól tartalmazza a neveléstudomány, az oktatásügy és határterületei szakirodalmának adatait, lehetővé téve egy széleskörű bibliometriai elemzést. Az adatbázis több mint 180.000 rekordot tartalmaz, vagyis kellően nagy mennyiségű adatra alapozva végezhetőek el az elemzések. A PAD-ból származó adatokat a folyóiratokra nézve érdemes összevetetni a Magyar Tudományos Művek Tára (MTMT) adatbázis hozzáférhető adataival is. A nemzetközi összehasonlításához az adatok a Web of Science nemzetközi adatbázisból, valamint a SCOPUS nemzetközi adatbázisból származnak. A bibliometriai elemzésekből leíró és összehasonlító grafikonok, táblázatok készültek, amelyek a hazai állapotok bemutatására, illetve a hazai és nemzetközi publikációs stratégiák és tendenciák összevetésére alkalmasak.

A fenti elvek illusztrálására az alábbiakban bemutatunk néhány adatsort, amelyek jól demonstrálják a bibliometriai mérések használhatóságát. A mérések a PAD adatbázisban feldolgozott, 2000-2015 között megjelent neveléstudományi publikációk adataira épülnek. Az itt bemutatott adatok egy nagyobb átfogó neveléstudományi kutatásból származnak, amely azonban még nem jelenhetett meg. A teljes kutatás tartalmazza az adatbázis leírását, valamint egy jóval részletesebb elemzést is.

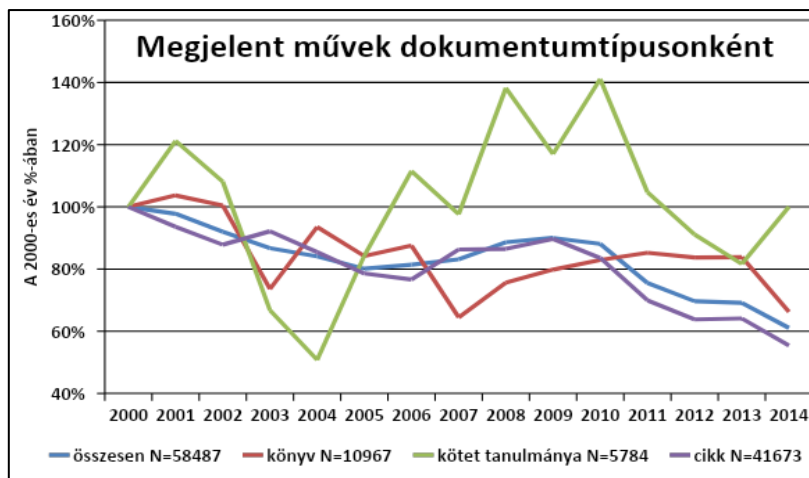
Kutatási eredmények

A publikációk számának alakulása dokumentumtípusonként

A dokumentumtípusok elemzésénél csak az alaptípusokra koncentrált a mérés (könyv, kötetben megjelent tanulmány, folyóiratcikk), a vizsgálat tárgya, hogy milyen publikációs platformot választanak, milyenhez férnek hozzá a szerzők. Egyértelműen megállapítható a folyóiratcikkek túlsúlya (71%) a könyvekhez (19%), illetve a kötetben megjelent tanulmányokhoz (10%) képest. A neveléstudományokban is, akárcsak más tudományterületeken, a folyóiratcikk a domináns publikációs platform, a minél gyorsabb és egyszerűbb publikálási formák a kedveltek.

Az évenkénti vizsgálat (1. ábra) a publikációk mennyiségének folyamatos csökkenését mutatja. Valamelyes kivételt képeznek a kötetben megjelent tanulmányok, itt 2004-2010 között hullámzó növekedést látunk. Miközben a publikációk között dominálnak a folyóiratcikkek, ezek idősoros vizsgálata is erőteljes csökkenést mutat. Ez a magfolyóiratok 1990-2015 közötti időintervallumán is kimutatásra került már, ami nem várt eredmény, hiszen a felsőoktatás tömegesedése több oktatóval, így elvárhatóan több tudományos munkával jár(na) (Nagy & Molnár, 2017).

1. sz. ábra A pedagógiai publikációk mennyiségének tendenciái dokumentumtípus szerint 2000-2014 között a 2000-es évhez viszonyítva

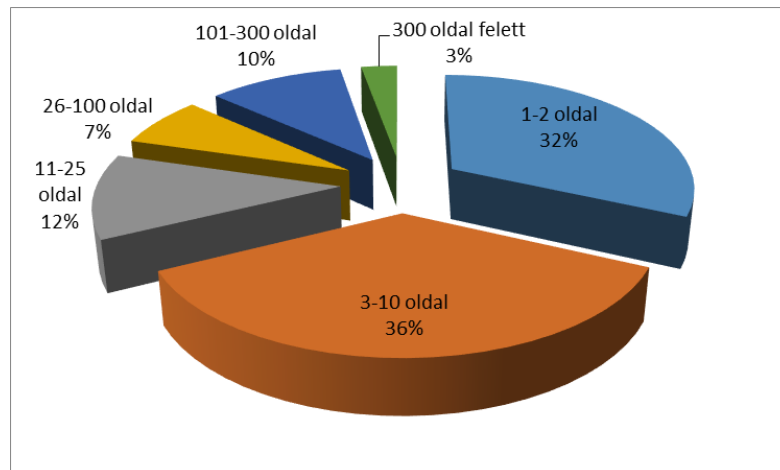
Forrás: saját ábra

Össességében az látszik, hogy a publikációs platformok és a publikációk száma egyaránt csökkenőben van. A csökkenésnek természetesen több oka is lehet, például a könyv- és folyóiratkiadás támogatásának változásai, az elektronikus publikálás erősödése stb. A visszaesés a 15 év alatt átlagosan 40%-os. Ugyanakkor megfigyelhető, hogy az online megjelenő publikációk száma, ha kis mértékben is, de folyamatosan növekszik. A feldolgozott mintegy 60.000 publikáció közel egynegyede (14.500) érhető el online formában is, ebből 709 csak online formában. Az elektronikusan elérhető szakkönyvek száma 1-ről 10%-ra növekedett 15 év alatt, ez 2015-ben közel 500 online elérhető könyvet jelentett. A csak online megjelenő tudományos és szakmai publikációk számának értékelésekor viszont figyelembe kell venni, hogy az adatbázisok látókörébe kerülésük nehezkesebb, így a bibliográfiai számbavételük közel sem annyira teljes, mint a nyomtatott forrásoké.

Terjedelem

A publikációk terjedelme is sokat elárul a tudományterületen kutatók stratégiájáról. A vizsgált időszakban 2.102.241 oldalnyi pedagógiai szakirodalmi szöveg jelent meg. Ezek hossza 1-2.069 oldal közötti, de átlagosan 40 oldal. A könyvek átlagos terjedelme 168, a folyóiratcikkeké 6 oldal. Azt látjuk (2. ábra), hogy meglehetősen ritka a 100 oldalnál nagyobb terjedelmű szöveg (10%), és még ennél is kevesebb a 25-100 oldal közötti terjedelem (7%). A leggyakoribb terjedelem 3-10 oldal közé tehető (32%), ez pedig egy komolyabb szakmai probléma alapos kifejtésére meglehetősen kevés. Nem is beszélve a még ennél is rövidebb, 1-2 oldalas publikációkról (32%).

2. sz. ábra: Publikációk terjedeleme szerint (dokumentumtípustól függetlenül)
(N= 52.903)

Forrás: saját ábra

Dokumentumtípusonként külön vizsgálva kimutatható, hogy a folyóiratcikkek 40%-a 1-2 oldal terjedelmű, 85%-uk nem haladja meg a 10 oldalt. A vizsgált folyóiratok 35%-a nem közölt 10 oldalnál hosszabb cikket. A vizsgált 15 év tendenciájában az is látszik, hogy a tudományos lapok átlag terjedelme ez idő alatt 2-3 oldalt nőtt. Ezt igazolja a *Magyar Pedagógia* részletesebb elemzése is, mely az évfolyamok és a tanulmányok terjedelmi növekedését is kimutatta (Nagy & Molnár, 2017).

Megállapítható, hogy a neveléstudomány területén a rövidebb, lényegre törőbb publikációk, vagyis a folyóiratokban megjelent írások a jellemzőek, a szerzők inkább többször kevesebbet írnak. Az ilyen jellegű stratégiára nyilvánvalóan nagy hatása van a publikációs kényszernek, vagyis annak, hogy a tudományos kutatásban és a felsőoktatásban résztvevőktől a minél nagyobb publikációs számot várja el a kutatásértékelés. Két-három rövidebb tanulmány többet ér, mint egy hosszabb lélegzetvételű írás. Szintén meghatározó lehet a kiadói politika, amely jelentősen befolyásolja, sokszor korlátozza a terjedelmet. Az elektronikus platformokon történő publikálás terjedésével ez a kényszer várhatóan enyhülni fog. A folyóiratok tanulmányainak terjedelmi növekedését Nagy és Molnár (2017) a *Magyar Pedagógia* elemzésekor minőségi szelekcióként értékeli. Álláspontunk szerint viszont ezt erőteljesebben határozza meg a fent leírt publikációs stratégia, melynek következménye a monográfiák számának csökkenése is.

Folyóiratok

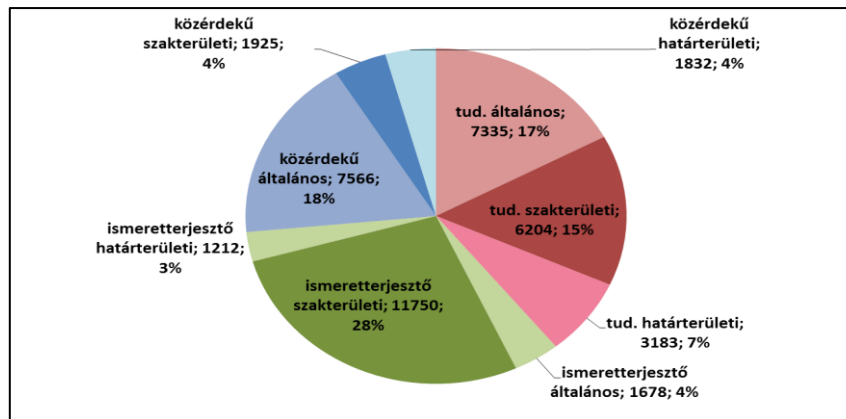
A publikációk mintegy kétharmadát megjelentető folyóiratokat tematikájuk alapján három csoportba sorolhatjuk: általános, szakterületi és határterületi folyóiratokra. Az általános tematikájú folyóiratok a neveléstudomány változatos témáit fogadják be, nincs kiemelt tematikai fókuszuk, a szakterületiek pedig egy-egy neveléstudományi területre koncentrálnak (pl. szakképzés, óvodai nevelés, egyes tantárgyak). A határterületi folyóiratok tematikájának középpontjában nem a neveléstudomány áll, de rendszeresen fogadnak be ilyen témájú cikkeket is.

A publikációk legnagyobb része, csaknem fele (46%) szakterületi, vagyis a neveléstudomány valamely területével koncentráltan foglalkozó folyóiratban jelenik meg (3. ábra). Ezt követik az általános, tehát a pedagógia változatos témáival foglalkozó folyóiratok (39%), és a publikációknak mindössze 15%-a jelenik meg nem pedagógiai, hanem határterületi (szociológia, pszichológia stb.) folyóiratban. Ez tudatosságot mutat, ezáltal sokkal könnyebben tud szerző és olvasó egymásra találni. Persze torzító tényezőként figyelembe kell venni, hogy az adatbázis látókörébe a határterületi folyóiratoknak csak egy része kerül be.

A magyar tudományos élet teljesítményét legátfogóbban mutató adatbázis, a Magyar Tudományos Művek Tára (MTMT) a kutatásértékelés meghatározó bázisa. Az MTMT az egyes szakterületeken, jelleg alapján háromféle kategóriába sorolja a folyóiratokat, tudományos, ismeretterjesztő és közérdekű (MTMT jelleg). A tudományos kategóriába a szűk tudományos közönségnek szóló, inkább elméleti lapok tartoznak (pl.: Magyar Pedagógia, Mester és Tanítvány, Educatio), az ismeretterjesztő kategóriába a szélesebb közönségnek szánt lapok, köztük a gyakorlati módszertani írásokat közlők (pl.: Módszertani Közlemények, Óvodai Élet, Taní-tani), a közérdekű kategóriába pedig a szélesebb olvasóközönséget érintő szakmapolitikai kérdéseket tárgyaló lapok (pl.: Köznevelés, Katedra, Mentor). („Jelleg Típus Besorolás. Tudományos adat főtípussal bővített verzió”, 2015). A neveléstudományi publikációkat ebből a szempontból vizsgálva az alábbi eloszlást kapjuk (3. ábra színek szerint): A cikkek legnagyobb hányada (39%) tudományos besorolású folyóiratban jelenik meg. Nem sokkal kevesebb (34%) az ismeretterjesztő, és mindössze 27% a közérdekű lapban megjelent írás. Ez a megoszlás egyben a neveléstudomány jellegét is jól tükrözi, hiszen ezen a nagyon gyakorlathoz kötött, sok közérdekű információt hordozó területen mindhárom fajta publikációra szükség van.

Ha a két szempontot együtt vizsgáljuk, még árnyaltabb képet kapunk. A megjelent cikkek az MTMT jelleg mentén hasonló nagyságrendet mutatnak. A közérdekű lapok között a cikkek számát tekintve az általános pedagógiai lapok dominálnak, köszönhetően a *Köznevelés* c. hetilapnak (4070 cikk, 10%). Az ismeretterjesztő lapok között a szakterületiek adják a cikkek jelentősebb részét. A tudományos lapok között van a legtöbb határterületi lapból származó cikk. (Ennek egyik oka, hogy a bibliográfiai számbavétel során a határterületi lapok közül a PAD a hosszabb távon érdeklődésre számot tartó írásokat figyeli.) Itt viszont az általános és a szakterületi lapokban megjelent cikkek aránya kiegyenlített.

3. sz. ábra: Folyóiratcikkek a közlő folyóirat MTM és tematikai besorolása szerint
(N=42.685)

Forrás: saját ábra

Eddig a cikkek számát vizsgáltuk, most tekintsük át magukat az orgánumokat! Mint korábban láthattuk a 15 év alatt jelentős csökkenés tapasztalható a publikációk számában. A lapok száma közel harmadával, a cikkek száma a felére esik vissza. Az átlagos terjedelem nő, így az összterjedelem csak 40%-os visszaesést mutat. A PAD 15 év alatt összesen 271 folyóiratból tartalmaz neveléstudományi témájú publikációt. Ezek közül 139 pedagógiai lap, vagyis ennyi hivatott közvetlenül szolgálni a szakmát.

A fenti kategóriákba sorolt folyóiratokat rangsorba állítva a bennük található cikkek száma szerint megkapjuk a neveléstudomány magfolyóiratait. Ehhez a bibliometriának a szakirodalom szóródásáról szóló törvényét (Bradford törvény) tudjuk segítségül hívni. „Bradford (1934) figyelte meg, hogy valamely téma szakirodalma nem véletlenszerűen szóródik szét az egyes szakfolyóiratok közt, hanem koncentrálódik.” (Marton, 1999, p.104.) Eszerint egy adott témáról szóló cikktermés három azonos nagyságú csoportra osztható. Az első csoportot, a közlemények egyharmadát, a legtöbb az adott témáról szóló publikációt megjelentető folyóiratok cikkei alkotják. Ezeket a folyóiratokat az adott téma magfolyóiratainak nevezik. A publikációk következő harmadát tartalmazó folyóiratok számát a magfolyóiratok és egy állandó (5) szorzata adja meg. A téma irodalmának utolsó harmada annyi folyóiratban található meg, mint a magfolyóiratok és az állandó (5) négyzetének szorzata (Marton, 1999). Képlettel ábrázolva a törvény az alábbiak szerint érvényesül:

$$x : xa : xa^2$$

ahol x=az adott téma cikktermésének egyharmadát megjelentető folyóiratok száma (magfolyóiratok)

a = egy állandó szám (kb. 5), amelynek az első csoportba tartozó folyóiratok számával való szorzata adja a második harmadot megjelentető folyóiratok számát, és a négyzete szorozva x-szel adja a harmadik harmadot

A tudományos besorolású folyóiratok között az általános tematikájúak, az ismeretterjesztő besorolásúak között viszont a szakterületi tematikájúak a magfolyóiratok (1. táblá-

zat), vagyis ezekben jelenik meg a publikációk egyharmada. A közérdekű besorolású folyóirat-kategóriában a *Köznevelés* ural mindent, hiszen hetilap voltánál fogva természetesen itt jelenik meg a legtöbb közlemény.

A Bradford törvény segítségével az alábbi magfolyóiratokat lehet meghatározni. Ezek azok a folyóiratok, amelyekben koncentráltan jelenik meg a neveléstudományi publikációk egyharmada. Mivel azonban a Bradford törvény nem tudja figyelembe venni a folyóiratok megjelenési gyakoriságát, előfordulhat, hogy szakmailag fontos orgánumok nem jelennek meg a magfolyóiratok között (pl. a *Magyar Pedagógia*: 313 közlemény). Fontos megérteni, hogy a magfolyóiratok nem minőségi kategóriát jelentenek, csupán azt, hogy ezek publikálják az összes szakirodalom egyharmadát. Éppen, hogy arra hívja fel a figyelmet, hogy nem elég a magfolyóiratok tanulmányozása, hiszen a szakirodalom kétharmada nem ezekben jelenik meg.

1. sz. táblázat: Magfolyóiratok (és a közlemények száma) a pedagógiai területén az MTMT jelleg szerinti bontásban

Tudományos (N=16.722)	Ismeretterjesztő (N=14.640)	Közérdekű (N=11.323)
Új Pedagógiai Szemle (2235)	Tanítás-Tanulás (1353)	(Új) Köznevelés (4070)
Iskolakultúra (1681)	Tanító (1342)	
Educatio (905)	Óvodai Nevelés (1158)	
	Szakoktatás (827)	

Forrás: saját szerkesztés

Idézettség

Az MTMT-ből megismerhető a pedagógiai folyóiratokból regisztrált cikkek száma, valamint az idézetek száma, vagyis a lapok idézettsége is (2. táblázat). (Az adatok a teljes MTMT-re vonatkoznak, nemcsak a vizsgált 15 évre, mert az adatok így álltak rendelkezésre.) Ebből kiderül, hogy a pedagógiai témájú cikkek 15%-a jelenik meg jelentős (1000-nél több hivatkozású) MTMT hivatkozottsággal rendelkező lapban. Ezek között az általános pedagógiai lapok dominálnak, a szakterületi lapok nincsenek a leghivatkozottabbak között.

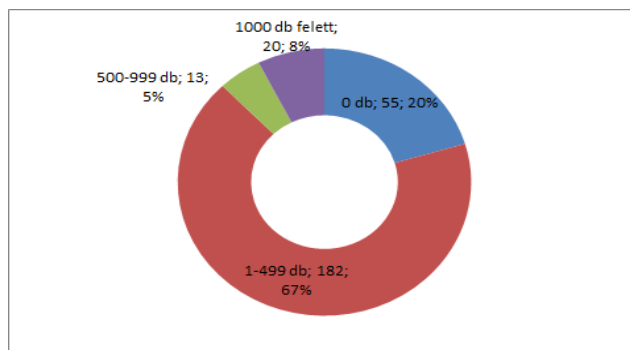
2. sz. táblázat: A leghivatkozottabb neveléstudományi lapok

Folyóirat	MTMT cikkek száma	MTMT idézők száma	MTMT hivatkozás / cikkek száma
Iskolakultúra	2395	3533	1,47
Magyar Pedagógia	655	1663	2,54
Új Pedagógiai Szemle	1435	1617	1,127
Educatio	1038	1236	1,19
...			
Anyanyelv-pedagógia	311	866	2,78

Forrás: saját szerkesztés

A PAD-ban feldolgozott folyóiratok 8%-a egyáltalán nem szerepel az MTMT-ben. A neveléstudományi lapok közül csak 7-ből van több mint 500 cikk az MTMT-ben. A legnagyobb arányban a kis hivatkozottságú (1-499) szakterületi lapok cikkei vannak jelen a hazai szakirodalomban (4. ábra).

4. sz. ábra: Neveléstudományi cikkeket megjelentető folyóiratok MTMT-ben regisztrált idézettség szerinti megoszlása (N=270)

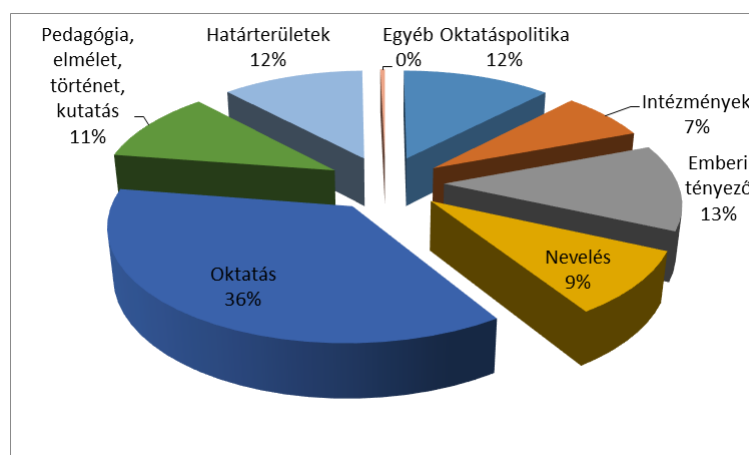

Forrás: saját ábra

Tematikus megoszlás

Az egyik legérdekesebb vizsgálati terület a publikációk tematikus megoszlásának a tanulmányozása. A PAD adatbázis által használt *Magyar Pedagógiai Tárgyszójegyzék* tematikus szakcsoportjainak segítségével jól ábrázolható (5. ábra) a vizsgált 15 év szakirodalmának tematikus megoszlása. Látványosan nagy szeletet (36%) képvisel az oktatás témaköre, amelybe elsősorban a napi tanítási gyakorlatot, módszertant érintő publikációk tartoznak. A többi témakör (elmélet, politika, nevelés, tanárok, tanulók, iskolák) nagyjából kiegyensúlyozottan azonos eloszlást mutat. Mélyebb, tárgyszavakra bontott elemzéssel természetesen ennél sokkal árnyaltabb képet is kaphatunk. Ez a megoszlás korrelál a folyóiratok tematikus megoszlásával.

5. sz. ábra: A magyar pedagógiai szakirodalom tematikus megoszlása (N= 108.619)

Forrás: saját ábra

Szerzők

A kutatás egyik fontos szempontja a cikkek szerzőire, vagyis a neveléstudomány meghatározó személyiségeire vonatkozott. A bibliometria ezen a téren is fontos törvényeket fogalmaz meg, amelyeket érdemes tudományterületi vonatkozásban is vizsgálni.

A vizsgált 15 évben több mint 21.673 szerző publikációt rögzítette az adatbázis. A művek 25%-a szerző és szerkesztő nélküli. A szerzők produktivitásának mérése információt ad a tudományos termelékenység gyakoriság szerinti eloszlásáról. Ellentétben a szokásos gyakorisági vizsgálatok eredményével, általában az derül ki, hogy a szerzők többsége mindössze néhány cikket publikál, csak egy szűk kisebbség termel lényegesen többet.

Az ide vonatkozó törvényt, amely a bibliometria első számszerű felfedezése, Alfred Lotka állította fel 1926-ban. Lotka képlete szerint a szerzők és publikációik viszonyára a fordított négyzetes eloszlás elve érvényes (Bujdosó, 1986). Lotka megszámlolta 6891 publikáció szerzőit. Miután cikkszám szerint sorba állította őket, az alábbi képletet lehetett felírni:

$$x^n y = c$$

y = az x számú cikkben szereplő szerzők száma,

c = állandó,

n ideális értéke 2.

Lotka törvénye szerint az egycikkés szerzők aránya 61%, a kétcikkésé ennek egynevede, a háromcikkésé pedig egykilencede. A szerzők számbavételénél háromféle módszer lehet alkalmazni: többszerzős művek társszerzőit teljes jogú szerzőnek tekintjük (egyszerű szerzőség); a társszerzők a szerzőszám arányában részesülnek a szerzőségből (frakcionális szerzőség); csak az első szerzőt vesszük tekintetbe. Az egyszerű szerzőség elvénél sokszorozódik a cikkek száma, ezzel együtt nő az alacsony produktivitású szerzők aránya (Bujdosó, 1986).

3. sz. táblázat: A Lotka-törvény érvényesülése a magyar pedagógiai szakirodalomban (N=18.098)

	Lotka-törvény	pedagógiai szakirodalom 2000-2015 (%)	név (fő)
egycikkés szerzők	61% (kétharmad)	62%	13 466
kétcikkés szerzők	15,2% (egy negyed)	15%	3191
háromcikkés szerzők	6,75% (egy kilenced)	6,6%	1441

Forrás: saját szerkesztés

Mivel ez általános tendencia valamennyi tudományágban, megállapíthatjuk, hogy a neveléstudományban is kevesen vannak a nagy produktivitással rendelkező alkotók és sokan az egycikkés szerzők.

A könyvek szerzőit elemezve azt látjuk, hogy 2754 név szerepel kötetek első szerkesztőjeként, közülük 27-en legalább 10 kötetet szerkesztettek a 15 év alatt. 20 feletti könyvvel kilencen vannak jelen első szerzőként.

Míg a könyvek és folyóiratcikkek világa nagyon összetett, addig azt mondhatjuk, hogy a tanulmánykötetek túlnyomó többsége tudományos munka, így az ezt a publikációs utat leggyakrabban választók névsora sokat mutat a legaktívabb kutatókról. Első szerzőként 49-en publikáltak 10-nél több tanulmányt a vizsgált 15 évben.

Magyar szerzők a nemzetközi szintén

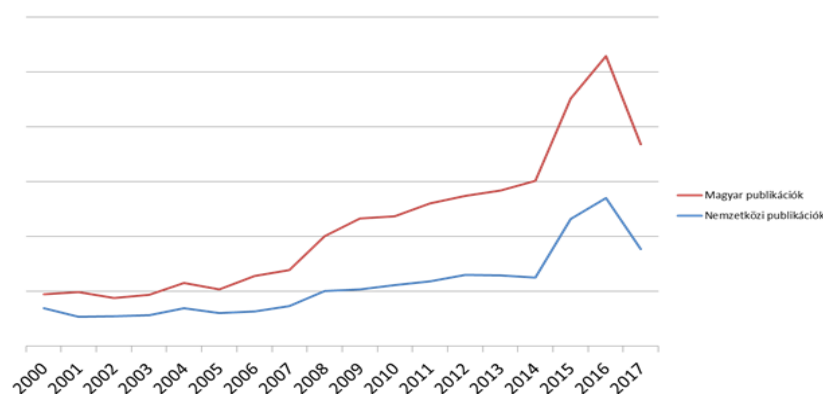
A kutatás második fele azt vizsgálja, hogy milyen a hazai neveléstudomány, illetve a bölcsészet- és társadalomtudományok nemzetközi jelenléte. Csíkos Csaba véleményét (2013) és Csapó Benő (2011) vágyát, hogy erőteljesebben kellene megjelennünk a nemzetközi szaktudományi közegben megpróbáljuk adatokkal is alátámasztani.

A kutatás bázisát ez esetben a legnagyobb nemzetközi adatbázisok jelentik. Elsősorban is a hivatkozásokat is feltüntető Web of Science és Scopus adatbázisok. Az elemzést az adatbázisok nyújtotta keresési statisztikák és analízisek alapján végeztük. Ebből adódnak az elemszámok eltérései az egyes résztémáknál. Mindkét adatbázis elérhető a nagyobb hazai könyvtárakban a Magyar Tudományos Akadémia EISZ programjának jóvoltából. Az adatbázisok széles körben ismertek, részletesebb bemutatásuk túlhaladná e tanulmány kereteit. Ezért csak a kutatás eredményeit ismertetjük.

A Web of Science adatbázisban a hungaricumként regisztrált publikációk száma a 15 év alatt 59.749. 2000-2017 között 1879 magyar szerzők által írt neveléstudományi publikációt lehet találni. Ezeket összesen 24.679 alkalommal idézik, az idéző cikkek száma 22.204. Az egy magyar cikkre jutó átlag idézettség 13,13.

Idősorososan vizsgálva a publikációk számát azt látjuk, hogy egyenletes a növekedés, ugyanolyan ütemben, mint a többi tudományterületen. Habár nem nagy számban vannak jelen a neveléstudomány magyar szerzői a nemzetközi lapokban, de a megjelenések száma folyamatosan és egyenletesen növekszik. Ez egy nagyon pozitív tendencia.

6. sz. ábra: A magyar publikációk számának növekedési tendenciája a nemzetközi adatbázisokban (N=1879)

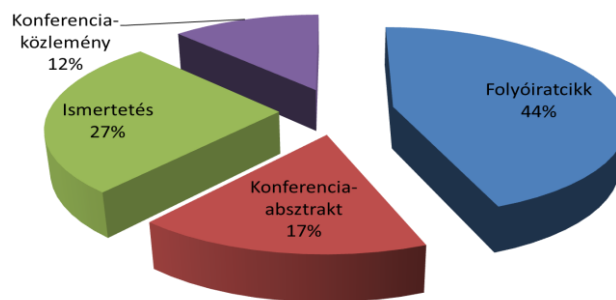

Forrás: saját ábra

A nemzetközi adatbázisokban regisztrált magyar publikációk típusonkénti megoszlását a 7. ábrán láthatjuk. A tendencia ugyanaz, mint a hazai publikációknál, a folyóiratcikkek dominálnak. Könyveket ezekben az adatbázisokban elenyésző számban találunk, nem is

igazán jellemző, hogy a szerzők nagy számban adnák ki könyvet idegen nyelven. Viszonylag nagy számban jelennek meg azonban a konferencia-absztraktok és az ismertetések. Ugyancsak fontos dokumentumtípus a konferencia-közlemény. Amennyiben az absztraktokat és a konferencia-közleményeket együtt tekintjük, egyértelműen látszik, hogy a nemzetközi konferenciákon való részvétel meghatározó jelentőséggel bír a nemzetközi publikálásban.

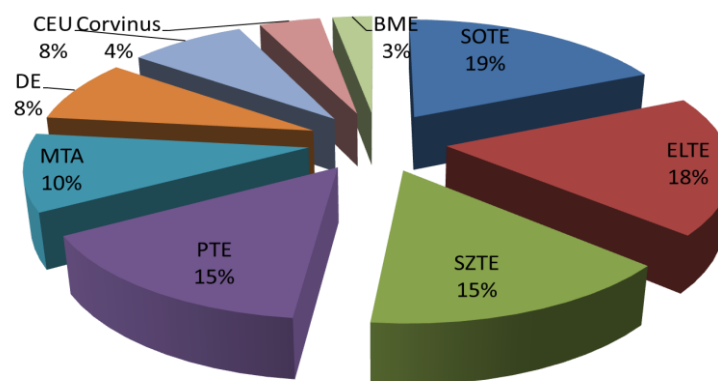
7. sz. ábra: Magyar publikációk a nemzetközi adatbázisokban - Közlemény-típusok (N=188)

Forrás: saját ábra

A nemzetközi adatbázisok keresőrendszere lehetővé teszi, hogy a szerző munkahelye szerint is vizsgálódjunk (8. ábra). Ez alapján felmérhető, mely hazai egyetemek és kutatóhelyek munkatársai jelennek meg jelentősebb számú publikációval a nemzetközi tudományos életben. A tudományegyetemek vezetnek, de a nem kifejezetten pedagógiai szakterületeken oktató egyetemek is megjelennek (Corvinus, SOTE, BME).

8. sz. ábra: Magyar publikációk a nemzetközi adatbázisokban - Egyetemek szerint (N=881)

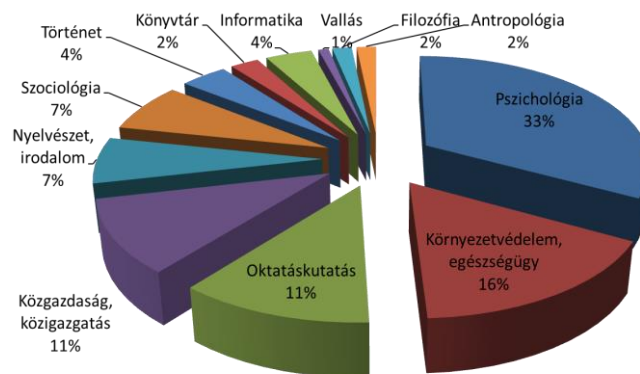
Forrás: saját ábra

A tematikus megoszlást ebben a vonatkozásban is érdemes megvizsgálni (9. ábra). A nemzetközi adatbázisokban megjelenő publikációk között dominánsan vannak jelen az orvostudományhoz és a pszichológiához kötődő témák. Ennek oka, hogy ezekben az adatbázisokban a legfrekvenciáltabban az alkalmazott tudományok, azon belül is az orvosi tudományok és határterületei képviseltetik magukat. Bármilyen egyéb témakört keresünk,

például a pedagógiát, minden esetben megjelennek az orvosi, pszichológiai témájú, de valamilyen oktatási vonatkozású dokumentumok is. Így a tematikus bontás kissé torznak tűnhet.

Miután az orvostudományhoz sorolt publikációkat leválasztottuk, a legnagyobb számban a pszichológiai tematika maradt. Ez határterülete az orvostudománynak is, láthatólag azok vannak a legtöbben, akik a pszichológia és a pedagógia területét is érintő publikációt visznek a nemzetközi porondra. A második legnagyobb csoport a környezetvédelemmel és a tágabban értelmezett egészségüggyel foglalkozó publikációk csoportja. Ezt követik szorosan az oktatáskutatás és a gazdasági témák. A fenti 4 témakör valamelyikébe nem sorolható publikációk jóval kisebb számban jelen a nemzetközi fórumokon, megoszlásuk viszonylag egyenletes. Nyilvánvalóan meghatározó, hogy egy kutató milyen területen munkálkodik, hiszen leginkább akkor van esélye megjelenni a nemzetközi lapokban, ha olyan témát tárgyal, amely nemzetközi érdeklődést is fel tud kelteni. Miután a PAD elemzése során láttuk, hogy a hazai publikációk legnagyobb arányban az oktatás aktuális hazai kérdéseivel foglalkoznak, amelyek nem feltétlenül érdeklik a nemzetközi közönséget, érthető, hogy a szerzőknek csak viszonylag szűk rétege tud bekerülni a nemzetközi folyóiratokba. Ez nyilván nem magyar sajátosság, de magyarázatot adhat arra, hogy miért ilyen kevés a nemzetközi publikáció. A társadalomtudományok egyik nagy problémája ez, a hazai közönséget és a kutatókat is leginkább foglalkoztató témák nem relevánsak a nemzetközi közegben. A kutatásértékelésnél ezt feltétlenül figyelembe kell venni.

9. sz. ábra: Magyar publikációk a nemzetközi adatbázisokban - Tematikus megoszlás (N=911)

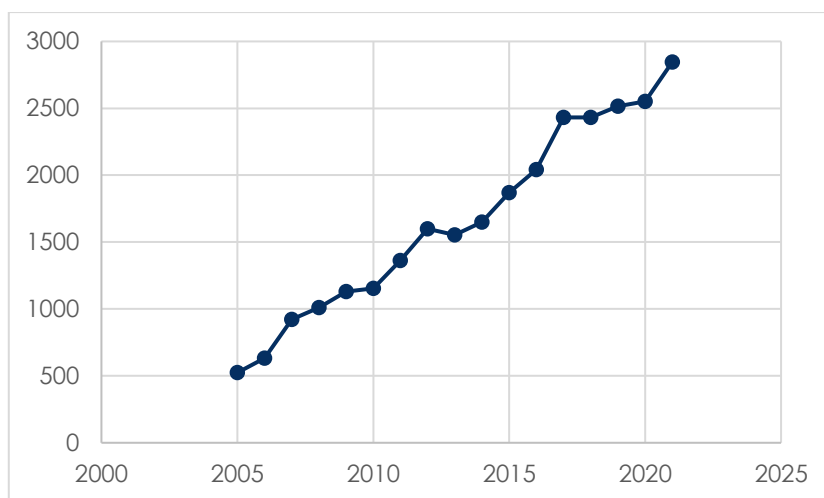

Forrás: saját ábra

A második körben a Scopus adatbázisban vizsgáltunk, ezúttal azonban minden magyar bölcsészet- és társadalomtudományi publikáció adatait válogattuk le. Így kapunk egy kis kitekintést a neveléstudomány mellett más tudományterületek publikációs stratégiáiról is. A Scopus adatbázisban a 2005-2021 közötti időszakot vizsgáltuk. Ebben a 15 évben összesen 28 226 olyan magyar szerzőtől származó publikáció található, amely a bölcsészet- és társadalomtudományok valamelyikéhez sorolható.

Elsőként a publikációk számának alakulását érdemes megvizsgálni. A 10. ábrán jól látható az erőteljes növekedési tendencia. A görbe nagyon hasonló az előző, neveléstudományi növekedési görbéhez.

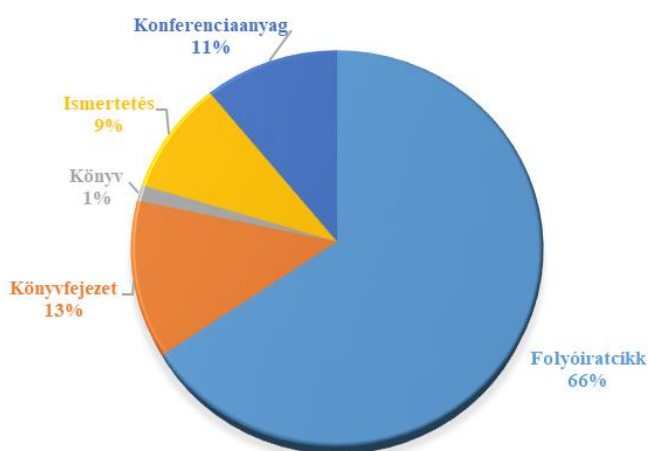
10. sz. ábra: Magyar bölcsészet- és társadalomtudományi publikációk a Scopus adatbázisban 2005-2021 (N=28.226)

Forrás: saját ábra

A dokumentum-típusonkénti megoszlást vizsgálva is ugyanazt tapasztaljuk, mint a neveléstudománynál: dominálnak a folyóiratcikkek és a könyvekben található tanulmányok (11. ábra).

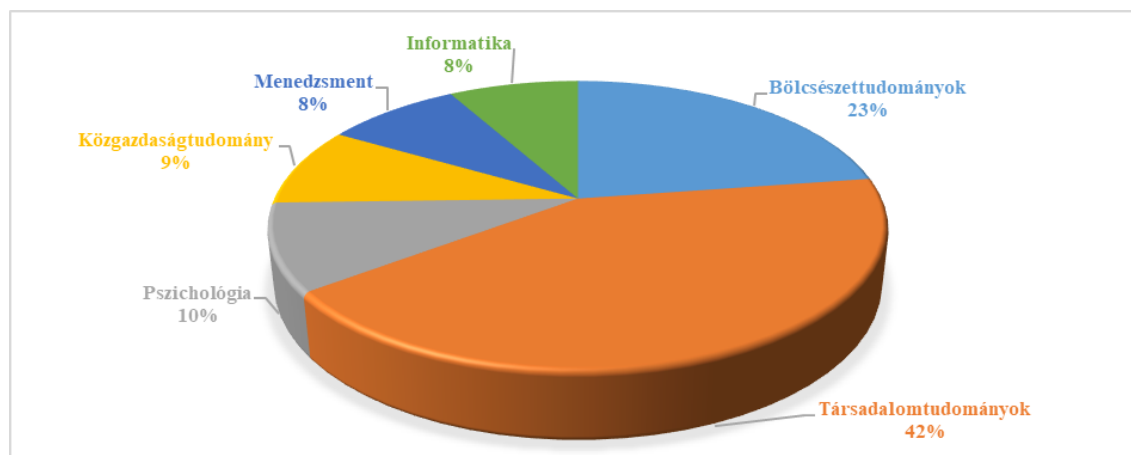
11. sz. ábra: A publikációk dokumentumtípusok szerinti megoszlása (N=28.226)

Forrás: saját ábra

A tematikai megoszlást ebben az esetben csak nagyobb tudományterületek szerinti bontásban érdemes vizsgálni. Az ennél részletesebb tematikus keresés a Scopus adatbázisban nehézkes, nem adna releváns eredményt. De a tudományterületek szerinti arányok is jól mutatják a hazai trendeket.

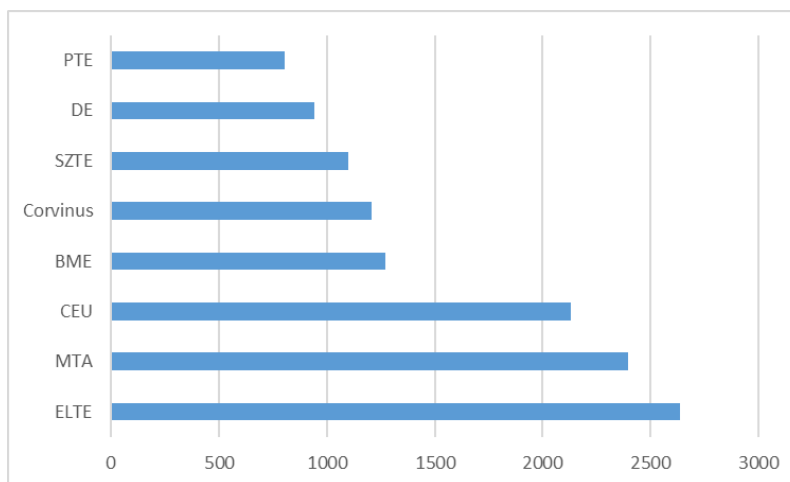
12. sz. ábra: A publikációk tematikus megoszlása (N=28.226)

Forrás: saját ábra

A kutatóhelyek, egyetemek szerinti megoszlásban némi különbséget láthatunk a neveléstudományhoz képest. A bölcsész- és társadalomtudományok területén a nemzetközi platformokon kimagaslóan magasabb számban jelennek meg az ELTE, az MTA és a CEU kutatói a többi egyetemhez képest.

13. sz. ábra: Magyar társadalomtudományi publikációk a nemzetközi adatbázisokban - kutatóhelyek szerint (N=12.489)

Forrás: saját ábra

A vizsgált időszakban (2005-2021) a Pécsi Tudományegyetem társadalom- és bölcsészettudományokkal foglalkozó kutatóinak 806 publikációja került be a Scopus adatbázisba, ebből 245 tartozik a bölcsészettudományokhoz. A 806 publikációra átlagosan 5-ször hivatkoztak, a legtöbbet hivatkozott műveket 134-138 között idézték.

A Scopus adatbázisban megjelenő pécsi publikációk egyharmada az alábbi folyóiratokban jelent meg, a bibliometriai értelmezés szerint tehát ezek a nemzetközi publikációk magfolyóiratai. Természetesen ebben a kontextusban ezt teljesen másként kell értelmezni. Érdekes, hogy meglepően sok a magyar kiadású folyóirat, vagyis a nemzetközi áramlatba bekerülő publikációknak is egy jó része Magyarországon jelenik meg.

4. sz. táblázat: A PTE kutatói publikációinak egyharmadát megjelentető folyóiratok a Scopusban (N=272)

Földrajzi Értesítő	28
Hungarian Geographical Bulletin	24
Acta Ethnographica Hungarica	18
Springer Geography	18
Sustainability Switzerland	15
Journal On European History Of Law	13
Területi Statisztika	11
Ethnographia	10
Routledge Handbook To Regional Development In Central And Eastern Europe	10
Zeitschrift Fur Geomorphologie	10
Deturope	9
Politics In Central Europe	9
Society And Economy	9
Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae	7
European Countryside	7
Informacios Tarsadalom	7
Regional Studies	7
Tarsadalomkutatas	7
Acta Juridica Hungarica	6
Jezikoslovlje	6
Routledge International Handbook Of Lifelong Learning	6
Hungarian Journal Of Legal Studies	5
Internationalisation Of Social Sciences In Central And Eastern Europe The Catching Up A Myth Or A Strategy	5
Magyar Nyelv	5
Podravina	5
Studies In East European Thought	5
Synthese	5
Theory And Practice Of Legislation	5

Forrás: saját szerkesztés

Összegzés

A vizsgálat sok tendenciára fényt derített és magyarázatot adott. Az első és talán legfontosabb megállapítás, hogy bár a bölcsészet- és társadalomtudományi témájú publikációk, ezen belül is a neveléstudomány kutatási eredményei jelentős számban vannak jelen a magyar szakirodalomban, számuk folyamatosan csökken. Ezzel párhuzamosan növekszik a nemzetközi fórumokon megjelenő publikációk száma, de a kettő nem ugyanazt az egészet adja ki. Ami a hazai publikációk oldalán eltűnik, nem feltétlenül az jelenik meg a nemzetközi folyóiratokban. A nemzetközi megjelenés további növelése és tematikus bővítése erősen kívánatos, de ugyanakkor a hazai publikációk volumenét is lehetne újból növelni. Főként a kevésbé képviselt, elsősorban elméleti témakörökben.

A hazai és nemzetközi megjelenésű publikációknál egyaránt uralkodó publikációs forma a tanulmány, ez is főként gyorsan megjelentethető folyóiratcikk formában. A rövidebb terjedelmű tanulmányoknak azonban egy megfelelő érési idő után monográfiává kellene felnőniük, mert ez az a forma, amely a letisztult kutatási eredményeket a hosszabb távú jövő számára megőrzi. A vizsgálatból úgy tűnik, több friss monográfiára lenne szükség az elemzett tudományterületeken. A könyvek 50%-a 100-300 oldal terjedelmű, 36%-a viszont 100 oldal alatti. A cikkek és tanulmányok 80%-a 10 oldal alatti terjedelmű. A könyvek átlagos terjedelme 168 oldal, a folyóiratcikkeké 6 oldal. Az átlag terjedelem az évek során növekvő tendenciát mutat.

A szerzők nagyobb része a szakterületi folyóiratokban törekszik publikálni, viszonylag kicsi a szakirodalom szóródása. Ez a fajta tematikus koncentráció megkönnyíti a kutatást és az oktatást is, hiszen egy helyen megtalálható egy-egy téma szakirodalma. Félő azonban, hogy beszűkül ezáltal a szakirodalmat olvasók látóköre, elkényelmesednek, mert csak néhány folyóiratból tájékozódnak.

A szerzők 62%-a egy publikációval rendelkezik, ez megfelel Lotka törvényének. Van kiugróan magas publikációszámot előállító szerzők, ez azonban főként a rövidebb terjedelmű, közérdekű témákat tárgyaló publikációkra és szerzőikre igaz. A vizsgált időszakban a Pedagógiai Adatbázisban rögzített cikkek 71,4%-a található meg az MTMT adatbázisában is. 40% tartozik az MTMT által tudományosnak minősített folyóiratokhoz.

A nemzetközi publikációk idézettsége jóval magasabb, mint a magyaroké, és erőteljesen növekszik. Mivel a kutatók teljesítményértékelésének sarkalatos pontja a publikációk száma és idézettsége, illetve a legmagasabbra értékelt Q1 és Q2 minősítésű folyóiratokban való megjelenés (ezek a legtöbbet idézett nemzetközi folyóiratok), ezért fontos látni a jelenlegi tendenciákat ahhoz, hogy hatékony publikációs stratégiákat tervezzünk.

A kutatás azt is megmutatta, hogy egy gazdag szakirodalmi adatbázis adatain végzett bibliometriai vizsgálat sorozat a publikációs stratégiák kimutatása mellett többek között alkalmas a szakma tematikai fókuszainak, dominanciáinak elemzésére, a diskurzust tematizáló orgánumok és szerzők azonosítására. Emellett az is látható, hogy nem alkalmas ezek okait és hatását megmutatni, de segít más módszerű kutatások számára kérdéseket felvetni. A látható tendenciák, trendek, jelenségek mögött rejlő okokat mélyebb kutatásokkal lehet feltárni. Mindenképpen fontos, hogy több ilyen kutatás szülessen, nagyobb időtávok és részletesebb adatok alapján, esetleg egy-egy jelenségre koncentrálva.

Irodalomjegyzék

- A hazai neveléstudományról a Magyar Tudományos Akadémia számára készített diszciplináris elemzés. (1999). *Magyar Pedagógia*, 99(4), 425–456.
- Biró, Zs. H. (2009). A magyar neveléstudományi kommunikáció jellemzői (1997-2006). Összehasonlító tudományszociológiai elemzés, avagy kísérlet egy nemzetközi kutatás adaptációjára. *Magyar Pedagógia*, 1, 49–73.
- Braun, T. (2009). Miért publikálunk a tudományos kutatásban? *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás*, 7, 327–328.
- Bujdosó, E. (1986). *Bibliometria és tudománymetria*. OSZK.
- Csapó, B. (2011). Az oktatás tudományos háttérének fejlődése. *Magyar Tudomány*, 172, 9, 1065–1077.
- Csík, T. & Varga, K. (2000). A tankönyvekről szóló szakirodalom bibliometriai elemzése. *Könyv és Nevelés*, 2, 28–46. <http://olvasas.opkm.hu/index.php?menuId=125&action=article&id=121>
- Csíkos, Cs. (2013). Az impakt faktor a neveléstudományi kutatásokban. *Iskolakultúra*, 23(9), 3–16.
- Géczi, J. (2003). A pedagógiai sajtó szerepvállalásai a hazai neveléstudományban. *Iskolakultúra*, 13(8), 53–60. https://epa.oszk.hu/00000/00011/00073/pdf/iskolakultura_EPA00011_2003_08_053-060.pdf
- Jelleg Típus Besorolás. Tudományos adat főtípussal bővített verzió. (2015.03.24) MTMT - Bibliográfiai Szakbizottság. https://www.mtmt.hu/sites/default/files/tipus_jelleg_beorolas_v4.0_20150309.pdf
- Krajcsák, Z., & Szabó, I. (2021). A megbízható és objektív publikációs teljesítménymérés szükségessége: A gazdálkodástudományok igénye a változásra és a tudománymetria.com projekt. *Vezetéstudomány / Budapest Management Review*, 52(12), 31–39. <https://doi.org/10.14267/VEZTUD.2021.12.04>
- Marton, J. (1999). Bibliometria. In Horváth T. & Papp I.(szerk.): *Könyvtárosok kézikönyve. 1. kötet: Alapvetés*. (pp. 83-147). Osiris.
- Mede, P., Csaba, I. & Csizovszkyné Modrovich, Á. (2012). Értelmileg akadályozott személyekkel foglalkozó publikációk. *Gyógypedagógiai Szemle*, 40(3), 207–213.
- Nagy, Gy. (2016). Tudománymetria és neveléstudomány. *Iskolakultúra*, 26(2), 50–62.
- Nagy, Gy. & Molnár, Gy. (2017). A Magyar Pedagógia folyóirat tudománymetriai elemzése. Tendenciák, szerzők, társszerzőség, együttműködés. *Magyar Pedagógia*, 117(1), 5–27. http://magyarpedagogia.hu/document/Nagy_MPed20171.pdf
- Pénzes, D. (2016). A hazai pedagógia szaksajtó-kutatás történetéhez: a Pedagógiai Szemle genezise. *Neveléstudomány*, 3, http://nevelestudomany.elte.hu/downloads/2016/nevelestudomany_2016_3_36-48.pdf (2020.08.19.)
- Soós, S. (n.d.). *Kutatásértékelés és tudománymetria. Lehetőségek a tudományos teljesítmény mérésére napjainkban*. http://www.mstnet.hu/cikkek/_doku/MST_160419_SoosS_eloadas.pdf
- Soós, S., Kiss, A. & Lakner, Z. (2020). A tudománymetria elmélete a gyakorlatban: a tudományklasszifikáció problematikája. *Statisztikai szemle*, 98(8), 958-980.p. DOI: 10.20311/stat2020.8.hu0958
- Vinkler, P. (2008): Tudománymetriai kutatások Magyarországon. *Magyar Tudomány*, 169(11), 1372–1380.

Géczyéné Simon Rózsa Anikó

A NARRATÍV TUDÁS MINT A TUDOMÁNY FORRÁSA – AZ EMBERI GONDOLKODÁS ÉS TUDÁSÁTADÁS ALAPVETŐ FORMÁI

Absztrakt

A tanulmány a tudás természetéről, annak két eltérő sajátosságokkal rendelkező típusáról, a narratív és a paradigmaticus tudás kettőséről értekezik. A tudás fogalmának e dualisztikus megközelítése a tudományos kutatások meta szintű vizsgálata szempontjából válik fontossá. A narratív tudás tudományhoz, tudományosságához való viszonya problematikusnak tekinthető a hétköznapi és relativizáló, szubjektív mozzanatai miatt, ugyanakkor a narratív tudás a humántudományok egyik legfontosabb forrása. Ebben az elméleti kutatásban arra keresem a választ, hogy miként válhat a narratív tudás a tudomány forrásává, milyen módon képes egységet képezni a narratív és a paradigmaticus tudás elméletben és a gyakorlati kutatásokban, hogyan lehet a narratíva által hordozott individuális valóságot makro szinten is tudományosan leírhatóvá, láthatóvá tenni. A problémát szakirodalmi források alapján vázoló fel. Írásom célja, hogy bemutassam a narratív tudás humántudományokban betöltött szerepét, különös tekintettel a történettudományra és a kulturális antropológiára, valamint a pedagógiára. A válaszok a kutatási gyakorlat szintézisében rejlenek. A kvalitatív és kvantitatív kutatások egymástól elválaszthatatlan, egységes működése adja a tudományos nyelv szintézisét, mely lehetővé teszi, hogy a narratív tudás a tudomány forrásává váljon. A tanulmányban rögzítettek összefoglaló jellegű gondolatok az emberi gondolkodás és a tudásátadás alapvető formáiról, azok egymásra és tudományra gyakorolt hatásáról.

Kulcsszavak: tudás; narratív tudás; humántudományok

Bevezetés

A tanulmány a tudás eltérő megközelítésmódjait vizsgálja. Az írás célja, hogy bemutassa a narratív tudás humántudományokban betöltött szerepét, különös tekintettel a történettudományra és a kulturális antropológiára, valamint a pedagógiára. Hipotézisem szerint a paradigmaticus és a narratív tudás nem egymás ellenségei, épp ellenkezőleg, egymást kiegészítve, együttműködve kell, hogy megjelenjenek a humántudományokban. A tudománytörténetben a hangsúlyeltolódások szélsőségeit szintézisreemtő megoldások követték. Erre talán az egyik legkiemelkedőbb példa a racionalizmus és az empirizmus megbékíthetetlennek tűnő ellentétét feloldó transzcendentális filozófia. Úgy vélem a narratív tudás, a narratív ismeretek teljes elutasítása a humántudományok zsákutcáját jelentheti. Habár a narratív tudás presztízse rendkívül alacsonynak bizonyul számos humántudományokkal foglalkozó tudós szemében is, hiszen a természettudomány módszereivel nem tehető próbára, ugyanakkor megfigyelhető az a törekvés a vizsgált tudományokban, mely során olyan módszerekkel dolgozták fel a narratív ismereteket, hogy azok jobban közelítsenek a tudományosság kritériumaihoz, mivel e tudáselemek a kultúra részeként

nem eliminálhatók a humántudományok vizsgálati köréből. Szakirodalmi kutatásom során igyekeztem feltárni azokat a tendenciákat, melyek a narratívum tudománnyal való megbékítésére törekedtek.

A tudás természete, a tudás fogalmának meghatározása

A tudás meghatározásakor a modern, tudományok iránt elkötelezett ember talán a tudományok metaelméletéhez (tudományelmélethez) fordulna, mely a tudományok általános elméleti keretrendszerét kívánja megadni (Németh, 2015). Ez a metaelmélet a tudományos tudást a hétköznapi tudástól választja el. Ugyanakkor az, hogy a tudást (legalább) két különböző típusba sorolhatjuk, még nem ad választ az alapvető kérdéseinkre. Mi a tudás? Hogyan definiálható? Mit jelent tudni (hétköznapi és tudományos dolgokat egyaránt)? Mik a tudás kritériumai? Miről lehet valódi tudásom és mi az, ami ezen kívül esik?

Amikor ilyen, és ehhez hasonló kérdéseket teszünk fel, nem elég a tudományos tudás kritériumait kutatni, a filozófia hagyományaihoz kell fordulnia annak, akit ezek a kérdések foglalkoztatnak. A filozófiának a tudás mibenlétét és sajátosságait vizsgáló diszciplínája az episztemológia. Érdekes és az emberi természet sajátosságairól sokat elárul, hogy az episztemológia már elnevezését tekintve is (a tudományok metaelméletéhez hasonlóan, lévén egyik a másikkal szorosan összefonódik) a tudás természetét bináris módon igyekszik megközelíteni. Episztémé kifejezés jelentése inkább az elméleti tudásra vonatkozik, hiszen az ógörög nyelvben külön kifejezéssel jelölik a mesterségbeli gyakorlati tudást (techné). Utóbbi empirikus, szituációhoz kötött, gyakorlati tudás, mely mesterséges létezők létrehozását eredményezi, tán kevésbé lehet eltérő az egyes emberek esetében, hiszen érzékszerveinket és a gyakorlati tudás alkalmazásához szükséges feltételeink biológiai értelemben hasonlóak, kellő gyakorlással a megfelelő szinten alkalmazhatjuk a gyakorlati tudásunkat talán egyenlőbb módon csiszolhatjuk (Ropolyi, 2013). A „hogyan” tudása az emberi életben maradás legalapvetőbb és leghasznosabb eszköze.

Az episztémé jellegű tudás a konkrét szituációtól függetlenül való gondolkodás képessége, a tudományok szükségszerű feltétele, sokkal inkább fogalmi, elméleti síkon bír teremtő erővel (Ropolyi, 2013). A „miért” tudása, az okok keresése adta a lendületet a tudományok kialakulásához, fejlődéséhez.

E kettőnek az elkülönítése elsőként Platón filozófiájában (Theaitétosz c. dialógusában) jelenik meg, majd tőle Arisztotelész emeli az elképzelést a modern tudományok elméleti megalapozásává. Arisztotelész egy híres mondata szerint: „Minden embernek természete, hogy törekszik a tudásra” (Aristoteles, 1936, p. 35). A tudás alatt első sorban az elméleti tudást érti, elvégre a techné mindannyiunk számára megtanulható, sokszor ösztönös képesség. (v.ö. Németh, 2016, p. 18-20) A mai tudományokban a két eltérő természetű tudás együtt létezik. A tudományok technéje a módszertanban, az episztéméje az elméleti tudományos munkában jelenik meg, egyik hiányos a másik nélkül.

A tudás definíciójához ennek tisztázása elengedhetetlen. Sokáig elfogadott volt klasszikus a filozófiából (Platóntól) származó meghatározás, miszerint a tudás nem más, mint igazolt igaz hit. Vélekedéseim, hiteim, meggyőződéseim csak akkor válnak igaz hitté, ha hitem igazságértékkel rendelkezik, melyet nem csak saját magam vagyok képes belátni,

és az valamilyen formában verifikálható. Gettier 1963-ban a három tudásfeltételt egy negyedikkel egészíti ki. „A negyedik tudás-feltétel szerint S tudja, hogy p, amennyiben a platóni feltételeken túl az a feltétel is teljesül, miszerint S hite p-ben a megfelelő bizonyítékok alapján keletkezik.” (Ujvári, 2010, p. 6) Ezzel valójában a platóni tudásmegközelítést állítja kihívás elé. A tudás „tudományelméleti értelemben mindazon racionális és ellenőrizhető ismeretek gyűjtőfogalma, amelyek specifikus bizonyosságokra és megalapozott, illetve megindokolt, igaz ismeretekre épülnek.” (Németh, 2015, p. 8) Ezek alapján, és a filozófiatörténet ismeretelméleti „csatározásainak” ismeretében (racionalizmus – empirizmus, pozitivizmus – hermeneutika, fenomenológia) elmondható, hogy teljes tudást csak a szintézis, a két eltérő természetű tudás (elméleti és empirikus) egysége biztosíthat a számunkra.

A hétköznapi és a tudományos tudás

A tudás fogalmának tisztázásával egy általános és egy tudományos tudásfogalmat különítettünk el. Az általános tudásfogalom a hétköznapi tudást is magában foglalja. A hétköznapi tudás szubjektív, strukturálatlan megismerésen és elbeszélésmódon alapul, a hétköznapok gyakorlati kihívásai spontán motiválják megszerzését és felhasználását. A hétköznapi tudás nem kell, hogy indokolt vagy megalapozott legyen, hiszen az adott szituáció megkérdőjelezhetetlen valóságában működik. A tudományos tudás ezzel szemben strukturált, tervezett, elsősorban írott formában rögzített tudáshalmaz, melynek létrejöttét az elméletalkotás és a rendszerezés motiválja, melynek elsajátítása és alkalmazása idején tudatosan távolodunk a hétköznapi tudás esetlegességétől és megnyilvánulási módjától (Németh, 2015).

Jerome Bruner a pszichológiában a gondolkodás két különböző módját különíti el, mely a tudás két eltérő típusát is jelölheti. Brunner szerint elkülönül a narratív tudás a paradigmatis tudástól. A narrativitás a hétköznapi életet is átszövő gondolkodási struktúra, mely az események és a történetek elbeszélésmódját adja. Az elbeszélésmód nem kötött íráshoz, a szóbeli elbeszélés a narratívák kifejezésének az egyik legősibb módja a képi ábrázolások mellett. A narratív jelleg azonban, ahogy arra a későbbiekben e tanulmány is rámutat majd, a paradigmatis tudásnak egy fontos eszköze lehet, vagy épp olyan legitim tudásszerzési mód, mint a paradigmatis – logikai igazságokat kereső – megközelítés, bár ez a mai napig kihívás elé állítja humántudományok kutatóit.

A narrativitásnak fontos jellemzője az oksági viszonyok feltárása és az időbeliség. Az elbeszélés zárt (eleje, közepe, vége van), ugyanakkor mindig új narratívával bővíthető. A narratív tudás a valóság eseményeinek, történéseinek szubjektív szűrőn átszőtt elbeszélésmódja, így ugyanazon eseményről, történésről több eltérő narratíva is érvényes módon kialakulhat. Amennyiben a narratíva nem felel meg a valóság eseményeinek, fikcióról beszélhetünk. Emiatt a narratív tudást az irodalomtól igen kevés választja el, így tudományelméleti szempontból homályosabb területnek bizonyul a paradigmatis tudásnál.

Paradigmatis tudás az információk rögzítésével függetlenné vált az egyéntől és az élmények közvetlen tapasztalásától. A tudás rögzült, rendszerezett formákat öltött, széles körű elfogadottsággal, követőkkel a tudományos tudás alapjává vált, majd különböző tudományos paradigmákban mutatkozott meg (Kuhn, 2000).

Tudomány és narratíva

A tudomány tudományelméleti definíciója a paradigmaticus tudás meghatározásához áll közelebb.

„A tudományelmélet másik kulcsfogalma maga a tudomány, mint a világ megismerésére irányuló tevékenység, és az ennek során szerzett egyetemes érvényű, tudományos eredményként elfogadott ismeretek összessége.” (Németh, 2015, p. 16)

A narratív tudás tudományhoz, tudományosságához való viszonya problematikusabbnak tekinthető. A narrativitás elsősorban a hétköznapi és relativizáló, szubjektív mozzanatai miatt inkább a művészi kommunikációhoz, művészi tevékenységhez állhat közelebb, ugyanakkor a narratív tudást számos tudományterület alkalmazza. A tudománytipológia szerinti humántudományok ezek. A humántudomány „az emberi faj által megteremtett világ, a kultúra, illetve az általa létrehozott specifikus emberi dolgokat, jelenségeket vizsgálja, mint például az emberek cselekedetei, eszméi, tárgyai (artefaktumai), történelme” (Németh, 2015, p. 22)

A tudomány által vizsgált másik nagy terület a természet, melynek „tudományai a természettudományok, amelyek a – szó legtágabb értelmében vett élő és élettelen – természet tanulmányozására szolgálnak. Az élettelen és élő természet vizsgálatára elkülönülő tudományok az embert más élőlényhez hasonlóan alapvetően biológiai, biokémiai, orvosi szempontból kutatják” (Németh, 2015, p. 22)

Míg a természettudományok alapvető feladata a törvények feltárása és a törvényekre alapuló magyarázatok kidolgozása, addig a szellem-, vagy humántudományoké az ember és az emberi élet megértése, valamint a történelem folyamatának értelmezése. Husserl fenomenológiai elképzelése szerint „Az emberi világot vizsgáló tudományok kiindulópontja a hétköznapi élet.” (Németh, 2015, p. 34)

A fenomenológia hangsúlyozza, „hogy az emberi világ jelenségei nem vizsgálhatók, magyarázhatók a természeti jelenségekkel analóg módon, a természettudományok módszereivel.” (Németh, 2015. p. 36). Mégpedig azért nem, mert a vizsgálat tárgyát és alanyát nem lehet egymástól szigorúan véve elidegeníteni. Ez az elképzelés szembehelyezkedik a pozitivista és empirista megközelítésmóddal, melyek épp ennek ellenkezőjét várják a humántudományok módszereitől.

A humántudományok szükségszerű velejárója a narratív tudásátadás. A történetírás, a kulturális antropológia, az etnográfia kifejezetten olyan területek, melyek egyáltalán nem, vagy csupán kitételekkel képesek a narratívumot a tudományos vizsgáldás kritériumainak megfelelővé tenni.

Hayden White a történetírás kritikáját, és a történelemtudomány egy újfajta megközelítésmódját jelölte ki. Kritikájának lényege, hogy „az elbeszélő történetírásban a történésnek - minthogy szövegét narratív módban jeleníti meg -, annak érdekében, hogy a „tényeket” az „elbeszélés” elemévé alakítsa, olyan reprezentációs technikákat kell alkalmaznia, melyek a fikcionális írásmódot jellemzik.” (White, 1997, p. 11) Ez a kritika a történetírásnak arra a módozatára vonatkozik, amely a narratívumot tulajdonképpen szükséges rossznak tekintette, mely a vizsgálható, alátámasztott tényeket körülöleli. Azonban akár figyelünk rá, akár nem, a narratívum megalkotása a művészi szöveg alkotásához ha-

sonló, melyen nem kéri számon igazságértékét az azt kutatók. A fikcionalitás a tényközlésnek, a tudományosságának nem képezheti alapját. White ugyanakkor leszögezi, hogy a valós események narratív formába öntése nem szükségszerűen hajlik fikcióba, nem állítja, hogy ez a mód sokkal inkább fikció volna, mintha nem narratív módon tennék ugyanazt „- példaként a társadalomtudományok „esettanulmányai” említhetőek.” (White, 1997, p. 11) Egyenesen amellet érvel, hogy a narrativizálás teszi a történelemtudományt alkalmassá a különböző jelenségek adekvát vizsgálatára.

White szerint a narrativizálás a következőképpen határozható meg: „a narrativizálás az a tevékenység, melynek során látszólag esetleges vagy éppen kaotikus események sorozata sajátosan történeti jelenséggé válik, pontosabban az események sorozata azonosítható történetté (recit) alakul, és ekként válik nyitottá az értelmezés számára a magyarázatok olyan formáinak alkalmazásával, amelyeket az adott kultúrán belül a társadalomtudományok kanonikusnak tekintenek.” (White, 1997, p. 21)

A történelem egymástól akár teljesen független eseményeinek rendezése tehát szükségszerű, hiszen az események sora akkor lesz alkalmas azok jelentőségének vizsgálatára, hogyha „már birtokolja egy történet (recit) koherenciáját.” (White, 1997, p. 21)

White szerint azonban a narratíva által generált történet ugyanakkor nem lehet koherens, hiszen a koherencia egy másik aktus, a cselekményesítés velejárója. „Úgy tűnt számomra, hogy a cselekményesítés (emplotment) - melyet Ricoeur mise en intrigue-nek nevez - ruházza fel a valóságos események sorozatát kulturálisan értelmezhető jelentéssel. S ez a jelentés az, amely további magyarázatra szorul az értelmezés egyik vagy másik, a tudományos vagy kulturális diskurzusban elfogadott módján.” (White, 1997, p. 21)

Mindezek alapján White a következő feloldást javasolja:

- „1. Az események sorozatának mint tényeknek a létrehozása.
2. A tények sorának sorozattá alakítása a cselekményesítés (emplotment) segítségével.
3. E sorozat tudományosan vagy kulturálisan magyarázhatóvá (explicandum) alakítása.
4. Végül annak a diskurzusnak a kialakítása, melyben a történeti sorozat magyarázható és értelmezhető (vagyis az elképzelt olvasó társadalma számára adódó ideológiai következtetések levonhatóak).” (White, 1997, p. 21)

A negyedik pontban White meghagyja a lehetőséget a történettudomány eredményeinek relativizálására. A történettudomány relativizálásáról a következőket írja: „mindig is úgy gondoltam, hogy a történeti tudás - természeténél fogva — relatív és relativizáló. Véleményem szerint a relativizmus a szkepszis szükségszerű következménye, s én a társadalomtudományok és a kultúrával kapcsolatos vizsgálódások kapcsán a felelős munkához éppen ezt az attitűdöt tartom kívánatosnak. Azt tartom, hogy a következetes relativizmus - vagyis az, amely saját tudásunkkal szemben éppúgy érvényesítendő, mint másokéval szemben - a tolerancia gyakorlásának legmegfelelőbb eszköze.” (White, 1997, p. 15) Ezáltal tulajdonképpen ugyanolyan mozgatórugóként szolgál a humántudományok paradigmáinak alakulásában, mint ahogy a természettudományok újabb heurisztikus felfedezései, melyek teljes egészében eltüntetik az azt megelőző érvényben lévő tanokat, tételeket. Magyarországi viszonylatban Romsics Ignác a szkeptikus attitűdöt szintén fontosnak tartja a történetírás e relativizáló tendenciája kapcsán. „A szintézis-írás dilemmái” (2006)

című írásában így fogalmaz: „úgy gondolom, hogy az ideológiailag durván meghatározott és a múlt ismert és igaznak elfogadott tényeitől eltávolodó, manipulatív és propagandisztikus célzatú értelmezések hiteltelenítése – még ha az abszolút objektív igazság nem is tárható fel – a történész fontos társadalmi feladata.” (Romsics, 2006, p. 228)

A kulturális antropológia tudománya a történettudományhoz hasonlóan nehezen számolt el a narratív tudás és a paradigmaticus tudás összeegyeztetésével. James W. Dow „The Evolution of Knowledge Systems: Narrative Knowledge versus Scientific Knowledge” című tanulmányában (2006) rámutat arra a folyamatra és módszertani csatározásra, amelyen a kulturális antropológia és az etnográfia is keresztül ment. A folyamat során a kikerülhetetlennek tűnő narratív tudásátadást és tudásrögzítést kellett valamilyen formában a szélsőségektől mentes módon kibékíteni a tudományosság kritériumaival és módszereivel, s a huszadik század végére úgy tűnt, hogy ezekben a tudományterületekben a tudományos tudás egyre inkább teret veszített. A kulturális antropológia kutatóit a narratíva kerítette hatamába. Dow szerint egy jól narrativizált kutatás olyan népszerűségnek örvendhet, amely addig nem tapasztalt lehetőségeket nyithat a tudományterület gyakorlói számára, ez tulajdonképpen akadémiai körökben is legitimálja a narratív metodológiák használatát. Dow leszögezi, hogy a narratíva lényege a történet (story), a történet pedig az irodalom mozgatórugója. Az irodalomtudomány narratológiával foglalkozó területe egyre inkább határterületként definiálható, hiszen az említett tudományterületek narratív megközelítés felé való odafordulása a fikció – és a valóságosság kérdéseit folyamatosan aktualizálják.

A pedagógiában a narratív tudás és a paradigmaticus tudás egymást támogatva jelenik meg. A pedagógiai folyamatok konstruktív pedagógiai felfogása szerint sokkal hangsúlyosabb a tudás elsajátítása során a kognitív struktúrák, készségek és képességek fejlesztése, valamint a meglévő ismereteink alapjaira építkezve a narratív rendszerek saját magunk által történő kialakítása (konstruálása).

A konstruktivizmus mint egy sajátos ismeretelmélet a világ megismerhetőségével kapcsolatban szkeptikus álláspontot képvisel. Ez a megközelítés a tudás igazságában kételkedik, vagy legalábbis azt hangsúlyozza, hogy a tudásnak nem elsősorban az igaz/hamis voltát kell megállapítani, minthogy ezt objektív módon nem lehet meghatározni. Mindinkább úgy véli, hogy az emberi tudás annak a folyamatnak az eredménye, mely során az ember önmagában, önmaga számára alkot meg egy világot, amelynek mentén szerveződnek tapasztalatai, amely segíti értelmezni és befogadni az újabb ismereteket, továbbá segít előre jelezni a valóságban lévő dolgok lehetséges jövőbeli állapotait. Ennek a világnak fontos funkciója a tanulás, az újonnan érkező információk feldolgozása, értelmezése, a meglévő rendszerbe való beépítése. A konstruktivizmus világteremtő folyamatában megjelenő tudásfogalom szempontjából a tudás igaz vagy hamis voltának meghatározásánál sokkal fontosabb az, hogy az adott ismeret segíti-e a megismerőt a környezetéhez való adekvát alkalmazásban, vagyis, hogy adaptív-e a tudás. Amennyiben a tudás adaptívnek bizonyul, akkor az tovább fenn is marad, tovább él (Nahalka, 1997).

A konstruktív pedagógia ezen alapukon nyugvó a mai értelemben is progresszív és korszerű megközelítése összhangban áll a humántudományokban megfigyelhető, a narratív tudásra egyre nagyobb figyelmet fordító, ám a paradigmaticus tudás jelentőségét szintén

kitüntetetten fontosnak tartó tendenciákkal, melyek a huszadik század végétől megfigyelhetők.

Szintézis a gyakorlatban

A társadalomtudományok (más tudományterületekhez hasonlóan) oksági összefüggésekre próbálnak rámutatni. Alapvető kiindulópont tehát, hogy a különböző vizsgált jelenségeket valami előidézi, és ez az ok feltárható. Az okok keresésekor kétféle szemlélet érvényesülhet, e kétféle szemlélet az idiografikus és a nomotetikus megközelítés, attól függően, hogy mit vizsgál, milyen módszereket alkalmaz, és milyen jellegű eredményeket hozhat az adott vizsgálódás. Az idiografikus megközelítés a narratív tudás vizsgálatához viszi közelebb a kutatót. Kvalitatív kutatási módszerekkel egy tényezőt vizsgálva, számos oksági következtetést tárhat fel. Eredménye kevésbé lesz általános érvényű, ám egy-egy eset átfogó és teljeskörű bemutatására, az oksági viszonyok árnyalására alkalmas. A nomotetikus modell sokkal inkább köthető a paradigmatis tudáshoz, ugyanis az idiografikus vizsgálatnál nagyobb mintával, konkrét, mérhető, objektív adatokkal dolgozik, sok tényező vizsgálatával általános érvényű oksági viszonyok feltárására alkalmas. A nomotetikus megközelítés kvalitatív kutatási módszerek alkalmazásával hoz makro szinten értelmezhető eredményeket, számszerű adatokat (Babbie, 2003).

Fontos felhívni a figyelmet arra, hogy a két kutatási módszer a társadalmi folyamatok makro, illetve mikro szintű vizsgálata szükségszerűen egymásra épül. A megfelelő hipotézisek kialakításához elengedhetetlen lehet a kvalitatív kutatások által feltárt egyéni aspektus egy-egy jellegzetes vonása, melyet érdemes lehet makro szinten is vizsgálat tárgyává tenni. (Németh, 2013) A narratív és a paradigmatis tudás vizsgálata, felhasználása tehát a kutatási gyakorlatban is egymás komplementereként jelenik meg.

Összegzés

A tanulmány a paradigmatis és a narratív tudást vizsgálta. A tudás és a tudomány definícióját követően áttekintettem a narratív tudás és a tudomány kapcsolatát, különös tekintettel azokra a humántudományokra, melyek metodológiájukból nem tudják eliminálni a narratívumot. A történelemtudománnyal kapcsolatban érdemes még kiemelni, hogy szinte minden tudományterület történeti kutatója szembesül azokkal a kihívásokkal, amellyel az előbb kiemelt terület, így a problémakör nem redukálódik szükségszerűen a humántudományokra. Tény azonban, hogy a kulturális antropológia, az etnográfia és az emberiség történelmének kutatói azok, akik talán a leginkább szembesülnek a narratíva erényeivel és buktatóival. A tudományos tudás követelményeinek teljesülése nem kizárólagos biztosíték a biztos és igaz tudás megszerzésére. A kultúra emberi konstrukció voltából adódóan narratívák összessége, melyek feltárása sokkal sokrétűbb feladat, melyet a tudományos igényű lépésről lépésre haladó, tesztelő, verifikáló/falszifikáló mozzanatok sokszor csak gátolnak. Ugyanakkor az ezek alapján felállított adekvát hipotézisek a kvalitatív kutatások segítségével lehetnek, és a narratíva által hordozott individuális valóságot makro szinten is leírhatóvá tehetik. Az arany középút megtalálása minden említett tudó-

mányterület törekvései közt megfigyelhető tendenciának bizonyul és a humán- és társadalomtudományok alapvetése a kétfajta megközelítésmód lehető legkiegyensúlyozottabb alkalmazása.

Irodalomjegyzék

- Aristoteles (1936). *Metafizika*. Ford. Halasy-Nagy József. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda Rt.
- Babbie, E. (2003). *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Balassi Kiadó.
- Dilthey, W. (2004). *A történelmi világ felépítése a szellemtudományokban*. Gondolat Kiadó.
- Dow, J. W. (2006). *The Evolution of Knowledge Systems: Narrative Knowledge versus Scientific Knowledge*. SASci.
- Kuhn, T. S. (2000). *A tudományos forradalmak szerkezete*. Osiris könyvtár – Filozófia.
- Nahalka, I. (1997). Kunstruktív pedagógia - egy új paradigma a láthatáron I. *Iskolakultúra* 7(2), 22-33. <http://epa.oszk.hu/00000/00011/00122/pdf/1997-2.pdf>
- Németh, A. & Pukánszky, B. (2004). *A pedagógia problémátörténete*. Gondolat Kiadó.
- Németh, A. (2013). A neveléstudomány főbb fejlődésmodelljei és tudományos irányzatai. *Neveléstudomány*, 1(1), 18-63. http://real.mtak.hu/37990/1/nevelestudomany_2013_1_18_63_u.pdf
- Németh, A. (2015). A neveléstudomány nemzetközi modelljei és tudományos irányzatai. *Magyar Pedagógia*, 115(3), 255-294.
- Németh, A. (2015). Főbb tudományelméleti irányzatok, kutatási eredményeik és hatásuk nemzetközi és hazai neveléstudomány-tudománytörténeti kutatásokra. In Németh A., Biró Zs. H., & Garai I. (szerk.). *Neveléstudomány és tudományos elit a 20. század második felében* (pp. 9-82). Gondolat Kiadó.
- Romsics, I. (2006). A szintézis-írás dilemmái. *Történelmi szemle*, 48(3-4), 223-234.
- Ropolyi, L. (2013). A tudomány posztmodern kritikái. In Gulyás L., Kampis Gy., Kutrovácz G., Ropolyi L., Soós S. & Szegedi P. (szerk.): *Bevezetés a tudományfilozófiába* (pp. 152-170). Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Ujvári, M. (2010). *Ismeretelmélet*. Budapesti Corvinus Egyetem. https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0010_2A_07_Ujvari_Marta_Ismeretelmélet/ch02.html Letöltés dátuma: 2020.12.30.
- Weber, M. (2003). A megértő szociológia néhány kategóriájáról. In Erdélyi Á. (szerk.), *A társadalmi világ ideáltipikus felépítése: Tanulmányok* (pp. 109-184). Typotex.
- White, H. (1997). *A történelem terhe*. Osiris-Gond.

Mészáros Virág – Takács Éva

*MEGSZÜNTETETT/MEGSZAKÍTOTT HALLGATÓI JOGVISZONYOK,
TANULMÁNYI NEHÉZSÉGEK ÉS AZ ÚJRAKEZDÉS ÖSSZEFÜGGÉSEI –
EGY KLASZTERELEMZÉS EREDMÉNYEI*

Absztrakt

A kutatás fő célja, hogy megalkossunk egy hozzáadott érték modellt, mellyel jól jellemezhető és kontrollálható a műszaki felsőoktatás. Jelen részkutatásban a lemorzsolódást, mint veszteségelemet speciális vizsgálattal közelítettük. A jogviszonyukat megszüntető hallgatókat megszólító kérdőívet 2020. első félévében a Neptun tanulmányi rendszeren keresztül UNIPOLL kérdőív formájában juttattuk el a hallgatói jogviszonyukat 5 éves időtávban megszüntető hallgatókhoz. A kiválasztott két intézményben 2015. január 1-től lemorzsolódó diákok közül 863 fős mintánk keletkezett. Célunk a legmeghatározóbb tanulmányi nehézségnek bizonyuló háttértényezők megállapítása volt, melyek majd a hozzáadott érték modellbe átforgathatóvá válnak. Másik fontos kutatási cél, hogy megvizsgáljuk az intézményi és felsőoktatási maradó-távozó csoportok tanulmányi attitűdjeit, az ezek közötti hasonlóságokat és különbségeket. Kutatási kérdéseink megválaszolására jól illeszthető módszerként azonosítottuk a homogén csoportok kialakítására hivatott klaszterelemzést. Az R Project Rankcluster elnevezésű klaszterelemzéssel a tanulmányi nehézségek rangsorainak homogén csoportjait tettük láthatóvá a továbbtanulási helyzetre adott válaszokat második dimenzióként kezelve. Az intézményt és a felsőoktatást elhagyókat megkülönböztetve két klaszterelemzést végeztünk. Jelen eredmények a hiányzó adatokat tartalmazó klaszterelemzés során születtek. A kritikus tantárgy és a támogató tananyag gyakori nehézségeket tükröznek mindkét elemzésnél. Az eddig elemzettek alapján megállapítható, hogy a más képzés iránti érdeklődés a felsőoktatásban maradás esélyeit növeli. Az intézményt, illetve a felsőoktatást elhagyók homogén csoportjai között található legnagyobb különbség értelmezhető úgy, hogy még tanulási nehézségek és viszonylagos elszigeteltség mellett is újra próbálkoznak más intézményben a hallgatók akkor, ha az oktatók felkészültségében és a számonkérési rendben nem csalódtak.

Kulcsszavak: újrafelvételizés; lemorzsolódás; műszaki felsőoktatás

Bevezető

A kutatás fő célja, hogy megalkossunk egy lehetséges hozzáadott érték modellt, mellyel jól jellemezhető és kontrollálható a műszaki/MTMI (Matematikai, Természettudományi, Műszaki, Informatikai) felsőoktatás. A teljes kutatás során több oldalról közelítjük a hozzáadott érték modellt. Vizsgáljuk a műszaki felsőoktatás meghatározó stakeholdereinek szemléletét a minőségről, a hozzáadott értékről. Elemezzük a felsőoktatás hozzáadott értékéről fellelhető szakirodalmat különös tekintettel a nemzetközi és hazai gyakorlatokra. Egy másik aspektus, a lean management filozófiája szerint levezetve a hozzáadott érték

megközelítését, a felsőoktatásban tapasztalható lemorzsolódásra a hozzáadott érték modell (továbbiakban HÉM) veszteségelemeként tekint, így a lemorzsolódás vizsgálatával inverz módon közelíthetünk a HÉM elemeihez. Ez utóbbi rész kutatásunkban lemorzsolódott hallgatók körében végzett kérdőíves vizsgálatával a sikertelenség okát, jellemzőit keressük hallgató, oktató, intézmény, támogató hálózatok mentén. Ez a műszaki felsőoktatás tekintetében különösen fontos aspektus, hiszen a műszaki képzési terület a végzettség nélkül tanulmányaikat megszakítók arányát tekintve veszélyeztetettebb területnek tekinthető, mint a nem műszaki terület (Harkányi, 2018). A Felsőoktatási Pályakövetés 2016 adatai alapján az alapképzésüket 2010-ben megkezdő hallgatók között a sikeres befejezés aránya a nem műszaki területeken 53,5%, szemben a műszaki terület 41,6%-val, miközben a lemorzsolódás 39,6% értéken, 6 százalékponttal nagyobb arányban jellemezte a műszaki képzések belépő hallgatóit (Harkányi, 2018). Arra a kérdésre keressük a választ, hogy fellelhető-e olyan mintázatok a hallgatói jogviszony saját kérésre vagy egyéb okokból történt megszüntetését/megszakítását átélt hallgatók eseteiben, melyekkel bizonyos elemek a hozzáadott érték modellben pozícionálhatók. További kutatási cél a lemorzsolódás, mint veszteség cízellálása, kategorizálása, illetve olyan mintázatok detektálása, melyekkel jobban megérthetjük a lemorzsolódás mögötti okokat, tényezőket, valamint hozzáadott érték elemeket, illetve prevenciók lehetőségeket azonosíthatunk. Több szempontból elemeztük a hallgatói jogviszonyuk megszüntetését/megszakítását átélt hallgatók körében végzett kérdőíves vizsgálatunk eredményeit, ordinális és nominális skálákhoz igazított kontingencia elemzéseket, asszociációs és rangkorrelációs vizsgálatokat végeztünk. Így elemeztük többek között a tanulmányi nehézségek háttértényezőinek kapcsolatait, mely alapján kapcsolati térképet rajzoltunk fel, ami a tanulmányi nehézségek változóinak egymáshoz való asszociációs kapcsolatát ábrázolja. Érdekes eredményekhez vezetett a hallgatók által megadott szabadszöveges válaszok tartalomelemzése, melynek segítségével a kialakított struktúránkat kiegészítő tanulmányi háttértényezőket azonosítottunk. Jelen írásban bemutatott klaszterelemzés ennek a rész kutatásnak az elemeként a tanulmányi háttértényezők és a lemorzsolódás típusok metszetében kimutatható homogen csoportokat vizsgálja, újabb megvilágítást hozva a kutatásba. Hangsúlyt érdemel, hogy a végső cél a hozzáadott érték elemeinek modellezése, a lemorzsolódás mint veszteségelem háttértényezőinek vizsgálata ennek támogatására kap helyet a kutatásban.

Kutatási cél és kérdések

Hogyan kategorizálható a lemorzsolódás? Kinek a szempontjából jelentkezik veszteséggként? Ez volt az egyik kérdőív elemzésével kapcsolatos kutatási kérdés. Kiemelendő, hogy értelmezésünkben a lemorzsolódást a megkezdett képzést végzettség nélkül elhagyó hallgatók képviselik. Ezáltal tágan értelmezzük a definíciót, azok a hallgatók is ide tartoznak, akik nem végleg hagyják el a képzést vagy az intézményt.

Meghatározásunk szerint azt tekintjük lemorzsolódó hallgatónak, akinek a végzettség nélküli képzés lezárása az alábbi indokok valamelyike alapján történt:

- a sikertelen javító és ismétlő vizsgák megengedett számának túllépése,
- bejelentkezés elmulasztása a megengedettnél többször,
- fizetési hátralék a képzésben,

- kizárás fegyelmi határozattal,
- képzési kötelezettségek nem teljesítése,
- saját bejelentés a képzés megszakítására,
- átvétel kérelemre más felsőoktatási intézménybe,
- képzésváltás intézményen belül.

Már a minta és az alapsokaság összehasonlító elemzésénél kirajzolódott az újrafelvételezés jelensége, vagyis, hogy számos esetben a tanulmányok újrakezdése követi a jogviszony megszüntetést (melyet a válaszok szerint sok esetben előbb vagy utóbb sikeres végzés követ). Ezért használjuk a jogviszony megszüntetés/megszakítás kifejezést. Ebben a tanulmányban a lemorzsolódás mélyebb vizsgálatához arra a kérdésre kerestük a választ, hogy a vizsgált mintában milyen mintázatok találhatók a tanulmányi nehézségek és a továbbtanulási helyzet között. A továbbtanulási helyzet változót binárisra alakítva megkülönböztethetővé váltak az alábbi csoportok: 1. intézményben maradók; 2. intézményből távozó (intézményi veszteség); 3. felsőoktatásban maradók; 4. felsőoktatásból távozó (társadalmi veszteség)

A kutatási kérdés arra vonatkozott, hogy

- 1) milyen homogén csoportok azonosíthatók a tanulmányi nehézségek és az előzőek szerint második dimenzióként kezelt továbbtanulási helyzet metszetében;
- 2) e homogén csoportok vizsgálata milyen mintázatot tár fel a hozzáadott érték modell számára.

Az alapcél, hogy ebből az aspektusból is megvizsgáljuk, hogy mely tanulmányi nehézségek bizonyulnak a legmeghatározóbb háttértényezőnek, amelyek majd a hozzáadott érték modellbe átforgathatóvá válnak. Másik fontos cél, hogy megvizsgáljuk az intézményi és felsőoktatási maradótávozó csoportok tanulmányi attitűdjeit, ezek közötti hasonlóságokat és különbségeket, illetve, hogy tanulmányi nehézségeikről ebből a nézőpontból is képet alkossunk.

A kérdőív és a minta

A szakirodalom feltárás és a kutatás során eddig lefolytatott interjúk eredményeinek felhasználásával tervezett és szerkesztett kérdőív a műszaki felsőoktatás hozzáadott értékének egy lehetséges megközelítését járja körül (a kérdőív jelen részkutatáshoz releváns kérdéseit az 1. sz. melléklet tartalmazza). A tanulmányi nehézségek okait négy dimenzió - hallgató, oktató, intézmény, támogató hálózatok - mentén konceptualizáltuk és operacionalizáltuk. A kérdőív időbeli (kitöltésre szánt időre gondolunk itt) és elemezhetőségi keretekbe szorítása okán semmiféleképpen nem tartjuk teljeskörűnek a háttértényezők felsorolását. Kiemelten koncentráltunk az egyszerűen értékelhető és definiálható szempontokra a modell fő dimenzióinak megtartása mellett. Ez azzal a következménnyel járt, hogy a hallgatói sikeresség bizonyára fontos személyes változói (pl. hozott kulturális tőke, személyes kompetenciák és motivációk, szociológiai státuszjellemzők), vagy például az intézményi kultúra tényezője nem szerepelnek a modellünkben. Ennek orvoslására hagytunk a kérdőív több kérdésénél „egyéb” megjelölés mellett szabad szöveges válaszra

lehetőséget. Ezek elemzése segít túlnyúlni a modellünk általános keretein és árnyalja, gazdagítja azt (Mészáros, 2021a). Az intézményi kultúra elsősorban minőségkultúrát érintő elemeit pedig a kutatás záró elemeként tervezzük vizsgálni.

Négyelemű (teljes mértékben, meghatározó fontosságú, nem jellemző, egyáltalán nem skálafokozatokat tartalmazó) Likert skálás kérdőívet alkalmaztunk, mellyel a cél a közepső skálaérték kiiktatása volt. A továbbtanulási helyzetet a már ismertetett módon intézményi és felsőoktatási dimenzióban kezelve binárisra tettük a marad vagy távozik helyzet szerint.

A kijelölt három műszaki intézményből kettő egyetemen értékelhető minta keletkezett (n=863), ebből a jelen részkutatás mintája a releváns kérdések tekintetében 691, illetve 625. (ennyi választ kaptunk az első és a második most releváns kérdésre). A kérdőívet a Neptun tanulmányi rendszeren keresztül UNIPOLL kérdőív formájában juttattuk el a hallgatói jogviszonyukat saját kérésre az egyéb kényszerű körülmények hatására megszüntető hallgatókhoz. 5 éves időtávot kiválasztva a 2015. január 1-től érintett hallgatóknak lett kiküldve a kérdőív 2020 első félévében. A kérdőív kitöltése során néhány hónap múlva nem változott már a válaszadók száma, ezért 2020 júliusában, illetve novemberében a kérdőíveket zártuk. Az 1. sz. ábra a minta alapsokaságon belüli arányán túl a minta és az alapsokaság rétegződéseit mutatja be a hivatalos jogviszony megszüntetés indok (a kérdőívben volt egy erre vonatkozó kérdés) változó mentén. Fontos megjegyezni, hogy a Neptun rendszerben képzésekhez és hallgatóhoz kapcsolhatóan beszélhetünk jogviszony megszüntetésről/megszakításról, míg a kérdőív hallgatókra vonatkozik. Így a minta megoszlásánál hallgatókat (kérdőíveket) tudunk figyelembe venni, míg az alapsokaság megoszlásánál képzéseket. Mivel egy hallgatóhoz több megszüntetett képzés is tartozhat az alapsokaság és a minta tekintetében is, a minta-alapsokaság arányt a megszüntetett képzések figyelembevételével számoltuk. Szintén fontos észrevétel volt, hogy az intézményi gyakorlatok eltértek a tanulmányi adminisztrációban, így az általunk a kérdőívben vizsgált kategóriákhoz rendeztük az alapsokaság vizsgálat szempontjából nem releváns sorait. Azon túlmenően, hogy a minta aránya meglehetősen alacsony az alapsokasághoz képest, a rétegződés tekintetében is találunk óvatosságra intő megállapításokat.

1. sz. ábra: A minta (n) és az alapsokaság (N) rétegződése A és B egyetem esetében

Jogviszony megszüntetés hivatalos indokok	A egyetem		B egyetem	
	n megoszlás	N megoszlás	n megoszlás	N megoszlás
Sikertelen javító és ismétlő javító vizsgák megengedett számának túllépése	9%	3%	15%	0,4%
Átvétel kérelemre más magyarországi intézménybe	6%	4%	2%	1%
Bejelentkezés elmulasztása a megengedettnél többször	8%	10%	3%	15%
Fizetési hátralék a képzésben	0%	0%	2%	4%
Képzési kötelezettségek nem teljesítése	5%	34%	10%	27%
Képzésváltás intézményen belül	27%	5%	15%	10%
Saját bejelentés a képzés megszakítására	34%	45%	26%	19%
egyéb+üres	11%	1%	22%	23%
n/N % (képzések)	4,34%		0,80%	

Forrás: saját szerkesztés

Ezeket jelen kereteket tiszteletben tartva összefoglalóan mutatjuk be:

- a minta nem reprezentatív;
- rétegződés tekintetében a belső arányok változását okozhatja az eseménytől való időbeli eltávolodás, a szempontok változása (intézmény kontra hallgató), illetve az anonimitás is;
- a mintában és az alapsokaságban is jelentős arányt képviselnek a saját bejelentéssel képzést megszakítók (az okokról itt csak annyit tudunk, hogy a hallgató kezdeményezett), mely így fokozott figyelmet érdemlő kategória;
- a mintában lecsökken a kötelezettségek nem teljesítése okot megjelölő lemorzsolódók aránya, ugyanakkor erőteljesen megjelenik az újrafelvételezés (képzésváltás intézményen belül) jelensége, (szinte mintha helyet cserélnének) további mélyfűrési pontot kínálva. Mivel a kérdőív egyik fő motívuma az esetleges tanulmányi nehézségek háttértényezőire fókuszál, ez az eltérés sem okoz különösebb fejtörést, ugyanakkor felhívja a figyelmet az újrafelvételezés jelenségére, mely jelen részkutatás fókuszában van.;
- a tény, hogy mindkét mintában nagyobb a tanulmányi sikertelenségre (megengedettnél több vizsgaismétlés) hivatkozó hallgatók aránya, az ezzel esetleges járó frusztrációt helyén kell kezelnünk az eredmények értékelése során. Ez alapján lehetséges, hogy számítanunk kell a tanulmányi sikertelenség emocionális háttértényezőinek felülreprezentáltságára, ami azonban a kutatott hozzáadott érték modell tekintetében jól kezelhető.

Vagyis az alapsokaság jól kezelhető leképezését jelenti a minta. Ugyanakkor az elemzés szempontjából szükséges a sokoldalú megközelítés, valamint óvatos, körültekintő következtetések megfogalmazása.

Kutatási előzmények

A lemorzsolódott hallgatók körében végzett kérdőíves vizsgálattal a célcsoportot jogviszonyuk megszűnésének személyes és hivatalos okairól, az érintett képzés kapcsán az intézményben eltöltött félévek számáról, esetleges tanulmányi nehézségeik háttértényezőiről, továbbtanulási helyzetükről, a képzés alatti lakhatásról és néhány az érintett képzést leíró jellemzőről kérdeztük. A kérdőívek elemzésének első szakaszában jellemzően asszociációs és kontingencia vizsgálatokat és rangkorrelációs elemzéseket végeztünk. Ezek alapján kirajzolódtak a legmeghatározóbb tanulmányi nehézségek, illetve a köztük feltárható asszociációs kapcsolat rámutatott, hogy a tanulmányi nehézségek bizonyos háttértényezőinél szignifikánsan igazolható együttmozgás tapasztalható. Az oktatói dimenzió jelentős szerepe mellett megjelenik a hallgatói, az intézményi, és a B egyetem esetében a hálózati dimenzió is. A kapcsolati térkép vázát mindkét intézmény esetében ugyanazok a tanulmányi háttértényezők jelentették: „tanulási módszerek” (hallgatói dimenzió), „egy vagy több kritikus tantárgy” (intézményi dimenzió), és az oktatói dimenziót érintő „számonkérések-követelmények összhangja”, „számonkérési rend”, „oktató nem inspiráló”, „támogató tananyag mennyisége/minősége”. Mindkét egyetemen az oktatói dimenzió a fő centrum.

Kutatási módszer

A jelenlegi kutatási kérdések megválaszolásához - (1) Milyen homogén csoportok azonosíthatók a tanulmányi nehézségek és a továbbtanulási helyzet metszetében? (2) E homogén csoportok vizsgálata milyen mintázatokat tár fel a hozzáadott érték modell számára? – jól illeszthető módszerként azonosítottuk a homogén csoportok kialakítására hivatott klaszterelemzést. A most vizsgált kutatói kérdések vonatkozásában a kérdőív ordnális (tanulmányi nehézségek) és nominális (továbbtanulás) mérési skálákat alkalmaz és két dimenziót (tanulmányi nehézségek és továbbtanulási helyzet) szükséges egyszerre vizsgálnunk. A tanulmányi nehézségeket vizsgáló kérdés 17 változó vonatkozásában kéri a válaszadó rangsorolását, vagyis annak megítélését, hogy mennyire voltak meghatározóak tanulmányi nehézségeiben az egyes változók. Így a válaszadók egyesével egy négyes skálán rangsorolták a tanulmányi nehézségeiket okozó változókat. Ezeket a rangsorokat egy rangfüggvény segítségével úgy alakítottuk át, hogy minden válaszadó esetében a 17 változót egymáshoz képest rangsorba állítottuk. Ezzel megteremtettük egy olyan rangklaszter elemzés feltételeit, mellyel a tanulmányi nehézségek tényezőinek preferencia sorrendje (egymáshoz viszonyított rangsora egy 17 vektoros mezőnyben) alapján tudunk homogén csoportokat kialakítani. A két intézményi mintát egyként kezeltük.

Az azonosított specifikációk figyelembevételével az attitűdváltozások vizsgálatához az R Project Rankcluster elnevezésű csomagját alkalmaztuk (Jacques & Grimonprez & Biernacki,2020) amely modellalapú klaszterezési algoritmust használ az adatok elemzéséhez. Ez az algoritmus az ISR (Insertion Sorting Rank) modell kiterjesztését jelenti a rangsorolt adatokra (Biernacki & Jacques,2013). A páronkénti összehasonlítással modellező algoritmus jól alkalmazható többdimenziós esetek vizsgálatánál, így kutatásunkhoz kiválóan illeszthető klaszterelemzési eljárásként azonosítottuk. Az eljárás nem-hierarchikus klaszterezés: a kialakított csoportoktól az egyes válaszadók akár jelentősen is eltérő válaszokat adhattak, mégis a csoportok a válaszadók nagy részét jól jellemzik. Az ISR algoritmus kiemelten ajánlott „human ranking” (Biernacki & Jacques;2013, p. 2) modellezésénél. A mi esetünkben a modell komplexitása különleges, hiszen az első dimenzióban 17, a másodikban 2 változó található, ami az eddig olvasott irodalomban messze nem jellemző (4-5 változóval dolgoznak).

A kérdőív 17 tanulmányi nehézség háttértényezőt kezel négyfokozatú Likert skálán, valamint a továbbtanulási helyzet is négy attribútummal bír. Ahogy már említettük a háttértényezőket egy rangfüggvény segítségével úgy alakítottuk át, hogy minden válaszadó esetében a 17 változót egymáshoz képest rangsorba állítottuk, az 1. helyen a legfontosabb tényezővel. A klaszterelemzéssel a tanulmányi nehézségek rangsorainak homogén csoportjait tettük láthatóvá a továbbtanulási helyzetre adott válaszokat³⁰ második dimenzióként kezelve. A tanulmányi nehézség változók rangsorainak és a továbbtanulási kategóriák alapján a klaszterelemzést két dimenzió mentén végeztük: dimenzió_1: tanulmányi nehézségek háttértényezői; dimenzió_2: veszteség.

A veszteség dimenzió értelmezését követve két klaszterelemzés került definiálásra:

³⁰ átjelentkeztem más felsőoktatási intézménybe (1),újrakezdem tanulmányaimat (2), nem folytatom tanulmányaimat (3), külföldön folytatom tanulmányaimat (4)

- 1) Intézményi veszteség szemlélet: az intézmény szempontjából vizsgált lemorzsolódás, mint második dimenzió. Ebben az esetben, aki az intézményt elhagyja veszteségnek minősül (dummy_1= újrakezdem tanulmányaimat - marad; dummy_2= más intézményben, külföldön folytatom, nem folytatom - intézményi veszteség).
- 2) Társadalmi veszteség szemlélet: a felsőoktatás, illetve a társadalom szempontjából vizsgált lemorzsolódás, mint második dimenzió. Itt csak azt értelmeztük veszteségként, ha „nem folytatom tanulmányaimat” választ kaptunk, egyébként dummy_1= marad a felsőoktatásban (újrafelvételezik, más hazai vagy külföldi intézménybe megy); dummy_2=felsőoktatási veszteség (nem folytatom tanulmányaimat)

A kapott eredmények úgy értelmezendők, hogy az egyes tanulmányi nehézségek mellett feltüntetett számjegyek jelölik a válaszlehetőségek rangsorrendjét az adott klaszterben. A vizsgálat tárgyát az jelenti, hogy milyen jelentős különbségeket találunk a tanulmányi háttértényezők attitűdjeiben a klasztercsoportok között, illetve miként viszonyul ez az intézményi és társadalmi veszteség dimenzióhoz. Milyen mintázatok tárthatók fel a hozzáadott érték modell számára? Mely tanulmányi háttértényezők meghatározóak a veszteség szempontjából?

Kutatási eredmények

Mivel az intézményi veszteség szempontjából végzett klaszterelemzés (továbbiakban 1. klaszterelemzés) tekintetében négy, a társadalmi (felsőoktatási) veszteség aspektusú klaszterelemzés (továbbiakban 2. klaszterelemzés) esetében pedig három homogén csoport kialakítása bizonyult statisztikailag megalapozottnak, ezért a négy-, illetve három-klasztteres vizsgálatot helyeztük a fókuszba. Az arányok³¹ tekintetében mindkét elemzésnél az egyik csoport meghatározó súlya érzékelhető (IV_cl4, TV_cl1). Ugyanígy megállapítható, hogy mind az intézményi, mind a társadalmi veszteségi dimenzió mentén azonosítható egy lemorzsolódó csoport (IV_cl4, TV_cl3).

Érdekes eredmény, hogy az 1. klaszterelemzésnél a lemorzsolódás (dummy=2, pirossal jelölve a 2. ábrán) a legnagyobb arányt képviselő klaszternél jelenik meg. Ha megvizsgáljuk ehhez a csoporthoz szorosan tartozók arányát (melyet 0,4-nél kisebb, vagy egyenlő entropy³² értékkel bíró csoporttag számának az összes csoporttag számához viszonyított arányával számoltunk), az is itt a legmagasabb (48%). Vagyis az 1. klaszterelemzés 4. klasztere megbízhatóan elemezhető homogén csoport, az eredmények várhatóan megbízhatóan tükrözik az intézményből távozók tanulmányi nehézségekre vonatkozó rangsorrendjét. Ezzel szemben a legkisebb arányt képviselő 1. klaszterhez (IV_cl1) a csoporttagoknak csupán 22%-a kapcsolódott szorosan, míg a szintén 20% alatti arányt képviselő 2. és 3. klaszter erőssége valamivel meghatározóbb, 39%, illetve 27%. A következtetések meghozatalához hasznos információkkal szolgálnak ezek a vizsgálatok.

³¹ a 2. sz. ábra „proportion” sor

³² A csoporthoz való tartozás erősségét jelző mutató, minél kisebb az érték, annál szorosabb a kötődés (szerzők megjegyzése)

A 2. klaszterelemzésnél az eddigiéknél magasabb (58%) a 3. homogén csoport (TV_cl3) erőssége (csoporthoz szorosan tartozók aránya) és a klaszter aránya is eléri az egyharmadot. A legnagyobb arányt képviselő 1. klaszter (TV_cl1) 40%-os erősséget mutat, szintén meghatározók lehetnek az itt kapott eredmények. Ugyanakkor a 2. klaszterelemzés 2. homogén csoportja arányában és erősségében is elmarad a többitől, az eredmények értelmezésénél fontos lesz ezen jellemzők figyelembevétele.

2. sz. ábra: A két klaszterelemzés eredményei a tanulmányi nehézségek és a továbbtanulási helyzet dimenziójában

Klaszterelemzés megnevezés		Intézményi veszteség klaszterelemzés				Társadalmi veszteség klaszterelemzés		
<i>Proportion</i>		0,1112	0,1854	0,1425	0,5608	0,5759	0,0695	0,3546
<i>Csoporthoz szorosan tartozók aránya (entropy<=0,4)</i>		22%	39%	27%	48%	40%	15%	58%
Klaszterek		IV_cl1	IV_cl2	IV_cl3	IV_cl4	TV_cl1	TV_cl2	TV_cl3
Tanulmányi nehézségek, dimenzió_1	H - időbeosztás	9	4	8	8	12	3	8
	H - tanulási módszerek	3	8	11	16	6	15	14
	H - tanulási nehézségek (nem értem)	1	9	16	6	9	4	12
	H - más képzési terület	13	3	7	13	2	1	9
	O - nem egyértelmű követelmények	15	7	10	7	7	11	7
	O - számonkérések - követelmények	5	14	9	3	14	9	4
	I - kritikus tantárgy	4	1	3	1	3	13	1
	O/I - számonkérési rend	8	16	1	15	1	10	2
	O - oktató szakmai felkészültsége	16	15	5	10	8	2	6
	O - oktató nem volt inspiráló	12	10	2	5	13	16	5
	O - oktató nem követte az előrehaladásomat	2	12	4	9	11	6	13
	O/I - támogató tananyag	14	2	14	2	4	5	3
	I - tanulási segédanyag	11	17	12	14	16	7	16
	O/I - korszerű IKT	10	13	15	11	5	14	10
	I - hozzáférés hallgatói szolgáltatásokhoz	7	11	6	12	15	17	15
	H - egyedül éreztem magam a problémámmal	6	5	13	4	10	8	11
egyéb	17	6	17	17	17	12	17	
Veszteség, dimenzió_2	intézményi/társadalmi veszteség	1	1	1	2	1	1	2

Forrás: saját szerkesztés

A 2. sz. ábra megmutatja, hogy miként alakulnak a két klaszterelemzés homogén csoportjai. A vizsgálatnál az első nyolc legfontosabbnak tartott tanulmányi nehézséget vizsgáltuk (az ábrán sárga, illetve zöld színnel jelöltük ezeket a cellákat). Kiemeléssel jelöltük meg a fentiekben bemutatott legmegbízhatóbb klasztereket, illetve az első 3 legfontosabb tanulmányi nehézséget. Az elemzésnél nagy súlyt képviselt az első 3 legfontosabb tényező, ugyanakkor az árnyaltsághoz, a csoportok jellemzőinek megállapításához figyelembe vettük az első 8 legfontosabb tényezőt. Elsőként az intézményi klaszterelemzést önállóan vizsgálva az alábbi megállapítások tehetőek:

Az intézményből távozó klasztere (IV_cl4) első három helyen a kritikus tantárgy(ak) okozta nehézségeket, a támogató tananyag minőségi vagy mennyiségi elégtelenségét, illetve a számonkérések-követelmények elcsúszását jelölte meg, vagyis jellemzően intézményi és oktatói hatáskörbe tartozó tényezőket. Ha ehhez hozzátesszük, hogy egyedül is érzik magukat a problémájukkal, hiányzik az oktatói inspiráció és következetesség, valamint tanulási nehézségekkel és időbeosztási problémákkal is küzdenek, akkor látható, hogy hallgatói, oktatói, intézményi és hálózati oldalról is nehézségekbe ütköztek a diákok. A könnyebb azonosíthatóság érdekében fő jellemzőiről ez a klaszter az „elakadók-egyedül, intézmény és oktató minőségével elégedetlenek” elnevezést kapta. Ők jelentik az intézmény szempontjából a létszámban is jelentkező veszteséget. Hangsúlyos, hogy ennél a

csoportnál nem jellemző a más irányú érdeklődés megjelenése (később erre az aspektusra visszatérünk).

Az intézményben maradók három homogén csoportját szintén fő jellemzőik alapján

- „tanulási és rendszerbe illeszkedési nehézségekkel egyedül” (IV_cl1),
- „elakadók és bizonytalanok egyedül” (IV_cl2),
- „oktatást, oktatót, intézményt bírálók” (IV_cl3)

klasztereknek neveztük el.

A „tanulási és rendszerbe illeszkedési nehézségek” (IV_cl1) csoportban tapasztalható, hogy a tanulási nehézségek, az oktatói utánkövetés hiánya és a nem megfelelő saját tanulási módszerek vezetnek a listát, ezt még nehezítik a kritikus tantárgyakra, a számonkérési következetességre és rendre vonatkozó nehézségek, illetve a hallgatói szolgáltatások nem megfelelő hozzáférhetősége, valamint, hogy egyedül érzik magukat a problémájukkal. Vagyis inkább az oktatási rendszer abszolválása jelenik meg nehézségként. Ők azok, akik valószínű, hogy újra jelentkeznek és ráadásul nem is igazán látható, hogy más irányú érdeklődésük lenne (hasonlóan az intézményi lemorzsolódókhoz). Megkülönböztetheti őket a lemorzsolódó 4. klasztertől, hogy az oktatói inspiráló erő és a támogató tananyag náluk nem bizonyult meghatározó nehézségnek, és a 6. helyen szerepelt az egyedüllét, míg a lemorzsolódó klaszternél 4. legfontosabb tényező. Nem felejtjük, hogy ez a klaszter kis arányt képvisel és alacsony a csoporthoz szorosan tartozó tagok aránya.

Az „elakadók és bizonytalanok egyedül” (IV_cl2) homogén csoport preferenciasorrendje egy meghatározó tényezőben, a más képzési terület iránti érdeklődésben tér el a lemorzsolódó 4. klaszterétől. A 4. klaszterhez hasonlóan az első két helyen a kritikus tantárgy(ak) és a támogató tananyag hiánya jelenik meg, azonban a 3. hely a más képzési terület iránti érdeklődés tényezőt illeti. Kissé kevésbé érzik magukat egyedül, mint az intézményt elhagyók homogén csoportja. Annak ellenére, hogy tanulási módszereik és időbeosztásuk is nagyobb akadályt jelent, és megjelennek a túl sokat el nem áruló egyéb indokok³³ is, kevésbé tapasztalható az oktatás/oktatók támogatásának hiánya.

Az „oktatást, oktatót, intézményt bírálók” (IV_cl3) klaszterénél a számonkérési rend, az oktató nem volt inspiráló és a kritikus tantárgy(ak) változók jelentették a legfontosabb nehezítő tényezőket, valamint az oktatói minőség sok más tényezőjét. Ezen kívül a hallgatói szolgáltatásokhoz való nem megfelelő hozzáférést jelölték meg a hallgatói sikerességet leginkább akadályozó tanulmányi háttértényezőként. Náluk nem jelentős az egyedüllét, a támogató tananyagot sem hiányolják, ugyanakkor a más képzési terület iránti érdeklődés itt is az első nyolc háttértényező között szerepel. A más képzési terület iránti érdeklődés és az oktatói minőség bírálata alapján nem kizárható, hogy más szakon folytatják tanulmányaikat.

Hansúlyozandó, hogy minden tanulmányi nehézség ellenére az előző három klaszter tagjai az újrafelvétel mellett döntöttek nagy valószínűséggel. A hozzáadott érték elemzés szempontjából a támogatásra várók, az elakadók és bizonytalanok oktatói-intézményi

³³ Az egyéb szabad kifejtős válaszok egy külön írásban foglalva (szerzők megjegyzése)

támogatásának fontos szerepe van az oktatás minőségében, a hozzáadott érték modellben. Milyen a támogató oktató? Mi történik, ha egy hallgatót más terület kezd el érdekelni? Hogyan támogatják az intézmények az ilyen jellegű, hívjuk életútkeresési dilemmákat? További kiemelt kutatási területként definiáljuk e kérdések közelebbi vizsgálatát.

Áttérve a felsőoktatási háromklaszteres vizsgálat eredményeire az alábbi megállapítások tehetők:

A felsőoktatásból távozó, vagyis a társadalmi veszteség klaszterénél (TV_cl3) a kritikus tantárgy(ak), számonkérési rend, támogató tananyag hiánya tényezők vezetnek a rangsort, majd szinte az összes oktatási rendszerre, oktatóra vonatkozó negatív tapasztalat következik. A hallgatói időbeosztással sincs minden rendben, de leginkább a „kiábrándult elakadtak” jelző illik rájuk. Ők formálják a tényleges társadalmi veszteséget, nem tanulnak tovább a felsőoktatásban.

A másik kettő felsőoktatásban maradó homogén csoport az alábbi fő jellemzőkkel bír:

- „intézmény és oktató minőségével elégedetlenek, más irányú érdeklődés” (TV_cl1)
- „más irányú érdeklődés” (TV_cl2)

A 2. klaszterelemzés első homogén csoportjánál (TV_cl1) a számonkérési rend, más képzési terület iránti érdeklődés és a kritikus tantárgy(ak) tényezői a legmeghatározóbbak, ezeket követi a támogató tananyag, a korszerű infokommunikációs hiánya, a hallgatói tanulási módszerek. Továbbá a nem egyértelmű követelmények és az oktató szakmai felkészültsége is szerepel a legfontosabb háttértényezők között. Ezek alapján az „intézmény és oktató minőségével elégedetlenek, más irányú érdeklődés” elnevezést kapta a klaszter.

Ha szemügyre vesszük a felsőoktatási klaszterelemzés 2. klaszterét (TV_cl2) szembeötlő, hogy a más képzési terület vezeti a listát, utána az oktató szakmai felkészültsége, majd a hallgató időbeosztása következik. Emellett tanulási nehézségekkel, egyéb oktatási támogatási hiányokkal is küzdenek és az egyedüllét is megjelenik. Vajon a tanulási nehézség csak a konkrét képzés kapcsán jellemzi őket? A lista szerint a legfontosabb, hogy más képzési terület iránt érdeklődnek, ezért kapták a „más irányú érdeklődés” elnevezést.

A felsőoktatási klaszterek közös jellemzője, hogy a támogató tananyag és az oktatói szakmai felkészültség minden klaszternél megjelenik az első nyolc legfontosabb tanulmányi háttértényező között. Jól látható, hogy a más képzési terület iránti érdeklődés olyan megkülönböztető tényező, mely jellemzi mindkét felsőoktatásban maradó klasztert és csak a társadalmi veszteség csoport nem sorolja a rangsor elejére. Dolgunk van ezzel a tényezővel a későbbiek folyamán. Az eddig elemzettek alapján úgy néz ki, hogy a más képzési terület iránti érdeklődés a felsőoktatásban maradás esélyeit növeli. További kutatási kérdésként merül fel, hogy miként kezelik az intézmények ezeket a hallgatókat? Egyáltalán fókuszban van ez az aspektus?

Összegzés és kitekintés

Klaszterelemzéssel homogén csoportokat azonosítottunk a tanulmányi nehézségek és a továbbtanulási helyzet metszetében. Az intézményi és a felsőoktatási veszteséget megkülönböztetve két klaszterelemzést végeztünk. A klasztereken belüli és közötti összehasonlító elemzések eredményeként az intézményi klaszterelemzés négy klasztere az alábbi elnevezéseket kapta:

- 1) „tanulási és rendszerbe illeszkedési nehézségekkel egyedül”,
- 2) „elakadók és bizonytalanok egyedül”,
- 3) „oktatást, oktatót, intézményt bírálók”
- 4) „elakadók-egyedül, intézmény és oktató minőségével elégedetlenek”, ők az intézményből távozóok

Ugyanígy a felsőoktatási klaszterelemzés három klasztere is megkülönböztetésre került.

- 1) „intézmény és oktató minőségével elégedetlenek, más irányú érdeklődés”
- 2) „más irányú érdeklődés”
- 3) „kiábrándult elakadtak”, ők jelentik a tényleges társadalmi veszteséget, távoznak a felsőoktatásból

A kutatási eredmények fejezet alatt bemutatott vizsgálati eredményeket kiegészítendő néhány összegző gondolatot foglalunk össze, mellyel célunk, hogy a fellelt mintázatok segítségével a hozzáadott érték modellhez kapcsoljuk jelen rész kutatás eredményeit.

A teljes mintát nézve és a hiányzó adatokkal korrigálva az intézményből kilépők aránya 42%. Vagyis a hallgatói jogviszonyuk megszakítását átélt hallgatói minta (aki válaszolt a releváns kérdésre) közel 60%-a nem hagyja el az intézményt, hanem újrafelvételizik. Ugyanakkor a felsőoktatást hátra hagyók aránya a teljes (hiányzó válaszok nélküli) mintában meglepően magas, 20%. Vagyis az intézményből lemorzsolódók fele távozik a felsőoktatásból is a vizsgált mintában. Ez így különösen felhívja az intézmények felelősségére a figyelmet abban a tekintetben, hogy az intézményi érdekeken túlmutat a lemorzsolódás csökkentése

Megállapítható, hogy olyan háttértényező nincs, ami egyik klaszterelemzésben sem jelent meg az első nyolc tényező között. Ugyanakkor vannak olyan tényezők, melyek az egyes klaszterelemzéseknél nem bizonyultak relevánsak egy klaszterben sem. Az intézményi vizsgálat tekintetében ilyen volt a tanulási segédeszköz, valamint a korszerű infokommunikációs eszköz változó. A felsőoktatási elemzésnél pedig a hallgatói szolgáltatásokhoz való hozzáférés, továbbá az egyéb tényező nem került be az első nyolc legfontosabb, tanulmányi sikerességet akadályozó háttértényező közé.

A klaszterelemzési csoportok elnevezése is tükrözi, hogy az elszigeteltség (egyedül van a problémával) az intézményi elemzésnél, míg a más képzési terület iránti érdeklődés a felsőoktatási vizsgálatnál jelenik meg markánsabban. Mind a két tényező kiemelt fókuszot kap a további kutatás során.

A leggyakrabban előforduló fontosnak ítélt tanulmányi háttértényezők a kritikus tantárgy(ak) prózainak mondható tényezője, illetve a támogató tananyag mennyiségi vagy minőségi elégtelensége. Ráadásul a kritikus tantárgy(ak) esetében a rangsor egy kivétellel

mindig „dobogós” hely volt és az intézményi elemzés minden klaszterében preferált tényezőként szerepelt. A kritikus tantárgy(ak) tényezője ugyanakkor olyan curriculumot érintő kérdéseket is magában rejthet, melyekre a kutatás utolsó lépéseként az intézményi vizsgálatoknál kiemelt hangsúlyt tervezünk fektetni. A támogató tananyag sem szerepelt 5. helynél rosszabbul és a felsőoktatási elemzés mindhárom klaszterében előkelő helyet kapott. Érdekesség még, hogy az oktató szakmai felkészültségét minden 2. klaszterelemzésben szereplő homogén csoport kiemelte.

A vizsgálatunk szerint a csak az intézményt, illetve a felsőoktatást teljes mértékben elhagyók közötti lényeges különbség, hogy a felsőoktatást elhagyók az oktatók szakmai felkészültségét és a számonkérési rendet is fontos nehézségként rangsorolják, ugyanakkor ezek a tényezők a pusztán az intézményt elhagyók számára nem kiemelten fontos tényezők. Az „egyedül érzem magam a problémával” és a hallgatói tanulási nehézségek változók pedig az intézményből kiesőknél számítottak fontosnak, míg a felsőoktatást elhagyók csoportjánál ezek a tanulmányi nehézségek nem voltak meghatározóak. Értelmezhető ez úgy is, hogy még tanulási nehézségek és viszonylagos elszigeteltség mellett is újra próbálkoznak más intézményben a hallgatók, ha a felsőoktatás hitelessége (alkalmas oktatók) és teljesíthetősége (számonkérési rend) nem kérdőjeleződik meg. Ez a feltételezés is kijelöl további mélyfúrásokat a kutatás további részében. A szakirodalmi előzmények (Halász,2012; Barakonyi,2014; Hrubos,2008; Dill, 2007,2018; Gunn,2018; Lannert,2015; Varga,2015; Tomlinson,2018; Brandenburg-Wilson,2013; Arató et al, 2011; Compen-De-Witte-Schelfhout,2019) és az eddigi kutatási eredményeink alapján nem meglepő, hogy az oktatási rendszerhez, tanulási-tanítási környezethez, illetve magához az oktatóhoz köthető tanulmányi nehézségek kiemelt helyen végeztek, mindegyik klaszterben valamilyen kombinációban helyet kaptak. Ennek köszönhetően a klaszter elnevezésekben is árnyalati különbségeket tudtunk megfogalmazni a háttértényezők sorrendjét és az intézményi-oktatói-hallgatói dimenziók megjelenési gyakoriságát figyelve. További mélyfúrási terepet jelent a tantárgyi háló és a curriculum egyéb fontos kérdései, melyekre a kritikus tantárgy(ak) mint akadályozó tényező gyakori prioritása hívta fel a figyelmet. Az oktató nem volt inspiráló háttértényező a két veszteség klaszterben és az intézményi elemzés 3. csoportjában, az oktatást, oktatót és az intézményt bírálóknál került az első nyolc tényező közé. Elsősorban a lemorzsolódó csoportokban betöltött szerepe miatt a későbbi vizsgálatból ez a tényező sem hagyható ki.

Hangsúlyos fókusz, hogy a felsőoktatás hozzáadott értékét vizsgálva megfelelő hangsúllyal foglalkozzunk az újrafelvételizés jelenségével (Mit tehetünk a hozzáadott érték növelésére?) amellet, hogy az intézményből, illetve a felsőoktatásból való tényleges kihullás esélyének minimalizálása, illetve prevenciója (Hogyan tarthatjuk meg a hallgatót?) szintén kiemelt kutatási aspektus.

Következő kutatási lépésként azonosítható, hogy a megjelölt legfontosabb tényezők és a köztük lévő asszociációs kapcsolat, illetve logisztikus regresszió segítségével meghatározásra kerüljenek a további vizsgálatokhoz használható redukált és fókuszált elemzési szempontok. Ezt követően a vizsgált felsőoktatási intézményeket az azonosított tényezők szerint szisztematikusan megvizsgáljuk a HÉM koncepcióalkotás során. A cél, hogy az

eredmények alapján felvázoljuk a műszaki felsőoktatás hozzáadott értékének egy lehetséges modelljét.

Irodalomjegyzék

- Arató, F., Dévényi, A., Mrázik, J. & Varga, A. (2011). *Kooperatív tanulásszervezés a felsőoktatásban*. PTE BTK. http://janus.ttk.pte.hu/tamop/tananyagok/koop_tan_fo/index.html
- Barakonyi, K. (2014). Felsőoktatási versenyképesség és stratégia. *Educatio*, 2014/4. 555-566.
- Biernacki, C. & Julien Jacques, J. (2013). A generative model for rank data based on insertion sort algorithm., *Computational Statistics and Data Analysis, Elsevier*, 58, 162-176, doi:10.1016/j.csda
- Brandenburg, R.-Wilson, J. (Eds.).(2013). *Pedagogies for the Future Leading Quality Learning and Teaching in Higher Education*. Sense Publishers
- Compen-De Witte-Schelfhout (2019). The Role of teacher professional development in financial literacy education:A systematic literature review. *Educational Research Review* 26, 16–31.
- Dill, D. D. (2007). *Quality Assurance in Higher Education: Practices and Issues. The 3rd International Encyclopedia of Education*. Springer
- Dill, D. D. (2018). *Enhancing Academic Quality and Collegial Control: Insights from US Policy on the Ethical Conduct of Human Subjects' Research*, Higher Education Policy International Association of Universities 0952-8733/18 www.palgrave.com/journals
- Gunn, A. (2018). Metrics and methodologies for measuring teaching quality in higher education: developing the Teaching Excellence Framework (TEF). *Educational Review*, 70(2), 129-148. DOI: 10.1080/00131911.2017.1410106
- Halász, G. (2012). *A tanulás minősége a felsőoktatásban*. In Németh, A. (szerk.), *A neveléstudományi Doktori Iskola programjai. Tudományos arculat, kutatási eredmények* (pp. 105-115). ELTE Eötvös Kiadó.
- Harkányi, Á., M. (2018) Lemorzsolódás a műszaki képzési területen a 2016-os Felsőoktatási Pályakövetés kutatás alapján. In Hámori, Á. (szerk), *Felsőoktatási elemzési jelentések* (pp.15-18). II. évf. 3 sz. Oktatási Hivatal Felsőoktatási Elemzési Főosztálya. https://www.felvi.hu/pub_bin/dload/felsooktatasisimuhely/Elemzesi_Jelentesek/FEJ_2018_3.pdf
- Hrubos, I. (2008). A minőségkultúra ügye az európai felsőoktatási térségben. *Educatio*, 2008 (1), 22-35.
- Jacques, J., Grimonprez, Q. & Biernacki, C. (2020). *Rankcluster: Model-Based Clustering for Multivariate Partial Ranking Data*. Inria - Université de Lille <https://cran.r-project.org/web/packages/Rankcluster/index.html>
- Lannert, J. (2015). *Hatékonyosság, eredményesség és méltányosság a közoktatásban*. In Varga A. (szerk), *A Nevelésszociológia alapjai* (pp. 295-321). PTE BTK.
- Mészáros, V. (2021a). A hallgatói lemorzsolódás háttértényezői az inkluzív kiválóság tükrében. In Vitéz, K. (szerk.), *Befogadó Egyetem - itt és most Pécs* (pp.185-194). PTE BTK Neveléstudományi Intézet.
- Mészáros, V. (2021b) A műszaki felsőoktatás hozzáadott értéke és a veszteségelem háttértényezői. In Molnár, D., & Molnár, D. (szerk.), *XXIV. Tavasz Szél Konferencia 2021: Tanulmánykötet II* (pp. 352-368). Doktoranduszok Országos Szövetsége (DOSZ).
- Tomlinson, M (2018.) Conceptions of the value of higher education in a measured market. *Higher Education*, 75, 711–727. <https://doi.org/10.1007/s10734-017-0165-6>
- Varga, A. (2015). (szerk): *A nevelésszociológia alapjai*. PTE BTK. <http://mek.oszk.hu/14500/14566/14566.pdf>

1.sz. melléklet: A hallgatói jogviszonyukat saját kérésre és egyéb okból megszüntető hallgatók kérdőíves vizsgálata során alkalmazott kérdőív, 2020

Forrás: saját szerkesztés

Tisztelt Hallgató!

Kérem segítse kutatásomat jelen – természetesen teljesen anonim - kérdőív kitöltésével! Kutatásom célja, hogy feltárja a felsőoktatási intézmények minőségének, hozzáadott értékének kritikus dimenzióit. Kiemelten fontosnak tartom az Önök véleményét, hiszen a hallgató egyben vevője, másrészt „terméke”, „ügyfele” a választott képzésnek. A teljes kép kialakításához elengedhetetlenül fontos az Önök véleménye, személyes tapasztalataik. Céлом összefüggések, jobbító javaslatok megfogalmazása, melyekkel a hazai felsőoktatás súlypontozott fejlesztésére hívnám fel a figyelmet, mellyel időben feltárhatók és kezelhetőek az esetlegesen elégedetlenséghez vagy sikertelenséghez vezető problémák, illetve növelhető a felsőoktatás minősége, hozzáadott értéke. Ez nem tudom megvalósítani az Önök őszinte véleménye nélkül. A kérdőív kitöltése 5-10 percet vesz igénybe, kérem segítse munkámat a kitöltéssel.

Előre is köszönettel:

Mészáros Virág

PhD hallgató

Pécsi Tudományegyetem „Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola

1. Tanulmányait mely okból szakítja meg?

Jelölje X-szel a válaszát! Soronként csak egy értéket jelöljön meg!

	teljes mértékben	meghatározó fontosságú	nem jellemző	egyáltalán nem
anyagi	☐	☐	☐	☐
családi	☐	☐	☐	☐
munka	☐	☐	☐	☐
tanulmányi	☐	☐	☐	☐
egyéb	☐	☐	☐	☐

2. Mi volt a hallgatói jogviszonya megszüntetésének indoka?

Jelölje X-szel a választát! Kérjük, csak egy választ jelöljön meg.

☐ A sikertelen javító és ismétlődő javító vizsgák megengedett számának túllépése	☐ Átvétel kérelemre külföldi intézménybe	☐ Átvétel kérelemre más magyarországi intézménybe
☐ Bejelentkezés elmulasztása a megengedettnél többször	☐ Fizetési hátralék a képzésben	☐ Képzési kötelezettségek nem teljesítése
☐ Képzésváltás intézményen belül	☐ Költségtérítés nem vállalása átsoroláskor	☐ Saját bejelentés a képzés megszakítására
☐ Egyéb _____		

3. Hányadik félévben szakította meg a tanulmányait?

Jelölje X-szel a választát! Kérjük, csak egy választ jelöljön meg.

☐ 1	☐ 2	☐ 3
☐ 4	☐ 5	☐ 6
☐ 7	☐ 8	☐ 9
☐ 10	☐ 11	☐ 12
☐ 13	☐ 14	☐ 15 vagy több

4. Fejtse ki az egyéb okokat:

Legfeljebb 4000 karakter hosszú szöveget írjon be!

5. Amennyiben voltak tanulmányi jellegű problémái, kérjük válaszolja meg, hogy az alábbi tényezők milyen mértékben akadályozták Önt a tanulmányi sikerességben.

Jelölje X-szel a választát! Soronként csak egy értéket jelöljön meg!

	teljes mértékben	meghatározó fontosságú	nem jellemző	egyáltalán nem
időbeosztásom	☐	☐	☐	☐
tanulási módszereim	☐	☐	☐	☐
tanulási nehézségek (nem értettem a tananyagot)	☐	☐	☐	☐
más képzési terület kezdett el érdekelni	☐	☐	☐	☐
a követelmények nem voltak egyértelműek	☐	☐	☐	☐
számonkérések követelményekhez való illeszkedése	☐	☐	☐	☐
egy vagy több kritikusán nehéz tantárgy, ami befolyásolta a továbblépést	☐	☐	☐	☐
számonkérési rend (nem jól elosztott, nem összehangolt évközi számonkérések, pl. egy időben több tantárgyból is érintett a hallgató)	☐	☐	☐	☐
oktató szakmai felkészültsége	☐	☐	☐	☐
oktató nem volt inspiráló (előadásmód, tanítási technikák)	☐	☐	☐	☐

	teljes mértékben	meghatározó fontosságú	nem jellemző	egyáltalán nem
oktató nem volt érdeklődő az előre haladásom iránt	☐	☐	☐	☐
támogató tananyag mennyisége vagy minősége (tankönyv, jegyzet, példatár, stb.)	☐	☐	☐	☐
tanulási segédeszközökkel való ellátottság (laboreszköz, szoftver, laptop stb.)	☐	☐	☐	☐
korszerű infokommunikációs megoldások elterjedtsége	☐	☐	☐	☐
megfelelő hozzáférés támogató hallgatói szolgáltatásokhoz (tanulás támogató programok, könyvtár, mentálhigiénés vagy karrier tanácsadások, stb.)	☐	☐	☐	☐
egyedül éreztem magam a problémámmal	☐	☐	☐	☐
egyéb	☐	☐	☐	☐

A(z) 6. kérdést csak akkor töltse ki, ha a következő feltétel teljesül:

- A(z) „Amennyiben voltak tanulmányi jellegű problémái, kérjük válaszolja meg, hogy az alábbi tényezők milyen mértékben akadályozták Önt a tanulmányi sikerességben.” kérdés esetén a(z) „egyéb” sorban nem jelölte meg a következő választ: „egyáltalán nem”.

6. Fejtse ki az egyéb okokat:

Legfeljebb 4000 karakter hosszú szöveget írjon be!

7. Kihez tudott fordulni segítségért az intézményen belül, akik próbáltak segíteni problémája megoldásán, kezelési alternatívákat kínáltak?

Jelölje X-szel a választát! Kérjük, csak egy választ jelöljön meg.

☐ a „kritikus” tárgy ok-
tatójához,	☐ egyéb oktató(k)hoz,
☐ hallgatói szolgáltató-
sokért felelős ügyin-
téző(k)höz,	☐ hallgatói érdekképvi-
selethez
☐ tanulmányi ügyin-
téző(k)höz,	☐ Egyéb	☐ mentor(ok)hoz,
☐ más hallgató(k)hoz		

8. Mely tantárgy(ak) okoztak problémát?

Legfeljebb 4000 karakter hosszú szöveget írjon be!

9. Ha újra "kezdhetném":

Jelölje X-szel a választát! Kérjük, csak egy választ jelöljön meg.

- ismét erre a szakra jelentkeznék
- más szakra jelentkeznék
- másik felsőoktatási intézménybe jelentkeznék
- nem jelentkeznék felsőoktatási intézménybe
- Egyéb _____

A(z) Melyik szakra? kérdést csak akkor töltse ki, ha a következő feltétel teljesül:

- A(z) „Ha újra "kezdhetném":” kérdés esetén megjelölte a következő választ: „más szakra jelentkeznék”.

10. Melyik szakra?

Legfeljebb 4000 karakter hosszú szöveget írjon be!

A(z) 11. kérdést csak akkor töltse ki, ha a következő feltétel teljesül:

- A(z) „Ha újra "kezdhetném":” kérdés esetén megjelölte a következő választ: „másik felsőoktatási intézménybe jelentkeznék”.

11. Melyik intézménybe?

Legfeljebb 4000 karakter hosszú szöveget írjon be!

12. Várható-e, hogy a közeljövőben szervezett képzésben tanul?

Jelölje X-szel a választát! Kérjük, csak egy választ jelöljön meg.

- igen, átjelentkeztem más felsőoktatási intézménybe
- újrakezdem a tanulmányaimat ebben az intézményben költségtérítéses szakon

- igen újrakezdem tanulmányaimat más felsőoktatási intézményben
- nem folytatom a tanulmányaimat a közeljövőben

- újrakezdem a tanulmányaimat ebben az intézményben, állami finanszírozású szakon
- külföldön folytatom a tanulmányaimat

13. Van-e valamilyen - a témához tartozó - egyéb közlendője?

Legfeljebb 4000 karakter hosszú szöveget írjon be!

14. Melyik intézményben folytatta tanulmányait?

Jelölje X-szel a választát! Kérjük, csak egy választ jelöljön meg.

15. Melyik képzési szinten folytatta tanulmányait?

Jelölje X-szel a választát! Kérjük, csak egy választ jelöljön meg.

- felsőoktatási szakképzés
- alapképzés (BA/Bsc)
- mesterképzés (MA/MSc)
- szakirányú továbbképzés
- Egyéb _____

16. Mely szakon folytatta tanulmányait?

Jelölje X-szel a választát! Kérjük, csak egy választ jelöljön meg.

17. Melyik tagozaton folytatta tanulmányait?

Jelölje X-szel a választát! Kérjük, csak egy választ jelöljön meg.

- Nappali
- Levelező
- Esti
- Távoktatás

18. Milyen finanszírozási formában folytatta tanulmányait?

Jelölje X-szel a választát! Kérjük, csak egy választ jelöljön meg.

- államilag támogatott/állami (rész)ösztöndíjas
- költségtérítéses/önköltséges

Köszönjük, hogy időt szakított a kérdőív kitöltésére!

Munkaerőpiac és társadalom

Pohl Marietta – Tibold Antal– Pankász Balázs – Nemeskéri Zsolt
FIZIKAI ÉS SZELLEMI KOMPETENCIÁK MÉRÉSE AZ ORMÁNSÁGBAN
ÉLŐ 45 ÉV FELETTI MUNKAVÁLLALÓK KÖRÉBEN

Absztrakt

Tanulmányunk a GINOP-5.3.5-18-2019-00105 számú projekt keretében készült el, az Ormánságban élő 45 év feletti munkavállalók fizikai és szellemi kompetenciáinak mérése, munkaalkalmasságuk vizsgálata témakörében. A projekt célterületén, az Ős-Dráva Projekt tervezési területének 43 településén - elsősorban Baranya megye, Somogy egyes településeit is érintve - hozzávetőleg 1200 fő 45 év feletti személy él. A projekt benyújtásakor az idősödő korosztály a regisztrált álláskeresők körében meghaladta a 20%-ot. A baranyai álláskeresők aránya pedig kedvezőtlenebb volt az országos adatokhoz képest, a foglalkoztatási ráta 58,4% volt, mely érték 2,0 százalékponttal alacsonyabb az országos átlagnál, 14.074 fő szerepelt a regisztrált álláskeresők között a célterületről.

A projekt lehetőséget teremtett egy pilot program elindítására, olyan módszertan továbbfejlesztésére és kipróbálására, amely a fizikai és szellemi kompetenciákat átfogóan, egymásra gyakorolt hatásaiban vizsgálta, ErgoScope és kérdőívek segítségével. Az elmúlt két évtizedben a kompetencia fontos fogalomként vált a munkaerőpiaci vizsgálatokban és a munkaerő kiválasztás gyakorlatában egyaránt. Mivel az álláskereső kompetenciái magukban hordozzák az eredményes és hatékony munkavégzés ígérését, így jelen felmérés keretében is kiemelt szempont volt a kompetenciák feltárása.

A projektidőszak alatt 50 fő munkaképességének felmérésére nyílt lehetőség, valamint 250 célcsoporttag munkaerőpiaci alkalmazkodást segítő programban vett részt, illetve a kutatási eredmények bemutatása is megvalósult, információt nyújtva a célterület munkáltatói és a munkaerőpiaci szolgáltató szervezetek számára.

Kulcsszavak: Ormánság, kompetenciavizsgálat, idősödő társadalom

Bevezetés

Jelen tanulmány a GINOP-5.3.5-18-2019-00105 azonosítószámú projekt keretében készült el, az Ormánságban élő 45 év feletti munkavállalók fizikai és szellemi kompetenciáinak mérése, munkaalkalmasságuk vizsgálata témakörében.

A munkaerőpiaci kompetenciák mérése és fejlesztése elengedhetetlen az álláskeresők helyzetének javításához. A GINOP 5.3.5-18 számú, "Munkaerőpiaci alkalmazkodóképesség fejlesztését célzó tematikus projektek" elnevezésű konstrukció ennek érdekében kínált lehetőséget foglalkoztatási, munkaerőpiaci, munkajogi, munkaügyi témájú tanulmányok, hatásvizsgálatok, elemző tanulmányok elkészítésére; szakmai, módszertani fejlesztések publikálására, terjesztésére, kapcsolódó kampányok megvalósítására; kísérleti (pilot) projektek működtetésére; valamint szociális partnerek kapacitásfejlesztésére.

A konstrukció a vállalkozások munkaerőpiaci alkalmazkodóképességének fejlesztését, a társadalmi felelősségvállalás erősítését, illetve a szociális partnerek társadalmi és munkaerőpiaci szerepvállalásának erősítését tűzte célul. A felhívásra Magyarország hat kevésbé fejlett régiója valamelyikén hatást kifejtő projekttervekkel lehetett pályázni. A kiválasztott, támogatásban részesülő projektek az Észak-magyarországi, Észak-alföldi, Dél-alföldi, Közép-dunántúli, Nyugat-dunántúli és Dél-dunántúli régió területén valósulnak meg. Jelen projekt célterülete a Dél-Dunántúl.

A GINOP-5.3.5-18-2019-00105 azonosítószámú projekt az időskori munkaerő-piaci aktivitás ösztönzését helyezte előtérbe. Napjainkban a születéskor várható átlagos élettartam növekedésével, a nyugdíjba vonulás időpontjának kitolódásával, valamint a népesség csökkenésével párhuzamosan az idősek társadalmon belüli arányának növekedésével megkerülhetetlen témává vált a kérdés. Az idős korosztály munkaképességének megőrzése, illetve a munkába való visszatérés ösztönzése társadalmi és gazdasági szempontból is elengedhetetlen feladat a jelenleg tapasztalható tendenciák tükrében.

A projekt célterülete az Ős-Dráva Projekt tervezési területének 43 települése, elsősorban Baranya megye, az Ormánság, Somogy megyét is érintve. A területen a 2011. évi népszámláláskor 15.386 fő élt, 2016-ra azonban 13.986 főre csökkent a lakosság szám. A projekt benyújtásakor az idősödő korosztály a regisztrált álláskeresők körében meghaladta a 20%-ot. 2018 elején a 15–74 év közötti népesség 61,6%-a, 170 ezer fő volt gazdaságilag aktív Baranya megyében, ez az akkori országos átlagtól 1,1 százalékponttal maradt el. 161.000 fő volt foglalkoztatott, az 58,4%-os foglalkoztatási ráta 2,0 százalékponttal volt alacsonyabb az országos átlagnál. A megyében 2018-ban átlagosan 14.074 fő volt regisztrált álláskereső, 1,4 százalékponttal meghaladva az országos 5,2%-os átlagot (Baranya Megyei Kormányhivatal, 2019).

Az elsődleges, közvetlen célcsoportot a célterületen élő 45 év feletti lakosság alkotja - körülbelül 1200 fő-, a foglalkoztatottak, munkavállalók, álláskeresők, inaktívak egyaránt részesülhetnek a projekt hatásából. Emellett szintén a közvetlen célcsoporthoz tartoznak a helyi foglalkoztatók, akik partnerként segítik a projekt megvalósítását. A célterületen körülbelül 400 vállalkozás működik, melyek 24,46%-a a mezőgazdaság, 22,76%-a a feldolgozóipar, 16,37%-a kereskedelem 9,81%-a pedig az építőipar területén kínál munkalehetőséget (Baranya Megyei Kormányhivatal, 2019).

Közvetett célcsoportként a pályázó a települési önkormányzatokat, az érdekképviselői szervezetek munkatársait, az egészségügyi és foglalkozás-egészségügyi szakértőket határozta meg. A projektgazda a Baranya Megyei Kereskedők Egyesülete (rövidített nevén KISOSZ), az általuk képviselt kereskedelmi és vendéglátó szektorban 2018-ban 11.468 fő állt alkalmazásban (Baranya Megyei Kormányhivatal, 2019).

A projekt benyújtásakor az alábbi vállalatokat foglalmazta meg a projektgazda:

- Pilot program indítása, mely célja olyan módszertan továbbfejlesztése és kipróbálása, amely az elkülönülten működő fizikai és szellemi kompetenciákat egzaktt és átfogó módon, egymásra gyakorolt hatásaiban vizsgálja. A tervezett innováció összetett, magában foglalja a munkatudományokat, az egészségtudományt, a pszichológiát, az andragógiát, a szociológiát. A pilot program keretein belül 50 fő

munkaképességének (fizikai, szellemi) vizsgálatára nyílik lehetőség: a célcsoporttagok egészségi állapotának kérdőíves felmérése és elemzése, továbbá fizikai és szellemi kompetenciamérése, valamint visszacsatolás során.

- A célterületen élő 45 év feletti lakosok közül 250 fő elérése munkaerőpiaci alkalmazkodást segítő programmal (munkaképességi index kérdőív kitöltése, munkaképességi információnyújtás-és tanácsadás).
- Javaslatok megfogalmazása a szakpolitika, a célterület munkáltatói és a munkaerőpiaci szolgáltató szervezetek számára, ehhez kapcsolódóan két foglalkoztatási, munkaerő-piaci témájú tanulmány, hatásvizsgálat elkészítése.

Munkaerőpiaci helyzet az Ormánságban

2021 első hónapjában a munkanélküliségi ráta országos értéke 5,0% volt, mely adat kedvezőtlenebb volt, mint az előző évi, 2020 január és március közötti időszakra vonatkozó 3,7%-os érték. Baranya megyében már 2020 első negyedévében is alacsonyabb volt a foglalkoztatottság az országosnál, a munkanélküliségi ráta 6,6% volt. A megyén belül sem egységes a helyzet, jellemzően az aprófalvas, szegregált területek érintettsége magasabb (Baranya Megyei Kormányhivatal, 2020; KSH, 2020; KSH, 2021).

A célterület legnagyobb járása a Sellyei járás, ahol a regisztrált vállalkozások csupán kevesebb mint 20%-a működik, ez a legkedvezőtlenebb baranyai adat. Emellett a járáson belül itt a legmagasabb a közfoglalkoztatottak aránya, 2018-ban a munkanélküliek 57,1%-át tették ki a közfoglalkoztatottak (Baranya Megyei Kormányhivatal, 2019).

Pluszter Zsuzsanna (2020) 2013-tól végzett antropológiai vizsgálatot az Ormánság területén. Kezdetben Markócon dolgozott, majd a Sellyei járás több településére - Bogdása, Drávafok, Drávaiványi, Kákics, Marócsa, Okorág és Selye - is kiterjesztette tevékenységét. Elsősorban a közfoglalkoztatással és a munkanélküliséggel kapcsolatban fogalmazott meg megállapításokat. Tapasztalatai szerint a magas munkanélküliség háttérében a rossz infrastruktúra, az aprófalvas településszerkezet, a foglalkoztatók alacsony száma, illetve az álláskeresők kedvezőtlen adottságai állnak. A tartós munkanélküliség alacsony életszínvonalat eredményez, mely egyik következménye a magas elvándorlás.

Sok esetben a hátrányos helyzetű településeken a közfoglalkoztatás a legkönnyebben elérhető munkalehetőség a rendszeres bevétel reményében. A vizsgált járás területén a közmunkaprogram keretein belül értékteremtő mezőgazdasági program került kialakításra az elmúlt években, főként kertészeti tevékenység (zöldségtermesztés, majd egyes településeken feldolgozás, például savanyítás), illetve részben állattartás (leginkább baromfi tartás). Az értékteremtő munka keretében megtermelt javak részben a közétkeztetést segítik, valamint a rászorulóknak számára biztosítanak természetbeni juttatást. A kutató tapasztalatai szerint annak ellenére, hogy a mezőgazdasági programok egyik célja, hogy visszavegye a lakosságot a saját ételmiszer egy részének megtermelésére, ez a szándék sokszor az érintettek ellenállásával találkozik. Felmerül továbbá, hogy az alacsony bérezés miatt a munkát nem végzik hatékonyan a közfoglalkoztatottak, mivel az alacsony béreért nem végeznek olyan intenzitású munkát, mint amikor piaci alapon dolgoznak. Az időnyomunka sok esetben kiegészítést jelent az adott tevékenység szezonjában, illetve

azokban a hónapokban, amikor nem érhető el a közfoglalkoztatás. Az időnyomunka végzésekor egyes megfigyelések szerint hatékonyabban végzik feladatukat a közmunkások. A közfoglalkoztatás annak ellenére, hogy alacsony bevételt és presztízst hordoz magában, ezzel együtt állandóságot, rendszeres bevételt és helyben végezhető - nem a teljes napot felemésztő - feladatot kínál. További előnye, hogy nyugdíjszerző. A kutató kiemeli, hogy a közfoglalkoztatottak csoportja heterogén, nagy eltérések vannak a személyek között a végzettség, munkaalkalmasság, motiváltság szempontjából. Felveti, hogy érdemes lenne a közfoglalkoztatottak számára mentori segítséget biztosítani, annak érdekében, hogy mindenki a képességeinek, szükségleteinek megfelelő lehetőséget találjon a munkaerőpiacra való visszatéréshez vagy különböző ellátások igénybevételéhez. A térségben egyszerre figyelte meg az álláskeresők oldaláról azt a felvetést, hogy nincs elegendő elérhető munkahely, a munkaadók oldaláról pedig a megfelelő kompetenciákkal, szakképzettséggel, motivációval rendelkező munkaerő hiányát jelezték az érintettek. A munkaügyi központ által szervezett képzésekkel kapcsolatban csak részleges sikerekről számoltak be az érintettek, mivel a tanfolyamok nem feltétlenül készítik fel a résztvevőket az elsődleges munkaerőpiacon való helytállásra. A szerző tapasztalatai szerint a járásban megvalósuló munkaerőpiaci projektek és a közfoglalkoztatottság sem teljesítette reintegrációs célját, a már a programba való bekerüléskor is alacsony szociökönómiai státusszal rendelkező célcsoporttagok a programot követően sem kerültek jobb helyzetbe, a közfoglalkoztatottak megítélése is alacsony presztízst jelent számukra a közösségükben (Pluszter, 2020).

A szerző helyi fejlesztésekkel kapcsolatos kritikájához hasonló vélemény más szerzőknél is megjelenik. Ragadics Tamás (2015) doktori értekezésében rávilágít, hogy a térség elhúzódo problémáira, a tartós munkanélküliségre, az alulképzettségre, a szegregációra fontos lenne a helyi társadalom kezdeményezéseire épülő válaszokat -célokat és eszközöket - találni, erősítve a helyi kezdeményezést és aktív cselekvést.

A tartós álláskeresők, az alacsony végzettségűek és az elavult szakképzettséggel rendelkezők magas aránya mellett az Ormánságban is tetten érhetőek a különböző országos tendenciák hatásai. A születéskor várható élettartam növekedésével, valamint az idősök társadalmon belüli arányának emelkedésével kiemelten fontossá vált az idősödő munkavállalók aktivitásának megőrzése. A nyugdíjkorhatár folyamatos kitolódása és az idősebb generációk ellátása, ápolása is komoly terhet ró a 45 év feletti munkavállalókra. A rossz egészségi állapot tovább csökkenti a munkaképességet, rontva a célcsoporttagok esélyeit. Kiemelten nehéz helyzetben vannak azok az álláskeresők, akik nem érik el a szükséges egészségügyi szűréseket.

Barakonyi Eszter (2021) is rávilágít arra tanulmányában, hogy a nyugdíjkorhatár emelése és az előregedő társadalom kihívásai hatására várhatóan növekedni fog az idősödő munkavállalók aránya a munkaerőpiacon. A szerző kiemeli, hogy az 55 év feletti nők helyzete több szempontból sérülékenyebb, mint a hasonló korú férfiaké. A nőkre hárul sok esetben a hozzátartozók ápolása, valamint megjelenik az unokák ellátásával kapcsolatos feladatok teljesítése is. A többletterhelés mellett a munkavállalók egészségi állapota sem kedvező, az 50. életév betöltésével megfigyelhető a fizikai teljesítőképesség fokozatos csökkenése. 2010 és 2018 között a munkanélküliek számának csökkenésével párhuzamosan az 50 év feletti álláskeresők számában ugyanebben az időszakban növekedés volt

megfigyelhető, mely szintén felhívja a figyelmet az idősödő munkavállalók kérdésének fontosságára. A szerző kiemeli, hogy az elöregedő társadalom veszélyt jelenthet a gazdaság és a nyugdíjrendszer fenntarthatóságára. A probléma azonban nem orvosolható kizárólag a nyugdíjkorhatár folyamatos emelésével. Elengedhetetlen a preventív szemlélet, azaz a fiatal és az idősödő munkavállalók felkészítése a hosszabb munkaerőpiaci aktivitásra, melynek egyik lépése az egészségi állapot javítása, az egészségtudatosság fokozása (Zádori & Nemeskéri, 2018). A munkaképesség és annak megőrzése kiemelt kérdés gazdasági és társadalmi szempontból egyaránt. Barakonyi Eszter kiemeli, hogy tapasztalatai szerint a munkavállalási hajlandóság kifejezetten magas a vizsgált csoport körében, azonban ez önmagában, a szükséges munkavégzési környezet és keretrendszer (munkaerőpiaci biztonság) megteremtése nélkül nem elegendő (Barakonyi, 2021).

A munkaerőpiaci kompetenciák jelentősége

A munkaerőpiaci kompetenciák jelentőségének meghatározásához elengedhetetlen a kompetencia fogalmának vizsgálata. A magyar nyelvű szakirodalomban legtöbbször az alkalmasság vagy illetékesség jelenik meg szinonimaként, egy kiválasztott tevékenység végrehajtásához szükséges képesség fedezeteként tekintve a kompetenciára. Kognitív, tehát gondolkodási, megismerési, információfeldolgozási folyamatokat ír le a fogalom, melyet érzelmi összetevők is árnyalnak. Az egyén kompetenciafejlődése nem zárul le gyermekkorban, hanem egész életen át alakul a környezetből érkező ingerek nyomán. A munkavállalóra a személyiségfejlődés, a képzés során átélt tapasztalatok, a munkahelyi szocializáció egyaránt hat (Zádori & Nemeskéri, 2020; Dévényiné et al., 2021).

A kutatók megállapításai szerint az erős belső kontroll fokozza az egyén kompetenciáit. Mivel a sikerélmény megerősítést jelent, így szintén fokozza az egyén kompetenciaszintjét, önbizalmát. A tartós munkanélküliség, a visszautasítás élménye, a megerősítés hiánya azonban ellentétes hatást fejt ki, hosszútávon elmélyítve az egyén reményvesztettségét, csökkentve a megküzdési képességet.

A kompetencia felosztására is több modell született, elkülöníthetünk szociális, módszertani és személyes kompetenciát, vagy vizsgálhatjuk munkaterületekhez rendelve is mint szakképzési, munkavégzési jártasság. A kompetenciában ötvöződnék az elsajátított ismeretek - és azok mobilizálása-, valamint az általános (már a tanulás során is felhasznált) és speciális (csak bizonyos helyzetekben alkalmazott) képességek.

A kompetencia értelmezéséhez szükséges a készségek vizsgálata is, melyek olyan esz-közjellelű műveletek, amelyeket az egyén tanulás révén sajátított el, és nagyrészt automatikusan alkalmaz (Borbély, 2005). Az OECD vezetésével, 1997 és 2003 között a felkért szakemberek a DeSeCo (Definition and Selection of Competencies) projekt keretében meghatározták azokat a kompetenciákat, melyek elengedhetetlenek a sikeres élethez és a jól működő társadalomhoz. A munkacsoport interdiszciplináris volt, törekedtek arra, hogy ne csak az oktatás szempontjából vizsgálják a kérdést, így született meg az alábbi felosztás (Szabóné, 2013; Török, 2004):

1. sz. táblázat: Kulcskompetencia kategóriák a DeSeCo program felosztása nyomán

Kulcskompetencia	Kulcskompetencia funkciója	Kulcskompetencia megnyilvánulási formája
Az eszközök interaktív használata	naprakésztség a szükséges technológiákban	nyelv, szimbólumok, szövegek interaktív használata
	meglévő eszközök saját célokat szolgáló felhasználói tudása	tudás és információ interaktív használata
	a világgal folytatandó aktív párbeszéd képessége	technológia interaktív használata
Szociálisan heterogén csoportokkal való együttműködés	plurális társadalmakban a sokszínűséggel való bánásmód	másokhoz való pozitív viszonyulás
	empátia megléte	kooperáció, csoportban dolgozás
	társadalmi tőke megléte	konfliktusok menedzselése és feloldása
Autonóm cselekvés	az egyén identitásának és céljainak meghatározása egy komplex világban	cselekvés egy tágabb értelemben felfogott környezetben
	joggyakorlás és felelősségvállalás	élettervek és egyéni projektek formálása és megvalósítása
	egyéni környezet és működés megértése	jogok, érdekek, határok, szükségletek védelme

Forrás: Szabóné, 2013 (Eredeti forrás: *Definition and Selection of Key Competencies - 2005*, Fordította: Szabó Melinda)

Az elmúlt két évtizedben a kompetencia fontos fogalommá vált a munkaerőpiaci vizsgálatokban és a munkaerő-kiválasztás gyakorlatában egyaránt. Az álláskereső kompetenciái magukban hordozzák az eredményes és hatékony munkavégzés ígéretét, így ezek vizsgálata, mérése és fejlesztése kulcskérdés (Klein, Klein, & Zentai, 2015).

A munkavállalói kompetenciák közé tartozik a felelősségvállalás az elvégzett munka eredményéért és minőségéért; a vállalkozói hajlandóság; a kezdeményezőkézség; a nyitottság a munkavállalás lehetőségeire, valamint a pozitív jövőkép. Emellett a tanulási- (pl.: önszabályozó stratégiák alkalmazása, a tudás aktív konstruálása), a kommunikációs- (pl.: szóbeli, írásbeli információcsere), a gondolkodási- (pl.: összefüggés feltárása, kritikai mérlegelés, döntés), a digitális- (pl.: biztonságos és etikus eszközhasználat), a személyes és társas- (pl.: pozitív énkép, az alkalmazkodóképesség), valamint az önkifejezés és kulturális tudatosság (pl.: a saját kreativitás kibontakoztatása, az emberi alkotás tisztelete)

kompetenciacsoportok közül is számos alkompetencia szükséges a sikeres munkavégzéshez (Katona, 2020).

Fazekas Károly (2018) a Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaságtudományi Intézet tudományos főmunkatársa tanulmányában kiemeli, hogy a 2016-os davosi Világgazdasági Fórum számára készített jelentés is jelzi, hogy napjainkban javul a nem-kognitív kompetenciák megítélése. A tizenöt fejlett és fejlődő ország 371 nagyvállalatának vezetői körében készített felmérés szerint a legfontosabbnak tartott munkavállalói kompetenciák listájára felkerült az érzelmi intelligencia és a gondolkodás rugalmassága, melyek a nem-kognitív kompetenciák körébe tartoznak. Emellett a munkavállalók teljesítményének értékelésekor is van már helye a kognitív kompetenciák vizsgálata mellett a nem kognitív készségek feltárásának is (Fazekas, 2018).

A fizikai és szellemi kompetenciák mérésének módszertana

A projekt keretében megvalósított pilot program során olyan módszertan továbbfejlesztésére és kipróbálására nyílt lehetőség, amely a korábban elkülönítetten kezelt fizikai és szellemi kompetenciákat átfogó módon, egymásra gyakorolt hatásait feltárva vizsgálta. A felmérés innovatív jellegéhez nagyban hozzájárult az interdiszciplináris szemlélet, a munkatudomány, az egészségtudomány, a pszichológia, az andragógia és a szociológia területéről származó ismeretek és szempontok ötvözése. A pilot program során 50 fő fizikai és szellemi, mentális munkaképességének vizsgálata történt meg ErgoScope és online/papír alapú tesztek alkalmazásával.

A fizikai kompetenciák mérése ErgoScope munkaképesség vizsgáló rendszer segítségével valósult meg. Az ErgoScope - mely 2011 óta használt, hárompaneles magyar fejlesztésű mérőeszköz - egyaránt alkalmas foglalkozási előszűrésre, egészséges személyek alkalmassági vizsgálatára, valamint rehabilitációs mérések elvégzésére. A munkaszimulátor különböző feladatok végzése során rögzít adatokat a vizsgálatban résztvevőről, statikus és dinamikus erőmérés, illetve végzett munkák vizsgálata, helyben, egész testtel végzett mozgások vizsgálata, fiziológiai vizsgálat (EKG, testhőmérséklet, légzés és vérgáz) során. A megfigyelt személyek fizikai állapota mellett az észlelési-gondolkodási, érzelmi és társas kompetenciáiról is nyerhető adat.

A korábbi tapasztalatokat figyelembe véve az ErgoScope által vizsgálható 20 mérésből 5 egységesített kategória került kialakításra, melyek az alábbiakat foglalják magukba: 1. statikus erőkifejtés, 2. dinamikus erőkifejtés, 3. finommotorika és ülőmunkával szembeni tolerancia, 4. figyelem és állómunkával szembeni tolerancia, 5. monotóniatűrés. A leletezés során a különböző kategóriákhoz rövid magyarázatot is kap a vizsgált személy a könnyebb érthetőség céljából. A kialakított panelek vizsgálati és leletezési célból önállóan is alkalmazhatóak.

A szellemi kompetenciák mérése a CEB Talent Measurement Solutions rendszeren alapuló személyiségvizsgáló tesztstruktúrával valósult meg. A bevont szakemberek egy kompetencia alapú személyiségtesztet, illetve két képességtesztet (adaptív intelligencia teszt és szókinccs teszt) alkalmaztak. A kompetencia alapú személyiségteszt nyolc területet vizsgált, az alábbi összetevők mentén:

- Vezetés – irányítás, döntés, felhatalmazás,
- Gondolkodás – tudás, hatékony gondolkodás, tanulás,
- Együttműködés – megértés, gondoskodás, csapatjáték,
- Megbízhatóság – fegyelmezettség, kiállás a vállalatért, ragaszkodás az értékekhez,
- Alkalmazkodás – körülményekhez, emberekhez, változáshoz,
- Cselekvés – sikerre törekvés, győzelemre törekvés, vállalkozás,
- Befolyásolás – kommunikáció, meggyőzés, hálózatépítés,
- Újítás– kreativitás, változtatás, jövőkép alkotás.

A fenti területeket tízfokú skálán értékeli a szakemberek, az egyes viselkedésmódok eltérő hangsúllyal jelennek meg attól függően, hogy az adott munkavállaló milyen területen vagy beosztásban kíván érvényesülni. A teszt reflektív, a felmérés során született állításokat a vizsgálatban résztvevő személy értékelheti, ami azonban amellet, hogy növeli az érvényességet és közvetlen visszajelzést nyújt, magában hordozza az önjellemzés korlátait is.

Az adaptív intelligenciateszt a problémamegoldási hatékonyságot vizsgálja, azáltal, hogy feltárja a kitöltő összefüggések alkotásával és szabályszerűségek felfedezésével kapcsolatos képességét. A problémamegoldás a munkavállalás szempontjából fontos tényező, mely elemzése hasznos az álláskeresők lehetőségeinek vizsgálatakor. Az adaptív intelligenciatesztek az alábbi területek feltárására nyújtanak lehetőséget:

- Fluid intelligencia - az ingerek közötti kapcsolatok felismerése, következtetések levonása, okfejtés
- Kristályos intelligencia - a kultúra elsajátítása által fejlődő terület, mely többek között a nyelvi képességek feltárásának segítségével mérhető
- Kvantitatív okfejtés - a matematikai szabályok alkalmazásának hatékonysága
- Vizuális adatfeldolgozás - a téri vizualizáció és a téri forgatás képessége
- Rövid távú memória - a verbális és vizuális információk megtartása (rövidtávon) és azok pontos előhívása
- Hosszú távú memória - a verbális és vizuális információk megtartása (hosszútávon) és azok pontos előhívása
- Információfeldolgozás sebessége - adott idő alatt végrehajtott kognitív műveletek számával jellemezhető képesség
- Döntésképeség - a döntéshozatal hatékonyságát és gyorsaságát leíró képesség (Klein, Klein, & Zentai, 2015)

A szókinccsteszt segítségével a vizsgálatot végző megállapíthatja, hogy a résztvevő mekkora szókinccsel rendelkezik és mennyire van tisztában a különböző szavak jelentésével. Az álláskereső szókinccsének mérete befolyásolja, hogy mennyire könnyen igazodik el az ügyintézési folyamatokban, mennyire képes új ismeretek befogadására, egyes kérdésekben való tájékozottság megszerzésére (Klein, Klein, & Zentai, 2015).

A mérésben résztvevők jellemzői, a mérések megállapításai, következtetések

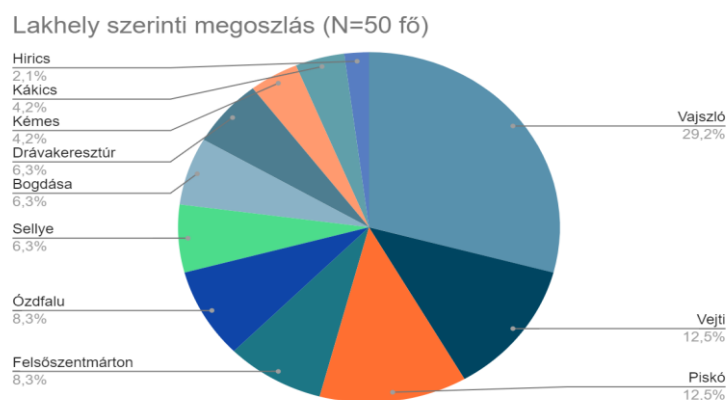
A felmérésre 2021.04.21. és 2021.05.27. között került sor Pécssett, a Pécsi Tudományegyetem Munkatudományi és Foglalkozás-egészségügyi Centrumában.

Vizsgálati alanyok

A vizsgálatba bevont 50 célcsoporttag közül 17 fő volt férfi és 33 fő volt nő. A minta lakhely szerinti megoszlását az 1. sz. ábra mutatja be. A legtöbben Vajszlón (14 fő) élnek, 6-6 fő került bevonásra Piskórol és Vejtiből. Felsőszentmártonról és Ózdfaluról 4-4 fő érkezett a felmérésre, Sellyéről, Bogdásáról és Drávakeresztúrról is 3-3 fő kapcsolódott be. A kémesi, kákicsi és hegyszentmártoni lakosok közül is 2-2 fő szerepelt a mintában, emellett 1 résztvevő hiricsi volt.

A résztvevők közül egy fő nem tartozott az elsődleges célcsoporthoz, mivel 21 éves volt a vizsgálat időpontjában. A többi résztvevő mind a 45 éven felüli volt: 10 fő tartozott a 60 éves és 60 évnél idősebb korosztályhoz, 23 fő 50-59 éves volt, 16 fő pedig a 45-59 évesek táborából került ki.

1. sz. ábra - A felmérésben résztvevők lakhely szerinti megoszlása

Forrás: saját szerkesztés

Szociodemográfiai adatok

A kérdőívet kitöltők döntő többsége, 66,0%-a (33 fő) nő. Életkorukat tekintve a 46-55 életév (31 fő, 62,0%) közötti munkavállaló a kliensek zöme. 56-62 év közötti a válaszadók 20%-a, 62 év feletti a csoport 10%-át reprezentálják. A válaszadók jelentős többségének van párja, 42,9%-a (21 fő) házasságban él, 20,4%-a élettársi kapcsolatban van. Az elváltak, illetve özvegyek aránya 22,4%. 12,2%-uk gyermektelen, 24,5% egy, 18,4% két, 44,9% (22 fő) három vagy ennél több gyermeket nevel.

A megkérdezettek 68%-a (34 fő) alapfokú, 32% valamilyen középfokú iskolai végzettséggel rendelkezik. Felsőfokú végzettségű alany nem volt. Munkaviszony tekintetében a felmérésbe bevontak 48%-a (24 fő) több, mint 30 éve dolgozik, a másik véglet az 1-5 hónap munkaviszonnyal rendelkezők, akik aránya 10%. A vizsgálatba bevont személyek 92%-a (46 fő) nem dolgozik másodállásban.

Egészségi állapot

A felmérésben részt vettek 66%-a (33 fő) rendszeresen szed gyógyszert, 64% (32/50) dohányzik, 6% (3/50) rendszeresen fogyaszt alkoholt, 2-2% (1-1 fő) alkalmanként, illetve rendszeresen drogot fogyaszt.

Betegségek tekintetében a válaszadók 58%-a (29/50) magas vérnyomással, 26% (13/50) mozgásszervi problémával küzd, 16%-nak (8/50) szív- érrendszeri megbetegedése van és 14% (7/50) cukorbeteg. 64% (32/50) számolt be fájdalomról, rossz közérzetről, 32% -nak (16/50) valamilyen szintű problémája van a mozgékonyssággal, 22%-nak (11/50) a szokásos napi tevékenységek elvégzésével, 12%-nak az önellátással is.

2. sz. táblázat: A szellemi vizsgálatok eredményeinek összegzése

EGÉSZSÉGI ÁLLAPOT	rendszeres gyógyszereszedés	33/50	66,0%
	dohányzás	32/50	64,0%
	alkoholfogyasztás	3/50	6,0%
	drogfogyasztás alkalomszerűen	1/50	2,0%
	drogfogyasztás rendszeresen	1/50	2,0%
	cukorbetegség	7/50	14,0%
	magas vérnyomás	29/50	58,0%
	szív - érrendszeri problémák	8/50	16,0%
	mozgásszervi megbetegedés	13/50	26,0%
	daganatos betegségek	3/50	6,0%
	pszichés betegség	4/50	8,0%
	mozgékonyssággal problémája van	16/50	32,0%
	önellátással problémája van	6/50	12,0%
	szokásos tevékenységekkel	11/50	22,0%
	fájdalom / rossz közérzet	32/50	64,0%
LELKI ÁLLAPOT	nincs	17/50	34,0%
	enyhe	29/50	58,0%
	közepes	4/50	8,0%
	súlyos	0/50	0,0%
ALVÁSZAVAR	normális	38/50	76,0%
	abnormális	9/50	18,0%
	súlyos	3/50	6,0%
SZORONGÁS/ DEPRESSZIÓ	nincs	34/50	68,0%
	enyhe	16/50	32,0%
	közepes	0/50	0,0%
	súlyos	0/50	0,0%
KIÉGÉS	alacsony	7/50	14,0%
	közepes	33/50	66,0%
	magas	10/50	20,0%
	Kimerültség (2,25 felett)	31/50	62,0%
	Kiábrándultság (2,1 felett)	25/50	50,0%

Forrás: saját szerkesztés

Lelki állapot vizsgálata

A lelki állapot tekintetében 58% (29/50) küzd enyhének minősülő tünetekkel, 34%-nak (17/50) nincs problémája ezen a területen, 8% (4/50) közepes hangulatzavarral küzd. A válaszadók 72%-a (36/50) nem szenved depresszióban, 28% (14/50) enyhe tünetekkel küzd, továbbá a kérdőívet kitöltők körében közepes vagy súlyos depressziós állapotot nem regisztráltunk.

A megkérdezettek 76%-ának (38/50) nincs alvászavara, 18% (9/50) abnormális, továbbá 6% (3/50) súlyos alvászavar kategóriájába sorolható problémával küzd.

Kiégés vizsgálata

A Mini- Oldenburg Kérdőív kiégést mérő kérdéseinél a kimerültség átlagos pontszáma 2,14 (SD=0,74), a kiábrándultság átlagos pontszáma 2,05 (SD=0,84). Kiábrándultsággal 31 fő (62%) küzd, kimerültséggel 25 fő (50%). Alacsony fokú kiégéssel 7 fő (14%) érintett, közepes fokú kiégésben 33 fő (66%) szenved, míg a kiégés magas foka 10 főre (20%) jellemző. A kiégés átlagos pontszáma 20,96 (SD=7,58).

A kiégés közepes és magas szintje szignifikánsan gyakrabban fordul elő az elváltak, özvegyek körében (25,6% vs 0,0%, $p=0,003$), a 62 év felettiak esetében (11,6% vs 0,0%, $p=0,009$) a középfokú iskolai végzettséggel rendelkezőknél (37,2% vs 0,0%, $p=0,002$), a több, mint 40 éve munkát vállalók között (23,3% vs 0,0%, $p=0,011$), a másodállással rendelkezők esetében (9,3% vs 0,0%, $p=0,023$). A szív- érrendszeri megbetegedéssel (18,6% vs 0,0%, $p=0,006$) és a mozgásszervi panaszokkal (27,9% vs 14,3%, $p=0,002$) küzdők körében szignifikánsan magasabb arányban fordul elő a kiégés közepes, illetve magas foka.

A korrelációs modellben a lelki állapot és a kiégés között szignifikáns, enyhe kapcsolat igazolódott ($p=0,018$, $r=0,17$, $r^2=0,054$). Az enyhe hangulatzavar szignifikánsan gyakrabban fordul elő a közepes, illetve magas kiégéssel érintettek körében (60,5% vs 42,9%, $p=0,007$). Az abnormális alvászavarral küzdők körének szignifikánsan nagyobb arányánál figyelhető meg közepes és magas fokú kiégés (20,9% vs 0,0%, $p=0,036$).

A rendszeresen dohányzó (62,0% vs 2,0%, $p=0,007$) válaszadók és a 45-55 életév közöttiek (42,0% vs 20,0%, $p=0,022$) szignifikánsan nagyobb arányban érintettek kimerültséggel (átlagosan kimerültségi pontszám > 2,25). A 31-40 éve munkát vállalók (32,3% vs 21,1%, $p=0,005$), a másodállás vállalók (9,7% vs 5,3%, $p=0,007$), rendszeresen gyógyszer szedők (71,0% vs 57,9%, $p=0,015$), a fájdalommal, rossz közérzettel érintettek (35,5% vs 0,0%, $p=0,011$) és a mozgékony terén kihívásokkal küzdők (35,5% vs 0,0%, $p=0,012$) körében szignifikánsan nagyobb arányban figyelhető meg kiábrándultság.

Fizikai képességvizsgálat

A beválogatott 50 fő vizsgálati alany fizikai képességvizsgálata megtörtént. A mérési adatok értékelése a gyártó által megadott referenciaértékek összehasonlításával került sor. A vizsgált populáció a gyártó által megadott normálértékhez képest a statikus erőki-fejtés 31,25%-át, a dinamikus erőki-fejtés 38,7%-át, a finommozgások 33,5%-át, a figyelem koncentrációjának 43,6%-át és a monotóniatűrés 44,7%-át érte el.

A férfiak statikus, dinamikus és finommotorikus teljesítménye meghaladta a nőkéét [$p<0,001$ minden esetben], de a monotóniatűrésben és a figyelem koncentrációjában nem

volt különbség. Az életkor előrehaladtával a monotóniatűrés mérhetően csökkent, továbbá a dinamikus, statikus és finommotorikus mozgások kivitelezése egymással szorosan korrelált.

A szellemi/fizikai vizsgálatok összefüggő értékelése

Az utóbbi évek kutatásai alapján a fizikai vizsgálati és értékelési protokoll módszertana jelentős átalakuláson esett át és jóval árnyaltabb képet ad a foglalkoztathatóság, a munkára kész állapot minőségének megállapításában. Az egyszerűbb, orvosi vagy foglalkozás-egészségügyi fizikális vizsgálatok mellett egyre több országban megjelennek a gépesített [kezdetben műszeres, majd számítógéppel támogatott] adatszerzések, melyek alkalmassak összetett képességvizsgálatokra is. A munkaképesség megállapítása mellett a munkaképesség-csökkenés meghatározásában, illetve a rehabilitálhatóság megítélésében/rehabilitációs célok kitűzésében is egyre nagyobb szerepük van.

A képességvizsgáló gépek/szoftverek mindegyikéről elmondható, hogy igen részletes és objektív mozgásterjedelem és terhelhetőség felmérést tesznek lehetővé, azonban egy-egy vizsgálat akár 3 órát is igénybe vehet, mely a vizsgálati alany számára igen megterhelő lehet és nem is feltétlenül szükséges az egész protokoll kivitelezése minden esetben. Különböző feladatsorok alapján objektíven megmérhető a statikus és dinamikus erőkifejtés, illetőleg ezek összehangolásának képessége. Az állóképesség és a monotóniatűrés vizsgálata is a protokoll része, valamint különböző finommozgások kivitelezésének, továbbá ülő- illetve állómunkára való alkalmasság megítélésére is sor kerül.

A vizsgált populáció alanyai a megadott normálértékek kevesebb, mint felét tudták teljesíteni a vizsgálat során. Mivel a megadott referenciaértékek átlagos munkabírást meghaladó egyének vizsgálata során nyert átlagértékek, tekintettel a vizsgált személyeknek az egészségi állapotot mérő kérdőív által feltárt általánosan rossznak mondható egészségi állapotára, ez a teljesítmény nem meglepő.

Alapvető különbségek tapasztalhatóak a férfiak és nők motorikus teljesítménye között, melynek magyarázata biológiai, az eltérő izomzati felépítésnek tulajdonítható. A figyelem koncentráálásában és a monotóniatűrésben nem volt érdemi különbség, de mindkét csoport messze a megadott átlag alatt teljesített. Az életkor előrehaladtával a monotóniatűrés szignifikánsan csökkent.

Egészségi állapot tekintetében a vizsgált személyek mintegy kétharmada dohányzik, körülbelül ugyanekkora hányaduk szed valamilyen gyógyszert is. A betegségprofil gyakorlatilag egyezik a hazánkban tapasztalható átlaggal. A hipertónia a vizsgált populáció több, mint felét érinti, diabetes 14%-ot, az egyik következményként jelentkező szív-érrendszeri megbetegedés 16%-nál regisztrálható. Markáns a mozgásszervi megbetegedések reprezentációja, az alanyok több, mint negyedét érinti, ami annak ismeretében, hogy a válaszadók főleg alapfokú képzettséggel rendelkeznek, ami inkább fizikai munkavégzésre predisponál, érthető. Fájdalmat, rossz közérzetet a vizsgált csoport több mint kétharmada jelzett.

Lelki állapotát tekintve a válaszadók felénél többen jeleztek enyhe problémákat, szorongás/depresszió vonatkozásában viszont 68%-nak nincs ilyen jellegű problémája. Kiegészítő szempontjából a közepesen és nagymértékben kiégették aránya 88%, ami meglepően magas adat. Kimerültséget 62% jelzett.

Fentiekben ismertetett kutatásunk egy, kutatócsoportunk által összeállított metodikára igyekszik felhívni a figyelmet, mellyel mélyreható ismeretek szerezhetőek a munkavállalók fizikális és lelki egészségéről, munkaképességéről. Ezen adatokra alapozva a munkaképesség objektíven mérhető, esetleges időbeli változása nyomon követhető, segítséget nyújthat a munkavállaló képességeinek megfelelő munkakörülmények kialakításánál, megváltozott munkaképességűeknél pedig az átképzés irányának meghatározására. Ezen entitásoknak mind anyagi, mind szociális vonzatai óriásiak. Munkacsoportunk által a projekt célcsoportjánál alkalmazott komplex munkaképesség- vizsgálati metodika nívó, javasoljuk széleskörű bevezetését a munka világában és megteremteni a szükséges egységes nemzeti normák létrehozásának alapjait.

Összegzés

A kapott eredmények összecsengtek a területen kutatást végző szakemberek tapasztalataival, megerősítve a felvetést, hogy fontos foglalkozni a 45 év feletti munkavállalók problémáival. A tartós álláskeresők, az alacsony végzettségűek és az elavult szakképzettséggel rendelkezők magas aránya mellett az Ormánságban is tetten érhetőek a különböző országos tendenciák hatásai. A születéskor várható élettartam növekedésével, valamint az idősek társadalmon belüli arányának emelkedésével kiemelten fontossá vált az időszűk munkavállalók aktivitásának megőrzése. A nyugdíjkorhatár folyamatos kitolódása és az idősebb generációk ellátása, ápolása is komoly terhet ró a 45 év feletti munkavállalókra (Nemeskéri et al., 2020; Klein et al., 2021). A rossz egészségi állapot tovább csökkenti a munkaképességet, rontva a célcsoporttagok esélyeit. Kiemelten nehéz helyzetben vannak azok az álláskeresők, akik nem érik el a szükséges egészségügyi szűréseket.

Összességében megállapítható, hogy az elöregedő társadalom veszélyt jelenthet a gazdaság és a nyugdíjrendszer fenntarthatóságára. A probléma azonban nem orvosolható kizárólag a nyugdíjkorhatár folyamatos emelésével. A fizikai állóképesség felmérése során számos olyan nehézséget tártak fel a vizsgálatot végzők, mely gátolja a munkavégzést. A munkaképesség és annak megőrzése kiemelt kérdés gazdasági és társadalmi szempontból egyaránt.

A munkanélküliek számának csökkenésével párhuzamosan 2010 és 2018 között az 50 év feletti álláskeresők számában növekedés volt megfigyelhető, ami szintén felhívja a figyelmet az időszűk munkavállalók kérdésének fontosságára. Jelen felmérés során több célcsoporttag jelezte, hogy az elsődleges munkaerőpiacon már nem számít állásra, ezért marad a közfoglalkoztatásban, ami biztonságot jelent a nyugdíjkorhatár eléréséig. Hasonló tapasztalatokat gyűjtött Pluszter Zsuzsanna (2020), aki kiemeli, hogy a közfoglalkoztatottak csoportja heterogén, nagy eltérések vannak a személyek között a végzettség, munkaalkalmasság, motiváltság szempontjából. Felveti, hogy érdemes lenne a közfoglalkoztatottak számára mentori segítséget biztosítani, annak érdekében, hogy mindenki a képességeinek, szükségleteinek megfelelő lehetőséget találjon a munkaerőpiacra való

visszatéréshez vagy különböző ellátások igénybevételéhez. A Sellyei járásban egyszerre figyelte meg az álláskeresők oldaláról azt a felvetést, hogy nincs elegendő elérhető munkahely, a munkaadók oldaláról pedig a megfelelő kompetenciákkal, szakképzettséggel, motivációval rendelkező munkaerő hiányát jelezték az érintettek. A szerző tapasztalatai szerint a járásban megvalósuló munkaerőpiaci projektek és a közfoglalkoztatottság sem teljesítette reintegrációs célját, a már a programba való bekerüléskor is alacsony szociökonomiai státusszal rendelkező célcsoporttagok a programot követően sem kerültek jobb helyzetbe. Jelen projekt felmérése során is visszatérő megfigyelés volt, hogy sokan nem képesek továbblépni az elsődleges munkaerőpiac felé, nem nyitottak a tanulásra sem, miközben a munkavégzésüket fokozatosan korlátozza egészségi állapotuk romlása: a szakemberek a fizikai munkát végzők körében több esetben figyeltek meg idővel szerepkorlátozottságot, állóképesség csökkenést, a bizonyos mozgásokra vagy munkafolyamatokra irányuló képesség elvesztését, regisztráltak porckopást, ízületi fájdalmat.

Barakonyi Eszter (2021) tapasztalatai szerint a munkavállalási hajlandóság kifejezetten magas az idősödő népesség körében. Jelen kutatásban is számos motivált célcsoporttagot azonosítottak a felmérést végzők, azonban ez önmagában, a szükséges munkavégzési környezet és a munkaerőpiaci biztonság megteremtése nélkül nem elégséges. Elegendhetetlen a munkakörülmények javítása, a speciális munkavállalói rétegek számára optimális feltételek kialakítása - akár a foglalkoztatói szemléletformálással párhuzamosan -, illetve fontos lenne a preventív szemlélet, azaz a fiatal és az idősödő munkavállalók felkészítése a hosszabb munkaerőpiaci aktivitásra, melynek egyik lépése az egészségi állapot javítása, az egészségtudatosság fokozása. Emellett, eredményeink alapján az idősödő munkavállalók rendszeres állapotfelmérése, mentorálás keretében történő segítése és további kutatások, felmérések megvalósítása is indokolt.

Irodalomjegyzék

- Barakonyi, E. (2021). Egy elfeledett korosztály - az ötven év feletti nők munkaerő-piaci helyzetét meghatározó főbb körülmények. *Tudásmenedzsment*, 22(1. Különszám), 35-45. <https://journals.lib.pte.hu/index.php/tm/article/view/4795>
- Baranya Megyei Kormányhivatal (2019). *Baranya megye munkaerő-piaci helyzete*. <https://www.kormanyhivatal.hu/download/5/d1/f5000/2019%20IV%20negyed%C3%A9vi%20munkaer%C5%91piaci%20helyzetk%C3%A9p.pdf> (Letöltés ideje: 2022.07.06.)
- Baranya Megyei Kormányhivatal (2020). *Baranya megye munkaerő-piaci helyzete*. 2020 január. <https://www.kormanyhivatal.hu/download/5/d8/e5000/2020%20janu%C3%A1r%20havimunkaer%C5%91piaci%20helyzetk%C3%A9p.pdf> (Letöltés ideje: 2021.07.05.)
- Borbély, T. B. (2005). *A kompetencia fogalma a szakképzésben és a foglalkoztatáspolitikában. Helyzetértékelés –résztanulmány- „Kompetencia alapú foglalkozási kódrendszer kidolgozása a bejelentett munkaerőigényeknél és az állást kereső személyeknél” HEFOP 1.2-es Intézkedés Szolgáltatásfejlesztés, stratégia, kutatás 1-es komponens 1.2.2-es projecthez*. http://www.borbelytiborbors.extra.hu/KOZGAZ/Kompetencia_Borbely.pdf (Letöltés ideje: 2021.07.05.)
- Dévényiné, R., E., Fehér, G., Kurnianto, A. A., Nemeskéri, K., Nemeskéri, Zs., Szellő J., & Zádori, I. (2021). *100 foglalkozás egészségi tényezői a megváltozott munkaképességű személyek foglalkoztatásában*. DePress Kiadó.
- Fazekas, K. (2018). Nem-kognitív készségek hiánya a munkaerőpiacon. *Magyar Tudomány* 179(1), 24–36.
- Katona, N. (szerk.).(2020). *Kiemelt kompetenciaterelemek*. Eszterházy Károly Egyetem. <https://www.oktatas2030.hu/wp-content/uploads/2020/05/kiemelt-kompetenciaterelemek.pdf> (Letöltés ideje: 2021.07.05.)
- Klein, B., Klein, S., & Zentai, A. (2015). *Célcsoport-specifikus felmérő eszközök gyűjteménye megváltozott munkaképességű személyek kompetenciateljesítési vizsgálatára*. Fogymaték Személyek Esélyegyenlőségéért Közhasznú

- Nonprofit Kft. <https://fszk.hu/kiadvany/celcsoport-specifikus-felmero-eszkozok-gyujtemenye-megvaltozott-munkakepessegu-szemelyek-kompetenciazsgalatarara/> (Letöltés ideje: 2021.07.05.)
- Klein, S., Nemeskéri, Zs., Szellő, J. & Zádori, I. (szerk.).(2021). *A munka jövője: MTMI foglalkozások jövőképe a 21. században*. Edge 2000 Kiadó.
- KSH (2020). *Fókuszban a megyék - 2020. I-III. negyedév - Baranya megye*. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/megy/203/index.html> (Letöltés ideje: 2021.07.05.)
- KSH (2021). *Gyorstájékoztatók - munkanélküliség*. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/gyor/mun/mun2101.html> (Letöltés ideje: 2021.07.05.)
- Nemeskéri, Zs., Zádori, I., Tibold, A. & Szécsi, G. (2020). HRD for an Ageing Workforce. In S. Nachmias, J. Stewart, & M. Loon (Eds.), *The Future of HRD, Volume II* (pp. 177-198). Springer International Publishing.
- Pluszter, Zs. (2020). A közmunkások helyzete és a közfoglalkoztatás szerepe az Ormánságban. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, XXII(2). 31-53.
- Ragadics, T. (2015). *Helyi társadalom, lokális közösségek az ormánsági kistelepüléseken. Doktori (PhD) értekezés*. PTE BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola. <https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/16108/ragadics-tamas-phd-2016.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Letöltés ideje: 2021.07.05.)
- Szabóné Berki, É. (2013). *Munkaerőpiac és felsőoktatás Typotex Kiadó, online oktatási anyag*. TÁMOP-4.1.2 A1 és a TÁMOP-4.1.2 A2 könyvei. https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop412A/2011-0023_Munkaero/data/section-0021.html (Letöltés ideje: 2021.07.05.)
- Török, B. (2004). Alapkompetenciák definiáltan. *Szemle*, 2004(2), 330-334. https://folyoiratok.oh.gov.hu/sites/default/files/article_attachments/torok_b_04_02.pdf (Letöltés ideje: 2021.07.05.)
- Zádori, I., & Nemeskéri, Zs. (2018). Globális nevelés és munkaerőpiac. In Tibold A. (szerk.), *Munka és egészség: Tanulmányok a munkatudományok és a foglalkozáséhségügy határterületeiről* (pp. 204-211). Edge 2000 Kiadó.
- Zádori, I., & Nemeskéri, Zs. (2020). Kompetencia-fejlesztés és fenntarthatóság. In Klein S. (szerk.), *Intelligencia, kreativitás, kompetencia* (pp. 495-502). Edge 2000 Kiadó.

Baros-Tóth Ágnes

A CSALÁDI VÁLLALKOZÁSOK HOSSZÚ ÉLETTARTAMÁNAK ESÉLYEI AZ ÉVSZÁZADOS JAPÁN CSALÁDI VÁLLALKOZÁSOK TÜKRÉBEN

Absztrakt

A vállalkozások egyik legnagyobb kihívása az, hogy miként tudnak fennmaradni, és miként tudják a vállalkozás folytonosságát biztosítani. A sikeresen működő családi vállalkozások számára kiemelkedően fontos, hogy a vállalkozás működtetését az utódok, az új generáció tagjai folytassák. A sikeres generációváltás a családi vállalkozások hosszú távú fennmaradásának a kulcsa. Jelen tanulmány célja, hogy szakirodalmi kutatásra alapozva röviden áttekintse a családi vállalkozások jellemzőit, amelyek megkülönböztetik az ilyen vállalkozásokat a nem családi tulajdonú vállalkozásoktól. A vizsgálat kiterjed a hosszú élettartamú, legalább egy évszázada működő cégekre, melyek körében kiemelkedően magas a japán családi vállalkozások aránya. Az elemzés utolsó része arra keresi a választ, hogy a Japánban évszázadok óta működő családi vállalkozások sikeres generációváltása milyen elemekre épül. A modernkori Japán most is aktív, évszázados cégeinek hosszú élettartama egy régebbi korra, a Tokugawa-korra vezethető vissza, amikor kialakultak azok a hagyományok és gyakorlatok, amelyek egyedivé és relatíve ideálissá tették a vállalkozási környezetet ahhoz, hogy a cégek hosszú élettartamot érjenek meg. A kérdés, hogy ezekből a gyakorlatokból esetleg átvehetnek-e bizonyos elemeket a más országokban és más kultúrákban működő családi vállalkozások. Bizonyos meglévő párhuzamosságok ellenére is az valószínűsíthető, hogy a japán vállalkozások menedzsment gyakorlata és generációváltó módszerei igazán japán környezetben életképesek, más gazdasági és társadalmi környezetben a vállalkozások más eszközökhöz nyúlnak a családi tulajdonú cég folytonosságának biztosítása érdekében.

Kulcsszavak: családi vállalkozás; évszázados vállalkozások; generációváltás

Bevezetés

A családi vállalkozásokkal foglalkozó kutatások egyik legfontosabb területe a családi tulajdonú vállalkozások generációváltásához kapcsolódik. Az elmúlt évtizedekben számos olyan nemzetközi és hazai publikáció látott napvilágot, amelyek a családi vállalkozások generációváltásának kérdéskörét különféle szempontok alapján vizsgálták.

Részben ehhez a kutatási irányvonalhoz kapcsolódik az a kutatási terület, amely a vállalkozások, ezen belül is a családi vállalkozások hosszú élettartamával foglalkozik és arra fókuszál, hogy milyen tényezők határozhatják meg, hogy egy vállalkozás hosszú életű lesz, és akár több száz éven keresztül is működhet, míg számos vállalkozás az alapítása után néhány évvel megszűnik.

A világ számos részén működnek olyan vállalkozások, melyek több száz éve jöttek létre, és még ma is részben vagy teljesen az eredeti tevékenységüket folytatják a megváltozott

gazdasági, társadalmi és történelmi viszonyok ellenére. Mi különbözteti meg ezeket a vállalkozásokat a többi, rövidebb ideje működő vagy már megszűnt és egyébként sem kiemelkedően sokáig működő vállalkozásoktól? Azonosíthatóak-e olyan tényezők, amelyek egyértelműen hozzájárulhatnak a vállalkozások hosszú élettartamához?

A témaválasztás aktualitását Magyarországon az a tény adja, hogy a rendszerváltás után közvetlenül indult és még mindig sikeresen működő vállalkozások alapító tulajdonosai most jutottak abba az életkorba, hogy el kell kezdeniük az utódlás kérdésével foglalkozni. Kinek tudják átadni a vállalat tulajdonlását és az irányítást? Mivel a rendszerváltás körül indult vállalkozások közül sok a családi tulajdonú vállalkozás, további kérdések merülhetnek fel. Mi történik, ha a család következő generációja nem tudja vagy nem akarja folytatni a vállalkozást? Vagy éppen szeretné a következő generáció átvenni a stafétabotot, de az alapító tulajdonos sokszor még akkor sem hajlandó átadni azt, ha már akár ezt megromlott egészségi állapota is sürgetővé tenné, mert ragaszkodik az irányításhoz. Az utódlás problematikájának megoldásához segítséget jelenthet, ha megvizsgáljuk, máshol milyen gyakorlatok jellemzőek és ezek milyen hatékonysággal működnek.

Jelen vizsgálat fókuszában a rendkívül hosszú ideje működő japán családi vállalkozások és a japán vállalkozási környezet jellegzetességei állnak, illetve azoknak a történelmi viszonyoknak és hagyományoknak az áttekintése, amelyek különleges keretrendszert képezve meghatározó jelentőségűek a hosszú élettartamú japán családi vállalkozások fennmaradásában.

A tanulmány szakirodalmi feldolgozásra épül, áttekinti, hogy milyen jellemzői vannak a családi vállalkozásoknak, mit jelent számukra a generációváltás kérdése, majd a vállalkozások várható átlagéletkorával kapcsolatos megállapításokat összegzi. A kérdés, hogy a családi vállalkozások generációváltási folyamata során adoptálható-e az a japán vállalkozási gyakorlat, hogy elsődleges szempont a tehetség, a rátermettség átörökítése, ha szükséges, akkor a tulajdonos családon kívülről, akár a tulajdonos család tagjainak mellőzésével. Ennek alátámasztásához a tanulmány a japán családi vállalkozások jellemzőit veszi számba és azokat a különleges hagyományokat, melyek lehetővé tették évszázadokon keresztül a vállalkozások számára a fennmaradást Japánban. Végül kitér arra, hogy a japán vállalkozási környezet jellemzőiből, amelyek a vállalkozások hosszú távú fennmaradását elősegítették, átvehető-e néhány gyakorlat és átültethető-e akár magyar környezetbe.

A vállalkozások növekedését és fennmaradását befolyásoló tényezők

Vállalkozások nap mint nap születnek, fejlődnek és aztán megszűnnek. Vállalkozást indítani akkor célszerű, ha néhány fontos feltétel együttesen teljesül, és még ebben az esetben is jó néhány más tényező veszélyeztetheti a vállalkozás megmaradását.

A vállalkozás elindításához szükséges feltételeken túl számos más tényező befolyásolja, hogy egy induló vállalkozásnak milyen esélyei vannak a túlélésre és növekedésre. Ilyen tényezők a vállalkozás kora, mérete, az, hogy az iparág, ahol működik a cég, milyen életciklusában tart, milyen a foglalkoztatás mértéke a cégnél, milyen termékeket állít elő.

A kezdő vállalkozások túlélési esélyeit meghatározó tényezők vizsgálatára irányuló empirikus kutatások alapján néhány fontos következtetést lehet levonni. Az egyik megállapítás, amit a különböző kutatások alátámasztanak, hogy a vállalkozások kora és mérete döntő tényezőnek bizonyul a cégek túlélését illetően. A fiatal, kezdő vállalkozásokra számos olyan kihívás vár, melyek megvalósítása nagymértékben befolyásolhatja túlélési esélyeiket. Az induló vállalkozásoknak ki kell alakítaniuk a szervezeti struktúrájukat, olyan hatékonysági szintet kell elérniük, hogy lépést tudjanak tartani a vetélytársaikkal, létre kell hozniuk a munkaerő bázisukat, tőkét kell szereznük, kapcsolatot kialakítaniuk a beszállítóikkal és nem utolsósorban, vevőkört kell szereznük a termékükhöz (Pérez, Llopis, & Llopis, 2004).

A vállalkozások kora és mérete jelentősen befolyásolja azok növekedési és túlélési esélyeit. A növekedés üteme csökken, ahogy a vállalkozások kora és mérete nő (Farinas & Moreno, 2000). Az újabb empirikus kutatások cáfolják Gibrat-törvényét, mely szerint egy cég mérete és növekedési üteme egymástól függetlenül alakulnak (Sutton, 1997; Papanek, 2010; Stam, 2010), és arra a következtetésre jutnak, hogy egyrészt a fiatalabb és kisebb cégek gyorsabban növekednek, mint a nagyobb és régebbi vállalatok, másrészt, hogy a nagyobb cégek túlélési esélyei jobbak, mint a kisebb cégeké (Agarwal & Audretsch, 2001; Stam, 2010). A képet azonban árnyalja az a tény, hogy az adott vállalkozás milyen iparágban működik. A technológia intenzív iparágokban a kisebb méretű cégeknek is magas lehet a túlélési esélye (Agarwal & Audretsch, 2001).

A megszűnés kockázata fordítottan arányos a cégek méretével és korával. Ebből következik, hogy minél fiatalabb és kisebb egy cég, annál kisebb a túlélési esélye is, azaz nagyobb a kockázata annak, hogy megszűnik (Choi et al., 2017). Ez nem egy lineáris folyamat, ami azt jelenti, hogy a túlélési esélyek egyaránt alacsonyak a 10 évnél fiatalabb, illetőleg az 50 évnél régebbi cégek esetében. A nagyobb cégek túlélési esélyei akkor jók, ha életciklusuk fejlődési szakaszában vannak és nem az érett szakaszban, valamint alacsony technológia intenzitású termékeket állítanak elő (Agarwal & Audretsch, 2001; Pérez et al., 2004). Azonban, ha egy kis cég piaci rést tölt be, akkor nem feltétlenül veszélyezteti a megszűnés még érett szakaszában sem, és ez különösen érvényes, ha a cég csúcstechnológiai termékekkel foglalkozik (Agarwal & Audretsch, 2001). A vállalkozások túlélési esélyeit az is befolyásolhatja, hogy mennyire képesek kiaknázni a részpiacokon adódó lehetőségeket. Ahogy egyre érettebbé válik egy vállalkozás, egyre több lehetőség kínálkozik számukra a részpiacokon, ami szintén a túlélési esélyeiket növelheti (Klepper & Thompson, 2006).

Choi et al. (2017) kutatásukban arra a következtetésre jutottak, hogy a fiatal vállalkozások esetében a foglalkoztatás gyors növekedése és a vállalkozás aktuális mérete a megszűnés kockázatának csökkentésében kritikus szerepet játszanak. További megfigyelésük, hogy bár a foglalkoztatás emelkedése pozitív hatást gyakorol a vállalkozás fennmaradási esélyeire, ez mégsem tekinthető lineáris folyamatnak, mert egy bizonyos pont után ez a növekedés fokozottan veszélyeztetheti az új vállalkozásokat. Ezután a pont után, a kezdeti magas foglalkoztatással jellemezhető vállalkozások esetében megnő a megszűnés kockázatának az esélye, hasonló módon a kezdeti alacsony foglalkoztatással működő vállalkozásokhoz.

Az egyik elmélet szerint (Stinchcombe, 1965) az induló vállalkozásokra az 'újdonság terhe' (liability of newness) fejt ki hatást, amit azt jelenti, hogy a kezdő vállalkozások esetében a bukás kockázata jóval nagyobb, mint a régebbi cégek esetében. A vállalkozások indulásuk után számos olyan problémával kerülnek szembe, amelyek később már nem jelentenek hasonló nehézséget, mint például a szerkezeti struktúrájuk kialakítása, valamint olyan hatékonysági színvonal megteremtése, melynek révén felvehetik a versenyt a versenytársakkal. Mindezek mellett szert kell tenniük elegendő tőkére és munkaerőre, kapcsolatot kell kialakítaniuk a beszállítókkal és nem utolsósorban vevőt kell szerezniük a termékükhöz vagy szolgáltatásukhoz (Pérez et al., 2004).

Van olyan szelekciós modell (Jovanovic, 1982), amely szerint az új vállalkozások a piacra történő belépésük előtt még nincsenek tisztában a saját hatékonyságukkal, mint ahogy azt sem tudják pontosan, hogy rendelkeznek-e egyáltalán azokkal a tulajdonságokkal, amelyek révén alkalmazkodni tudnak a versenyhez és fenn tudnak maradni. Mindez azt is jelenti, hogy a vállalkozások az idő haladtával egy tanulási folyamaton is átmennek, melynek segítségével tapasztalatot szereznek az eredményességükkel és a piaci versenyképességükkel kapcsolatban. A kevésbé hatékony vállalkozások a viszonylagos eredménytelenségükkel szembesülnek és kilépnek a piacról. A fennmaradó cégek tapasztalatot és információt gyűjtenek, így módon a tanulási folyamat a megszűnés kockázatát csökkenti (Pérez et al., 2004).

Ennek a megállapításnak némileg ellentmondanak azok a kutatások, melyek szerint a vállalkozás korának előrehaladtával nő annak esélye, hogy a vállalkozás mégis megszűnik. Ezt a jelenséget néhány kutató (Fichman & Levinthal, 1991) a „kamaszkor terhének” (liability of adolescence) tulajdonítja, azzal indokolva ezt, hogy a kezdő vállalkozásokat valamennyire védik a megszűnéstől a kezdeti forrásaik és a stratégiájuk, hogy megvethessék lábukat a piacon. Azonban az idő előrehaladtával a kezdeti döntések és választások már kevésbé hatékonynak bizonyulnak a megváltozott környezetben és amennyiben a vállalkozás nem képes adaptálódni mindehhez, a megszűnését kockáztatja „kamaszkorának” időszakában.

Ezután viszonylagos nyugalmi időszak tapasztalható, azaz a megszűnések aránya csökken, ahogy a cégek életkora nő, ami részben annak köszönhető, hogy a vállalkozásnak ekkora sikerül stabilizálnia a helyét a piacon. Az évek további számával azonban újra megnő a megszűnés veszélye, amit a kutatók az „öregedés terhének” tulajdonítanak (Stinchcombe, 1965).

A családi vállalkozások jellemzői

Jelen vizsgálat fókuszában nem általában a vállalkozások, hanem a családi tulajdonú vállalkozások állnak. Mi az, amiben eltérnek a családi vállalkozások a többi vállalkozástól?

A családi vállalkozások egyik legfontosabb jellemzője, hogy a család és a vállalkozás szorosan összefonódik, rendkívül erős kölcsönhatás, kölcsönös kapcsolat van a kettő között, és a vállalkozás középpontjában a család áll (Sharma et al., 2001; Kuratko & Hodgetts, 2004; Sharma & Irving, 2005; Mandl, 2008). Ennek következtében a család életében és helyzetében bekövetkező változások (házasság, születés, halál, stb.) közvetlenül is hatást

gyakorolnak a vállalkozásra. A vállalkozás célja nemcsak az, hogy gazdaságilag nyereséges legyen, de az is, hogy ez által a tulajdonos család életszínvonala javuljon. A családi vállalkozásokban gyakran tapasztalható, hogy élesen nem különül el a munka és a magánélet. A családtagok eltérő pozíciója a cégen belül, például a generációváltás után, feszültséget okozhat a családtagok között, és így befolyásolhatja a család életét (Kuratko & Hodgetts, 2004; Mandl, 2008).

Mivel a vállalkozás a család irányítása alatt áll, a családtagok hajlandóak feláldozni a rövid távú profitot a hosszú távú nyereség érdekében (Kuratko & Hodgetts, 2004). A családtagok érdekeltek a vállalkozás sikerében, abban, hogy a vállalkozás hosszú távon fenntartható legyen, ezért általában a vállalkozásban dolgozó családtagok termelékenységük magasabb a nem családtag alkalmazottakénál. A családi vállalkozás rugalmasabban tud reagálni a kihívásokra és lehetőségekre (Kuratko & Hodgetts, 2004). Az egyik legfontosabb megkülönböztető jegye, hogy az elsődleges célja az, hogy a vállalkozás a család tulajdonában maradjon, ezért a cég eladása nem is merül fel. Mindezek a vállalkozás élettartamára is hatással vannak. Egy átlagos vállalkozás néhány évig működik, ezzel szemben a családi vállalkozások sokszor évtizedekre, generációkra terveznek, ami a vállalkozás működésében sok minden másra is hatással van: például az alkalmazottakkal, a helyi közösséggel ápolt viszonyra (Mandl, 2008).

A családi vállalkozás működésében fontos szerepet játszanak az immateriális elemek is. Idetartoznak a vállalkozás társadalmi adottságai és társadalmi tőkéje, amelyekbe beleértendők azok a személyes értékek, amelyek a tulajdonos családot jellemzik. Az őszinteség, hitelesség, szerénység, tisztelet például kulcsfontosságúak lehetnek a vállalkozás fenntarthatósága szempontjából, sőt az olyan családi értékek, mint a tisztességesség, a társadalmi igazságosság és a nagylelkűség egyenes hajtómotorjai lehetnek egy családi vállalkozásnak (Chrisman, Chua & Sharma, 2005). Hasonlóan jelentős a szerepe a családtagok elkötelezettségének a vállalkozás irányában, amely nélkül a cég jövője hosszú távon nem biztosított (Sharma & Irving, 2005; Mandl, 2008).

A családi vállalkozások átlagos várható élettartama 24 év, ami tulajdonképpen megegyezik az alapító tulajdonos aktív, munkával töltött éveinek a számával (Beckhard & Dyer, 1983). A kutatók részben ezért is nagy figyelmet szentelnek a családi vállalkozások generációváltási problémáinak. A téma azért különösen érdekes, mert teljesen másképpen történik a vállalkozás átadása a családi vállalkozások esetében, mint a nem családi vállalkozásoknál. A családi vállalkozások utódlását számos szubjektív elem befolyásolja, és pont ez teszi nehezzé a jelenség objektív vizsgálatát.

A kutatások 2008-tól kezdődően egy újabb koncepciót definiáltak, amely megkülönbözteti a családi tulajdonú vállalkozásokat a nem-családi vállalkozásoktól. Ez a SEW (socio-emotional wealth), azaz a szocio-emocionális vagyon, ami belülről fakad a család számára, és annak megőrzése maga a cél. A vállalkozáshoz elválaszthatatlanul kötődő családtagok mély pszichológiai szinten kapcsolódnak hozzá. (Berrone, Cruz, & Gomez-Mejia, 2012) A SEW egy mindenre kiterjedő megközelítés, amely megragadja a család tulajdonosok "érzelmi adottságát", beleértve a család azon vágyát, hogy hatalmat gyakoroljon, a családi befolyás élvezetét, a klántagság fenntartását a cégen belül, a megbízható családta-

gok kinevezését fontos pozíciókba, az erős családi identitás megőrzését, a családi dinasztia folytatását és így tovább (Gómez-Mejía et al., 2007). A SEW a vállalkozás pénzügyileg nem megragadható részét jelenti, amit nehéz objektíven értelmezni. Olyan elemek azonosíthatóak a SEW-n belül, mint maga a családi név, a családi értékek, a családi vagyon megőrzésére való törekvés, elköteleződés a vállalkozás fenntartására családként, és végül az, hogy a családtagok akár önfeláldozó módon is hajlandóak tenni a vállalkozás megtartása érdekében, mely utóbbi jelenség nem figyelhető meg egy nem családi tulajdonú vállalkozás esetében (Zellweger & Astrachan, 2008; Berrone et al, 2012, Németh, 2017).

A hosszú élettartamú vállalkozások

A vállalkozások folyamatosan a fennmaradásuk érdekében és megszűnésük ellen küzdenek, függetlenül attól, hogy működésük melyik életciklusánál tartanak. A vállalkozások élettartamának hossza változó, néhány évtől akár néhány évszázadig is terjedhet.

Korábbi kutatások és irodalmi hivatkozások alapján (Ward, 1987; Zellweger, Nason, & Nordqvist, 2011) az látható, hogy a családi vállalkozások mindössze 30%-a jut el addig, hogy a második generáció sikeresen tovább viszi a vállalkozást. Ennél is alacsonyabb, csak 13% az aránya azoknak a családi cégeknek, ahol a harmadik generáció folytatja a működést. Csupán 3% jut el a negyedik generációig (Ward, 1987; Zellweger et al., 2011). Ezek a statisztikai megállapítások azt sugallhatják, hogy valami alapvetően rosszul működik a családi vállalkozások esetében. Azonban a nem családi vállalkozások túlélési aránya hasonló képet mutat (Aronoff et al., 2003). A családi cégek mindössze 20%-a képes 60 évnél tovább a család tulajdonában tartani a vállalkozást (Ward, 2004).

Milyen kilátásokkal indulhat egy frissen alapított családi vállalkozás, ami a várható átlagos cég élettartamot illeti? A korábbi szakirodalom szerint 24 évre tehető a családi cégek átlagos élettartama az Egyesült Államokban (Beckhard & Dyer, 1983; Lansberg, 1983). Természetesen vannak vállalkozások, amelyek akár 2-3 évnyi működés után megszűnnek, és vannak olyanok is, amelyek akár egy évszázadnál is tovább képesek fennmaradni, több generáción keresztül. Miben különböznek utóbbiak az előbbiektől? Miben különböznek a japán vállalkozások a többi ország vállalkozásaitól, aminek köszönhetően egy japán családi vállalkozás várható élettartama 52 év, ami több, mint a duplája a nemzetközi átlagnak? A világ tíz legrégebben működő családi vállalkozásából hét Japánban található, amelyek közül van olyan, amelyik már 14 évszázada működik. Japánban a legmagasabb a régi családi vállalkozások koncentrációja (Schwartz, 2017).

Annak ellenére, hogy a vállalkozások hosszú élettartama nagy fontosságú kérdéskör, a kutatások fókusza nagyon sokáig nem irányult erre a területre, még most is egy viszonylag keveset kutatott téma (Chrisman et al., 2003).

Az egyik olyan vizsgálat, amely áttörést hozott ezen a téren, az Toshio Goto (2006) átfogó felmérése, melynek során 3.500 olyan céget vizsgált világszerte, amelyek legalább 200 éve vagy még régebb óta működnek, tehát hosszú élettartamú vállalkozásnak tekinthetők. A pontosabb meghatározás szerint a hosszú élettartamú vállalkozás olyan vállalkozás, amely az alapítás óta legalább egy évszázada működik, függetlenül a vállalkozás tevékenységi körének és a vállalkozás helyének változásaitól (Goto, 2014).

A vizsgálat eredményei alapján japán cégek adják a világ legrégebben működő vállalkozásainak legnagyobb részét. Összesen 1146 cég, a minta 32,7%-a japán vállalkozás, a második legtöbb leghosszabb ideje működő cég Németországban található, ahol a kutatás 856 ilyen céget azonosított, melyek a vizsgált minta 24%-át teszik ki. A vizsgálat harmadik helyén végzett ország Hollandia, ahol 240 cég található a világ legrégebb óta működő vállalkozásai közül, ez a minta 7%-át jelenti. Az 1. táblázatban látható Goto (2006) másik felmérésének eredménye, ami a több mint 100 éve működő cégek számát (A), valamint a vállalkozások teljes számát (B) mutatja az adott országban. A sűrűség index azt jelzi, hogy a teljes vállalkozási állományhoz viszonyítva milyen arányban működnek évszázados cégek az adott országban.

1. sz. táblázat: Az évszázados cégek száma és a sűrűségindex a kiválasztott országokban

	Japán	Német-ország	Egyesült Királyság	Francia-ország	Olasz-ország	Spanyol-ország	Svájc
(A)	3.937	1.714	469	390	255	81	189
(B)	2.759.279	1.818.907	1.670.555	2.569.055	3.905.835	2.712.387	318.000
A/B(%)	0,142%	0,094%	0,028%	0,015%	0,007%	0,003%	0,059%

Forrás: a szerző szerkesztése Goto (2006) alapján

A táblázatból látható, hogy az évszázados cégek sűrűségindexe Japánban nem csak a legmagasabb, hanem jelentős mértékben nagyobb a többi ország sűrűségindexénél. Ez a mutatószám is indokolhatja, hogy a cégek hosszú élettartamával foglalkozó kutatások a japán évszázados vállalkozások működését és a vállalkozási környezetet is részletesen elemezzék.

A legrégebbi, azonosítható japán cég a Kongo-gumi, amelynek eredetét 578-ra teszik. Templómépítő kézművesek csoportja alapította a céget (O'Hara, 2004), amely 2006-ig aktívan működött, akkor vásárolta fel egy japán építőipari vállalat, a Takamatsu Construction, amely a felvásárolt cég nevét megtartva, leányvállalatként működteti a Kongo-gumit. A második a listán a Hoshi, amely több forrás szerint a világ legrégebbi szállodája, és még mindig nagy hírnévvel rendelkezik. Németországban van a világ második legrégebbi, ma is működő vállalkozása, amit 768-ban alapítottak, a harmadik leghosszabb ideje működő cég pedig Ausztriában alakult 1074-ben (Goto, 2006).

A cégek hosszú élettartamával (firm longevity) foglalkozó kutatások több olyan tényezőt is kiemelnek, amelyek döntő hatással vannak a vállalkozás hosszú távú sikeres működésére. Ezek a következők: jól kialakított üzleti stratégia, termék innováció, család specifikus források és értékek, iparág-specifikus és gazdasági fejlődés (Dinh & Hilmarsson, 2020). Azonban a régóta működő japán cégek kiemelkedően nagy száma mögött néhány további japán jellegzetesség áll.

A japán családi vállalkozások és működésük történelmi háttere

A tipikus jellemzők megértéséhez a Tokugawa-korszak, vagy más néven Edo-korszak (1603-1868), azaz a premodern időszak elemzése adhat támpontot. Ez az a történelmi korszak, amely erős alapot adott Japán gyors növekedéséhez a modern korban, ami megmagyarázza, hogyan tudott Japán a 250 éves bezárkózás után olyan gyorsan elindulni a modernizáció útján a Meidzsi korszakban, 1868 után (Völgyi, 2015).

1603-tól a Tokugawa dinasztia került hatalomra a Tokugawa sógunátus létrehozásával, ami tulajdonképpen öröklésen alapuló katonai diktatúra volt. A társadalom vezető rétegét a sógun, a császár és a császári nemesség alkotta (Völgyi, 2015).

A társadalom további tagjait a konfucianizmus alapján négy társadalmi státuszba, kasztokba sorolták. Ezek a kasztok foglalkozás alapján tagolták a társadalmat. Az első, és rangban a legfelső kasztot a szamurájok, a nemesek alkották, akik korábban harcosok, katonák voltak. Közülük sokan állami hivatalnokká váltak a háború nélküli hosszú időszak alatt, és jelentős kiváltságokkal rendelkeztek a többi kaszthoz viszonyítva, valamint uralmi pozíciót töltöttek be (Vaszkun, 2010; Farkas, 2013; Völgyi, 2015). A második kaszthoz a földművesek, a legfőbb termelő réteg tagjai tartoztak, akiknek az egyik legfontosabb szerepe az adózási rendszer finanszírozása volt. A harmadik kaszt a kézművesek osztálya volt, és végül a negyedik, legalacsonyabb rangúnak tekintett kasztot alkották a kereskedők. Az utolsó kaszt társadalmi szerepe ellentmondásos, mert egyrészt nagyon alacsony társadalmi besorolásuk volt, másrészt az áru- és pénzgazdálkodás folyamatos fejlődése azt eredményezte, hogy mégis egyre fontosabb szerepük lett a társadalmon belül (Farkas, 2013; Völgyi, 2015). A korszak végére a szamurájok jelentős elszegényedése és a kereskedői réteg tehetőssé, vagyonossá válása volt jellemző. Az egész korszakot végigkísérte az a jelenség, hogy a társadalmi ranglétra alján elhelyezkedő kereskedői rétegnek gazdasági hatalma volt az előkelőnek tekintett szamurájok felett. Ennek az egyik oka az lehetett, hogy a szamurájoknak tilos volt kereskedelemmel foglalkozniuk (Dihn & Hilmarsson, 2020).

Ez a korszak más szempontból is ellentmondásos volt. A teljes bezárkózás jellemezte abban az értelemben, hogy nem lehetett Japánt elhagyni és külföldre utazni, külföldiekkel gazdasági/kereskedelmi tevékenységet folytatni azért, hogy a Tokugawa család az irányítást megtarthassa. Mindez mégsem vezetett elmaradottsághoz, mert ezzel párhuzamosan a belső fejlődés dinamikus volt az adott korszak keretein belül, ami előkészítette Japán modern ipari fejlődését (Völgyi, 2015).

Ebben az időszakban rendkívül meghatározó a fejlett pénzgazdálkodásra épülő mezőgazdasági szektor, ami erős központi államszervezettel, valamint jelentős vidéki öngazgatási rendszerrel egészült ki. Az urbanizáció nagyfokú, a törvényi szabályozottság erős, az iskolázottság és az írni-olvasni tudók aránya pedig magassintű volt. Emellett erőteljesen fejlődött a kereskedelem és a pénzügy, ami a kereskedői kaszt tagjainak vagyonosodását eredményezte (Farkas, 2013; Völgyi, 2015).

A kasztrendszer merev volt, nem létezett átjárás a különböző kasztok között. Bármilyen ilyen próbálkozást megtoroltak a sógunok. Ezért a kereskedői réteg arra kényszerült, hogy a viszonylag ellenséges társadalmi környezetben belül mindent megtegyen a fennma-

radása és a vagyona megőrzése, átörökítése érdekében. Ennek a törekvésnek az egyik példája a kereskedői filozófiájuk, ami a kereskedőházak kódexeiben és a családi előírásokban tükröződött. Ez a filozófia a kitartásra, takarékosagra, szorgalomra és az üzleti elkötelezettségre épült, és minden kereskedő számára alapelveként, a túlélés és gyarapodás zálogaként szolgált (Dihn & Hilmarsson, 2020).

Egy másik nagyon fontos tényező, ami a kereskedői réteget erősítette, az ún. ie-rendszer (ie-seido), a japán patriarchális csalárendszer, ami az ősi japán családoknak segített abban, hogy családi vonalukat generációkon keresztül fenntartsák. Lényege, hogy az egyéni érdekeket a család érdekének rendelik alá (Farkas, 2012). Ez egyfajta irányítási struktúra az üzlettel foglalkozó családokban, amely biztosítja, hogy az üzleti érdekeket elsősorban a család igényei elé helyezték, és akár az is előfordul, hogy a családtagok feláldozzák személyes juttatásaikat az ie-előnyeikért. A rendszer túlélését, a nagy kaliberű tehetséget, és ennek révén a család túlélését és gazdagságát részesítették előnyben, ahelyett, hogy engedtek volna az individualizmusnak és a nepotizmusnak (Dihn & Hilmarsson, 2020).

Az ie („háztartás”) testesíti meg a japán feudalizmus családi értékeit, melyek a konfucianizmusban gyökereznek. Az ie-ben a jogok és kötelességek a „ko”-n (kötelesség a szülőkhöz felé) és „on”-on (a családtagok közötti kölcsönös kötelezettségek) alapulnak (Goydke, 2016). Ezek a családi értékek jelentős szerepet töltenek be a legtöbb családi vállalkozásban. Jellemző példaként a családi kódex (kakun) említhető, ami nagyon sok hagyományos családi vállalkozásban megtalálható. A családi kódex tartalmazza írott formában a legfontosabb viselkedési szabályokat, amelyek kitérnek arra, hogy az alkalmazottaknak szorgalmasan kell dolgozniuk, a családtagok legyenek takarékosak, engedelmességek a kormánynak és őrizzék meg a család jó hírnevét (Goydke, 2016).

Érdekesség, hogy ez a hagyomány annyira erős, hogy nagyon sok japán cég szlogenjében ezek a közös értékek jelennek meg a profitorientált tartalom helyett.

A modernizáció ellenére az ie szellemisége és ez a fajta társadalmi berendezkedés továbbra is megfigyelhető a gyakorlatban. A Tokugawa-kori családi vállalkozások mintáját követték a létrejövő új nagyvállalatok, sőt a mai japán vállalat-felépítési rendszerben még napjainkban is tetten érhetőek az ie-rendszerben gyökerező hagyományok (Farkas, 2012).

Az ie-rendszer egyik központi funkciója az volt, hogy biztosítsa az adott ház, illetve család fennmaradásának folytonosságát. A ház vezetését mindig a legidősebb fiú utód örökölte meg. A kereskedő családok esetében azonban ez a funkció némileg másképp működött. Az ő esetükben a ház folytonosságának fenntartása felülírta a vérvonal folytatását. Ez azt jelentette, hogy amennyiben nem született férfi utód, akkor a család örökbefogadott egy férfit. Az örökbefogadott személlyel szerződést kötöttek, az illetőnek fel kellett vennie az örökbefogadó család nevét és hűséget fogadni az öröklésért cserébe. Nagyon gyakran az örökbefogadott férfi az egyik lány utód házastársa volt, tehát már egyébként is a család tagja (Goydke, 2016).

Ennek a különleges hagyománynak a japán családi cégek utódlását illetően az volt a célja, hogy a vállalkozásvezetésre nem alkalmas férfi utódok helyettesítésében, a működési problémák csökkentésében, a vezetői kompenzáció hatékony kezelésében, valamint

a cégen belüli versengés megelőzésében megoldást jelentsen, mely utóbbi könnyen csapathatna át egy, a vállalkozást lehúzó negatív spirálba (Dihn & Hilmarsson, 2020). Az ie-rendszer előnyben részesíti a kiváló tehetségeket, még a családi vonalon kívülről is. A tehetség "elfogadásának" fogalma értékes gondolat lehet a más kultúrákból származó családi vállalkozások számára is.

Összegezve, a japán családi vállalkozások hosszú élettartama a következő feltételeknek köszönhető: Egyrészt a Tokugawa-kor relatív stabilitásának és az általa létrehozott biztonságos környezetnek, másodsorban az ie-rendszer alapján kialakított menedzsment gyakorlatnak, valamint a Tokugawa-korra jellemző „shingaku” mozgalomnak, ami az üzleti etika rendszere volt (Goydke, 2016).

A japán családi vállalkozások évszázadok óta olyan különleges hagyományokon alapuló környezetben működnek, amelyek nagymértékben elősegítették a vállalkozások folytatólagos működését, az eredeti név és családvonal megtartását. Mindent annak rendelték alá, akár a családi vérvonal kárára is, hogy a vagyon és a vállalkozás fennmaradjon. A tanulmány kiindulási felvetése az volt, hogy vajon alkalmazható-e az a gyakorlat más országokban, hogy elsődleges szempont a tehetség és rátermettség átörökítése, ha szükséges, akkor családon kívülről érkező tulajdonos bevonásával, és akár a vérszerinti örökösök mellőzésével.

Vannak példák, amikor a vérszerinti örökösök helyett a családon kívülről érkezett menedzserek veszik át a cég irányítását. Még arra is van példa, hogy idővel a menedzser tulajdonrészesevé válik a cégben, sőt akár többségi tulajdonossá válik. Annak azonban kicsi a valószínűsége a társadalmi és történelmi hagyományok ismeretében, hogy felnőtt adoptálás révén folytatnák a vállalkozást más országokban. Sokkal jellemzőbb az a gyakorlat, hogy a család érdekei felülírják a vállalkozás folytonosságának érdekeit, és ha nincs más megoldás, inkább eladják a céget, vagy felszámolják azt, hogy a család értékei és a családi kapcsolatok megmaradjanak. Utóbbi trend a 2015-ös European Family Business Barometer felmérése alapján növekedni látszik. A felmérésben 25 európai országból 1400 családi vállalkozás vett részt, és 21%-uk inkább eladná, semmint a család tulajdonában tartaná a vállalkozást. Ami további érdekesség, hogy inkább egy teljesen kívülálló harmadik félnek adnák el a vállalkozást, nem pedig egy jelenlegi alkalmazottnak vagy egy másik családtagnak (European Family Business Barometer, 2015).

Ugyanennek a felmérésnek az eredménye, hogy a megkérdezett családi vállalkozások 76%-a már integrált nem családtagot menedzseri pozícióba, aminek valószínűsíthető oka lehet, hogy így olyan készségekre tehet szert a vállalkozás, amelyekkel a családtagok nem rendelkeznek, de sokszor az is előfordul, hogy nincs utód a családon belül. A felmérésben részt vett vállalkozások nagy hányada, 85%-a vélte úgy, hogy a vállalkozás sikerét fokozza, ha nem családtag vezetője van a cégnek. 57%-uk a külső szakértelmet és 43%-uk az üzlet professzionalizálásának képességét említette, mint olyan meghatározó tényezőket, amelyek miatt érdemes nem családtag menedzsert alkalmazni (European Family Business Barometer, 2015).

A felmérésnek a kutatási kérdéssel kapcsolatban két vonatkozása van. Az egyik, hogy érdekes módon nem kevés számú családi vállalkozás ahelyett, hogy minden erejével a vál-

lalkozás folytonosságán, és a generációváltáson dolgozna, inkább eladná a céget, ami teljesen ellentétes a hosszú élettartamú japán vállalkozások gyakorlatával. A másik tényező viszont, a nem családtag vezető bevonása, ami a cégek nagy részénél jellemző gyakorlat, párhuzamba állítható akár a japán családi vállalkozások azon eljárásával, hogy a cég megőrzése érdekében hajlandóak külső, nem családtag örökösnek továbbadni a vállalkozást, ha az olyan képességekkel és tehetséggel rendelkezik, ami garantálhatja a vállalkozás fennmaradását. A nem családtag menedzser szerepe és a nem vérszerinti örökös (örök-befogadott tulajdonos) nem ugyanolyan funkciót töltenek be a vállalkozáson belül, azonban mindkét eljárás esetében a motiváció a professzionalizmus és a tehetség bevonása a vállalkozás működtetésébe.

A párhuzamosságok ellenére is látható, hogy a japán vállalkozások menedzsment gyakorlata és generációváltó módszerei igazán japán környezetben életképesek, más gazdasági és társadalmi környezetben a vállalkozások más eszközökhöz nyúlnak a családi tulajdonú cég folytonosságának biztosítása érdekében.

Összegzés

Az utódlás kérdése napjainkban válik igazán aktuálissá a rendszerváltás idején alapított és azóta is sikeresen működő vállalkozások számára. A magyarországi családi vállalkozások számára az utódlással kapcsolatos döntések meghozatala nem sokáig halasztható, mert a generációváltás egy vállalkozás életében nem egy pillanatnyi aktus, hanem akár évekig tartó változási folyamat révén megy végbe, és próbára teszi mind a vállalkozást, mind a vállalkozó családot. Ezért érdemes minden jó gyakorlatnak tekinthető példát alaposabban tanulmányozni, még akkor is, ha az első benyomás alapján esetleg nem tűnik alkalmasnak egy más környezetben megfigyelt, ott jól bevált módszer.

A hosszú élettartamú japán családi vállalkozások relatíve nagy száma és az évszázados cégek előfordulási sűrűsége Japánban egyre több kutatót motivál arra, hogy elemezzék azokat a tényezőket, amelyeknek ez a jelenség köszönhető, és következtetéseket vonjanak le arra vonatkozóan, hogy tekinthetőek-e ezek a vállalkozások jó gyakorlatnak más cégek számára.

Jelen tanulmány célja az volt, hogy az összetett feltételrendszer egyik elemét, a családon kívülről bevont, nem vérszerinti örökös tulajdonossá tételét próbálta olyan szempontból vizsgálni, hogy hasonló eljárás eredményre vezethet-e másik környezetben. A lehetséges megoldási módok közül az egyik, a családon kívülről érkező új tulajdonos jelensége merült fel lehetséges jó gyakorlatként. Amennyiben a családon belül nincs olyan családtag, aki hajlandó lenne vállalkozni, azaz a cég vezetését átvenni, vagy nincsenek olyan adottságai, amelyek képessé tennék a vállalkozás folytatására, akkor a családi tulajdonú cégnek érdemes külső, nem családtag vezetőt keresni, aki tehetsége és szakmai tudása alapján alkalmas arra, hogy biztosítsa a vállalkozás folytonosságát.

Irodalomjegyzék

- Agarwal, R., & Audretsch, D. B. (2001). Does Entry Size Matter? The Impact of the Life Cycle and Technology on Firm Survival. *Journal of Industrial Economics*, 49(1), 21-43.
- Aronoff, C. E., McClure, S. L. & Ward, J. L. (2003): *Family business succession: The final test of greatness* (No. 1). Family Enterprise Publisher.

- Audretsch, D. B., & Thurik, R. (2004). Entrepreneurship, industry evolution and economic growth. *Austrian Economics and Entrepreneurial Studies: Advances in Austrian Economics*, 6, 39–56.
- Beckhard, R., & Dyer, W. G. (1983). Managing continuity in the family-owned business. *Organizational Dynamics*, 12(1), 5-12.
- Berrone, P., Cruz, C., & Gomez-Mejia, R. (2012). Socioemotional Wealth in Family Firms: Theoretical Dimensions, Assessment Approaches, and Agenda for Future Research. *Family Business Review*, 25(3), 258-279.
- Choi, T., Rupasingha, A., Robertson, J. C., & Nancey, G. L. (2017). The Effects of High Growth on New Business Survival. *The Review of Regional Studies*. 47, 1-23.
- Chrisman, J. J., Chua, J. H., & Sharma, P. (2005). Trends and directions in the development of a strategic management theory of the family firm. *Entrepreneurship: Theory and Practice*, 29(5), 555-576.
- Chrisman, J. J., Chua, J. H. & Steier, L. P. (2003): An introduction to theories of family business. *Journal of Business Venturing*, 18 (4), 441-448.
- Dinh, T.Q., & Hilmarsson, H. P. (2020). Governance practices and longevity of Japanese family firms. An institutional review and future research. *Regional Formation and Development Studies*. 32(3), 16–29.
- European Family Business Barometer* (2015). Fourth edition. EFB-KPMG, Retrieved March 21 2022 from <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/pdf/2015/09/the-european-family-business-barometer-fourth-edition.pdf>
- Farkas, I. (2013). Japán modernizációjának előzményeihez. *Világtörténet* 2–3, 165–193.
- Farkas, I. (2012). Kitalált, felújított vagy valódi hagyományok? Gondolatok a japán modernizáció kérdésköréhez. *Távol-keleti Tanulmányok* 4(1-2), 79–98
- Farinas, J. C., & Moreno, L. (2000). Firms' Growth, Size and Age: A Nonparametric Approach. *Review of Industrial Organization*. 17, 249-265.
- Fichman, M., & D. Levinthal (1991). 'Honeymoons and the Liability of Adolescence: A New Perspective on Duration Dependence in Social and Organisational Relationships'. *Academy of Management Review*, 16, 442–468.
- Gómez-Mejía, L. R., Takács Haynes, K., Núñez-Nickel, M., Jacobson, K. J. L., & Moyano-Fuentes, J. (2007). Socioemotional Wealth and Business Risks in Family-Controlled Firms: Evidence from Spanish Olive Oil Mills. *Administrative Science Quarterly*, 52(1), 106-137.
- Goto, T. (2006). Longevity of Japanese family firms. In Poutziouris, P. Z., Smyrniotis, K. X. & Klein, S. B. (Eds.), *Handbook of research on family business*. (pp. 517-534). Edward Elgar.
- Goto, T. (2014). Family business and its longevity. *Kindai Management Review*. 2, 78-96.
- Goydke, T. (2016). Japanese Family Business. In Haghirian, P. (Ed.), *Routledge Handbook of Japanese Business and Management*. Routledge.
- Jovanovic, B. (1982). Selection and the evolution of industry. *Econometrica*, 50(3), 649-670.
- Klepper, S., & Thompson, P. (2006). Submarkets and the Evolution of Market Structure. *RAND Journal of Economics*, 37(4), 861-886.
- Kuratko, D. F., & Hodgetts, R. M. (2004). *Entrepreneurship. Theory, process, practice*. Thomson South-Western.
- Lansberg, I. (1983). Managing human resources in family firms: the problem of institutional overlap. *Organizational Dynamics*, 12(1), 39-46.
- Mandl, I. (2008). *Overview of Family Business Relevant Issues*. Contract No. 30-CE-0164021/00-51. Final Report. Vienna: KMU Forschung Austria Institute for SME Research, European Commission Enterprise and Industry Directorate-General. Retrieved April 23, 2014, from http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/files/craft/family_business/doc/familybusiness_study_en.pdf
- Németh, K. (2017). *Családi vállalkozások teljesítményének endogén tényezői*. Doktori értekezés, Széchenyi István Egyetem, Regionális és Gazdaságtudományi Doktori Iskola.
- O'Hara, W. (2004). *Centuries of Success*. Adams Media.
- Papanek, G. (2010). A gyorsan növekvő magyar kis- és középvállalatok a gazdaság motorjai. *Közgazdasági Szemle*, 57(4). 354-370.
- Pérez, S. E., Llopis, A. S., & Llopis, J. A. S. (2004). The Determinants of Survival of Spanish Manufacturing Firms. *Review of Industrial Organization*, 25, 251-273.
- Schwartz, H. (2017). *What Japan's Over 1,000 Year-Old Family Owned Businesses Can Teach Us*. Munich Business School Insights. Retrieved October 30, 2021, from <https://www.munich-business-school.de/insights/en/2017/family-business-japan/>
- Sharma, P., Chrisman, J. J., Pablo, A. L., & Chua, J. H. (2001). Determinants of initial satisfaction with the succession process in family firms: A conceptual model. *Entrepreneurship: Theory and Practice*, 25(3), 17-35.
- Sharma, P., Chrisman, J.J., & Gersick, K.E. (2012). 25 years of Family Business Review: Reflections on the past and perspectives for the future. *Family Business Review* 25(1), 5-15.

- Sharma, P., & Irving, P. G. (2005). Four Bases of Family Business Successor Commitment: Antecedents and Consequences. *Entrepreneurship: Theory and Practice*, 29(1), 13-33.
- Stam, E. (2010). Growth beyond Gibrat: firm growth process and strategies. *Small Business Economics*, 35, 129-135.
- Stinchcombe, F. (1965). Social Structure and Organizations. In J. March (Ed.), *Handbook of Organizations*. Rand McNally.
- Sutton, J. (1997). Gibrat's Legacy, *Journal of Economic Literature*, 35, 40-59.
- Vaszkun, B. (2010). *A japán társadalmi klaszterek szerepe és kihasználásának lehetőségei a versenyképesség megtartásában*. 92. műhelytanulmány. BCE Vállalatgazdaságtani Intézet, Versenyképesség Kutató Központ.
- Völgyi, K. (2015). *Japán gazdaságtörténete*. MTA KRTK Világgazdasági Intézet.
- Ward, J. (1987). *Keeping the family business healthy*. Jossey-Bass.
- Zellweger, T. M., S., Nason, R. S., & Nordqvist, M. (2012). From Longevity of Firms to Transgenerational Entrepreneurship of Families: Introducing Family Entrepreneurial Orientation. *Family Business Review*, 25(2), 136-155.

Abstracts

Terézia Reisz

Good practices of networking and cooperation in the activities of the nationality self-governments in Baranya county

The research group of the University of Pécs, Faculty of Humanities and Social Sciences, Institute for Human Development and Cultural Studies is conducting its research “Cultural and Community Life of the Nationalities in Baranya County” between September 2021 and August 2022 with the financial support of the National Institute for Culture’s Academic Grant Program for Public Culture.

The research, which is representative according to the organizational form and the settlement type of the operational area, examines the cultural and community activities of the national minority self-governments in Baranya county. The results of the focus group discussion held among national minority self-government leaders in October 2021, as well as data from the structured interviews conducted with 30 leaders of national minority self-government between November 2021 and March 2022, show that the activities of national minority self-governments are very diverse and exceed legal requirements. The research revealed that their relationships with various organizations created specific systems. The relations of the national minority self-governments extend to the higher forums of the nationalities and majority self-governments, county and settlement governments, NGOs of their own nationality and other nationalities, local and regional cultural and educational institutions, actors of the local economy, as well as domestic and foreign sister settlements.

Keywords: community; nationality; networks

Zoltán Erdős

The bibliographical characteristics of the local history literature of Baranya county (1891-2021)

It is a commonplace that one of the most important requirements for strengthening social cohesion and broadening social capacity is the formation of steady and diverse local identity but achieving this is impossible without knowing our homeland’s cultural heritage, neither without keeping our traditions alive. The organization of community events, the creation of memorial sites as well as local knowledge collections, or even the writing of the history of the given settlement can provide an opportunity for this.

The following study deals with the bibliographical characteristics of the local history literature of Baranya county. The survey of the temporal and geographical distribution of the monographs indicates that the smallest villages, and the settlements in lagging regions have the smallest proportion of local history works. The general aspect is even more disadvantageous because of the evidently low professional and technical standard of the published monographs, and the high proportion of the theses and other manuscripts, that

remain unpublished and do not even reach the readers. This means, that the worse situation is right there, where pointing at the values of the past and perspectives of the future would be highly necessary.

The last part of the study contains some suggestions in connection with the relevant professional and policy areas. One of the most essential measures would be to adopt several activities in connection with strengthening the local identity in rural development programmes, such as writing local history monographs. According to experiences microregional research and publishing projects can be particularly successful and cost-effective. In parallel, it would be very helpful to promote the research support activities of the public collections. The main goal of these suggestions is to assist the qualitative and quantitative development of local history research, and thereby the evolving of communities with high cohesion and stronger local ties.

Keywords: literature on local history; local identity; bibliometrics

Richárd Bércesi

The role of the Pécs Mining Railways in the history of the industrial district between 1854 and 2004 – The short history of companies with property rights

My paper gives an outline of the history of the seven companies having property rights over the Pécs Mining Railways (The First Danube Steamship Company – DSC/DDSG; The Hungarian-Soviet Shipping Company – MESZHART; the Pécs Mining Company; the Mecsek Mining Company; the Pécs Power Plant and its successor the Pannon Power Corporation; the Hungarian State Railways – MÁV). This topic is an integral part of my research connected to the history of mining in the Pécs region.

During my research I looked for answers for several questions: Which companies have had property rights over the Pécs mining region, including its railway system? What contact did they have with the city and the mining region? How their business profiles were similar or different? Did each of them leave long lasting values behind? How did their judgement change in the earlier periods? How are they remembered today?

As a summary, I got to the conclusion that the companies with ownership rights, especially the DSC and the Mecsek Mining Company have always played an important role in the history of Pécs, a city of 160 000 inhabitants, the industrial district, including the Pécs Mining Railways: their business, economic and structural decisions defined the development and fate of the mining region in every possible way.

Keywords: Pécs Mining Railways; owning companies; historical outline

Máté Tóth

Libraries in 2050

Libraries exist for several thousands of years. The legitimacy of libraries has been proved in every era, though the roles of the library system have been described according to different ideologies. In the last few decades information supply and ensuring equal access to information were regarded as the most important factors that legitimise the maintenance of libraries. Recent research data suggest that this paradigm shouldn't be accepted without scepticism. The paper aims at outline the main points of a subjective perspective for libraries and librarians based on recent research data and personal experiences. 1. The functions of libraries are continuously broadening; 2. The libraries are henceforward favoured by highbrow intellectuals; 3. Within the broad functions of public libraries there is only one activity that remains unique: the book loan. 4. The library is a neutral meeting place, community place, that instead of passively making documents and information available, stimulates people to explore cultural and knowledge assets. The library of the future generates meetings, inspires and stimulates opining.

Keywords: library; future; knowledge

Róbert Oláh

János Arany's years in Nagykőrös (1851–1860) in the light of his correspondence III. – The first full year in Kőrös (1852)

The complete year-by-year presentation of János Arany's years in Nagykőrös (1851–1860) in the light of his correspondence has not been revealed yet, only a critical edition of these documents, without comparison, was published. My aim was to present Arany's first full year in Nagykőrös by grouping the recipients of his letters according to family (the Ercseys from Szalonta), former students (the Tisza family from Geszt), friends (Tompa from Hanva) and professional recipients, with the additional objective of reflecting the diversity of the poet's personality in the light of his letters. It can be seen that many styles and moods appear in Arany's letters. The current research examines all the correspondences of Arany in 1852 revealing the connections between his poetic activity and personal life. As a continuation of my previous works (Oláh, 2021a; 2021b), this paper expresses my opinion that the contemporary spirit of the period following the events of 1848 and before the Reconciliation can be better understood by studying Arany's spiritual world, since his letters cover all aspects of life from everyday material problems to the fear of an imperial investigation. In parallel, we are brought closer to the greatest Hungarian poet of the 19th century, who chose Nagykőrös as the place to write his ballads.

Keywords: János Arany; correspondence; Nagykőrös

Katalin Varga – Andrea Dömsödy

Scientific performance and publication strategies – Scientometric and bibliometric measures in humanities and social sciences

The aim of the research is to explore the publications in humanities and social sciences with Hungarian affiliation, focusing on education science literature, in order to find evidences about discipline-related publication strategies. The research methodology is based on bibliometric and scientometric measures, which can give us stastically relevant data about the tendencies and publication strategies. The basis of the survey was the Hungarian Database of Educational Literature, Web of Science and Scopus databases. The research examined the publications between 2000 and 2015 from various aspects: number of publications, publication platforms, legth, number of authors, citations an thematical distribution. The results show that the number of publications in humanities and social sciences, especially in education science is strongly decreasing. The major platform for publication is article or book chapter, and the average length of the publications is slightly increasing. In these fields of sciences empirical studies dominate. Regarding the publications in international databases it is noticeable, that their number is constantly growing, but still much lower than in other disciplines. Citations of international publications is higher than the Hungarian ones. Based on this research it is evident that we need discipline-oriented scientific measures in order to make relevant decisions about scientific performance.

Keywords: publications; performance; scientometrics

Rózsa Anikó Géczyné Simon

Narrative knowledge as a source of science – Basic forms of human thinking and knowledge transfer

The subject of this study is the nature of knowledge, more specifically the duality of narrative and paradigmatic knowledge. This dualistic approach to the concept of knowledge becomes important for the meta-level examination of scientific research. The relation of narrative knowledge to science can be considered problematic due to its connection to ordinary use of language, and relativizing, subjective moments, but we can't deny that narrative knowledge is one of the most important sources in the humanities. In this theoretical research, I am looking for the answer to how narrative knowledge can become a source of science, how narrative and paradigmatic knowledge can form a unity in theory, and in practical research, how the individual reality carried by narrative can be described scientifically at macro level. I outline the problem based on literature sources. The aim of my writing is to present the role of narrative knowledge in the humanities, with particular reference to historical science and cultural anthropology, as well as pedagogy. The answers lie in the synthesis of research practice. The inseparable, unified operation of qualitative and quantitative research provides a synthesis of scientific language that allows

narrative knowledge to become a source of science. The study captures summary thoughts on the basic forms of human thinking and knowledge transfer, and their impact on each other and science itself.

Keywords: knowledge; narrative knowledge, humanities

Virág Mészáros – Éva Takács

Relationships among terminated student relationships, study difficulties and freshstarts in technical higher education – Results of a cluster analysis

The main goal of the research is to create an added value model that can be used to characterize and control STEM higher education. In this sub-research we approached dropout as a loss element with a special examination. Our goal was to identify the background factors proved to be the most decisive study difficulties, which could be converted into the value-added model. Another important research objective was to examine the educational attitudes, similarities, and differences between institutional and higher education groups of freshstart and of real dropout. We identified cluster analysis as a well-suited method for answering our research questions. By using the cluster analysis R Project Rankcluster we have made homogeneous groups of study difficulties rankings visible, by treating responses to the further higher education plans as a second dimension. Two cluster analyses were carried out to distinguish institution and higher education loss. As a result, critical subject(s) and supporting curriculum proved to be frequent difficulties in both analyses. However, it became apparent that the factors of dissatisfaction with the lecturer's professional competence and interest in other training appear more prominently in the higher education cluster analysis. Based on findings so far, it can be concluded that interest in other training increases the chances of staying in the higher education. The largest difference between those who leave the institution and those who leave higher education might be, that even with study difficulties and relative isolation, students will restart in another institution if they are not dissatisfied with the preparedness of the teachers and the order of accountability.

Keywords: freshstart; dropout; technical higher education

Marietta Pohl – Antal Tibold – Balázs Pankász – Zsolt Nemeskéri

Measurement of physical and mental competencies among employees over 45 living in Ormánság

Our study was carried out in the framework of the GINOP-5.3.5-18-2019-00105 project, measuring the physical and mental competencies of employees over the age of 45. Approximately 1,200 people over the age of 45 live in the target area of the project, in the 43 settlements of the planning area of the Ós-Dráva Project, mainly in settlements of Baranya County and Somogy County. At the time of project submission, this age group represented over 20% of registered jobseekers. The proportion of jobseekers in Baranya was more unfavorable compared to the national data, the employment rate was 58.4%, which is 2.0 percentage points lower than the national average. 14,074 people were among the registered jobseekers from the target area.

The project provided an opportunity to launch a pilot program to further develop and test a methodology that comprehensively examined physical and mental competencies in their interactions, using the ErgoScope System and questionnaires.

Over the past two decades, competence has become an important concept in both labor market research and labor selection practice. As the competencies of the job seeker carry the promise of effective and efficient work, the exploration of the competencies was also a key aspect in the framework of the present survey.

During the project period, 50 people were able to assess their ability to work, 250 target group members took part in a labor market adjustment program, and the research results were presented, providing information to employers and labor market service organizations in the target area.

Keywords: Ormánság; competency testing; aging society

Ágnes Baros-Tóth

Chances of family firm longevity in the light of centuries-old Japanese family businesses

One of the greatest challenges for businesses is how to survive and ensure business continuity. For successful family businesses, it is of paramount importance that the operation of the business is continued by the successors, members of the new generation. The issue of succession is the key to the long-term survival of family businesses. The purpose of this study is to provide a brief overview of the characteristics of family firms, which distinguish such businesses from non-family-owned businesses. The analysis is based on literature research. The study focuses on long-lived companies that have been operating for at least a century and, among which there is an extremely high proportion of Japanese family businesses. The final part of the analysis seeks to find out what elements are based on the successful generational transformation of family businesses that have been ope-

rating in Japan for centuries. The longevity of the several-century-old companies of modern Japan, which are still active today, can be traced back to an earlier era, the Tokugawa era, when the traditions and practices that made the business environment unique and relatively ideal for firm longevity were established. The question is whether certain elements of these practices may be used by family businesses in other countries and cultures. Despite some existing parallels, it is likely that the management practices and succession methods of Japanese enterprises are truly viable in an authentic Japanese environment, whereas businesses will resort to other means to ensure the continuity of the family-owned company in other economic and social environments

Keywords: family business; century-old business; succession

Szerzőink

BAROS-TÓTH ÁGNES, tanársegéd, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészlet-és Társadalomtudományi Kar, Humán Fejlesztési és Művelődéstudományi Intézet; doktorandusz, Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola. Kutatási területek: családi vállalkozások generációváltása; hosszú élettartamú vállalkozások; vállalkozások életciklusai; vállalkozási hajlandóság. E-mail: baros-toth.agnes@pte.hu

BÉRCESI RICHÁRD, történész, történelem-, hon-, és népismeret szakos tanár; doktorandusz, PTE BTK „Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola „Oktatástörténet” Program. Kutatási területek: A pécsi kőszénbányászat kulturális örökségei, és azok lehetséges megjelenése az oktatásban; a Pécsi Bányavasutak története. E-mail: richard.bercesi@gmail.com

ERDŐS ZOLTÁN, történész, osztályvezető könyvtáros, Csorba Győző Könyvtár, Helyismereti Gyűjtemény; doktorandusz, ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola. Kutatási területek: politikai gondolkodás és társadalmi nyilvánosság a kora újkori Magyarországon és Erdélyben; a nemzettudat gyökerei és a nemzetté válás típusai Kelet-Közép-Európában; Pécs és Baranya megye helytörténete. E-mail: erdoeszoli@gmail.com

DÖMSÖDY ANDREA PHD, könyvtáros, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Pedagógiai és Pszichológiai Kar, Kari Könyvtár. Kutatási területek: könyvtárpedagógia; iskolai könyvtár; pedagógiai információforrások. E-mail: domsody.andrea@ppk.elte.hu

GÉCZYNÉ SIMON RÓZSA ANIKÓ, doktorandusz, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészlet- és Társadalomtudományi Kar, Oktatás és Társadalom Neveléstudományi Doktori Iskola. Kutatási terület: gyermekfilozófia. E-mail: simon.rozsa.aniko@gmail.com

MÉSZÁROS VIRÁG, doktorandusz, Pécsi Tudományegyetem, Oktatás és Társadalom Neveléstudományi Doktori Iskola. Kutatási területek: műszaki felsőoktatás minősége; hozzáadott érték modellje. E-mail: meszarosvirag72@gmail.com

NEMESKÉRI ZSOLT PHD, HABIL, egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem, Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar. Kutatási terület: emberi erőforrás menedzsment. E-mail: nemeskeri.zsolt@pte.hu

OLÁH RÓBERT, geográfus, történész; kormányzati igazgatási tisztviselő, Ceglédi Tankerületi Központ. Kutatási terület: Nagykőrös város helytörténete; Arany János irodalmi munkássága és nagykőrösi éve; a lélegektromos jelenségek modellezése; speciális kőzetek és ásványok kialakulása. E-mail: olahr88@gmail.com

PANKÁSZ BALÁZS, tudományos munkatárs, Pécsi Tudományegyetem, Klinikai Központ, Foglalkozás-egészségügyi és Munkahigiénés Központ. Kutatási terület: munkapszichológia. E-mail: pankasz.balazs@gmail.com

POHL MARIETTA, doktorandusz, Pécsi Tudományegyetem, Klinikai Központ I.sz. Belgyógyászati Klinika. Kutatási terület: foglalkozás-egészségügy. E-mail: pohlmarietta@gmail.com

REISZ TERÉZIA PHD, HABIL, nyugalmazott egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar. Kutatási területek: oktatásszociológia; település-szociológia; művelődésszociológia; közösségszervezés. E-mail: reisz.teri@gmail.com

TAKÁCS ÉVA, közgazdálkodás és közpolitika szakos közgazdász, Budapesti Corvinus Egyetem, Közgazdaságtudományi Kar. Kutatási területek: a megújuló energia arányát befolyásoló tényezők; börtönviselt személyek reintegrációja. E-mail: takacsevaa@gmail.com.

TIBOLD ANTAL PHD, vezető főorvos, Pécsi Tudományegyetem, Klinikai Központ, Foglalkozás-egészségügyi és Munkahigiénés Központ. Kutatási terület: foglalkozás-egészségügy. E-mail: tibold.antal@pte.hu

TÓTH MÁTÉ PHD, HABIL, igazgató, Hamvas Béla Pest Megyei Könyvtár, Szentendre; adjunktus, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Humán Fejlesztési és Művelődéstudományi Intézet. Kutatási területek: könyvtári digitalizálás; a könyvtárak társadalmi szerepei; olvasási- és könyvtárhasználati szokások. E-mail: toth.mate@pte.hu

VARGA KATALIN PHD, HABIL, egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Humán Fejlesztési és Médiatudományi Intézet, Könyvtár- és Információtudományi Tanszék. Kutatási területek: könyvtártudomány; tartalomelemzés; információkeresés; információs műveltség; tudománymetria. E-mail: varga.katalin3@pte.hu

Authors

BAROS-TÓTH, ÁGNES, assistant lecturer, University of Pécs, Faculty of Humanities and Social Sciences, Institute of Human Development and Cultural Sciences; PhD student, University of Pécs, Faculty of Economics and Business, Doctoral School of Regional Politics and Economics. Research fields: succession in family businesses; firm longevity; business life cycles; entrepreneurial inclination. E-mail: baros-toth.agnes@pte.hu

BÉRCESI, RICHÁRD, historian, teacher of History and Ethnology. PhD student, University of Pécs, Faculty of Humanities and Social Sciences, „Education and Society” Doctoral School of Education, „History of Education” Program. Research fields: cultural heritage of coalmining in Pécs and their possible appearance in education; history of Mine Railways of Pécs. E-mail: richard.bercesi@gmail.com

ERDŐS, ZOLTÁN, historian, librarian, head of department, Csorba Győző Library, Local History Collection, Pécs; PhD student, Eötvös Loránd University, Faculty of Humanities, Doctoral School of History. Research fields: political thought and the public sphere in early modern Hungary and Transylvania; the roots of nationalism and types of nation-building in East Central Europe; local history of Pécs and Baranya county. E-mail: erdoeszoli@gmail.com

DÖMSÖDY, ANDREA PHD, librarian, Eötvös Loránd University, Faculty of Education and Psychology, Library. Research fields: librarypedagogy; school library; educational literature. E-mail: domsody.andrea@ppk.elte.hu

GÉCZYNÉ SIMON, RÓZSA ANIKÓ, PhD student, University of Pécs, Faculty of Humanities and Social Sciences, Education and Society Doctoral School of Education. Research field: philosophy for children. E-mail: simon.rozsa.aniko@gmail.com

MÉSZÁROS, VIRÁG, PhD student, University of Pécs, Faculty of Humanities and Social Sciences, Education and Society Doctoral School of Education. Research fields: STEM higher education's quality and model of value added. E-mail: meszarosvirag72@gmail.com.

NEMESKÉRI, ZSOLT PHD, HABIL, professor, University of Pécs, Faculty of Culture, Education and Regional Development. Research field: human resource management. E-mail: nemeskeri.zsolt@pte.hu

OLÁH, RÓBERT, geographer, historian, government administration officer, Cegléd Educational Region Center. Research fields: local history of Nagykőrös; the literary work of János Arany and the poet in Nagykőrös; modelling of aeronautical phenomena; formation of special rocks and minerals. E-mail: olahr88@gmail.com

PANKÁSZ, BALÁZS, research associate, Clinical Center of the University of Pécs, Centre for Occupational Medicine. Research field: workplace psychology. E-mail: pankasz.balazs@gmail.com

POHL, MARIETTA, PhD student, Clinical Center of the University of Pécs, 1st Department of Internal Medicine. Research field: occupational health. E-mail: pohlmarietta@gmail.com

REISZ, TERÉZIA PHD, HABIL, retired associate professor, University of Pécs, Faculty of Humanities and Social Sciences. Research fields: sociology of education; sociology of settlements; cultural sociology; community organization. E-mail: reisz.teri@gmail.com

TAKÁCS, ÉVA, economist in public policy and management, Corvinus University of Budapest, Faculty of Economics. Research fields: factors affecting the share of renewable energy in electricity generation; reintegration of ex-prisoners. E-mail: takacsevaa@gmail.com

TIBOLD, ANTAL PHD, director, Clinical Center of the University of Pécs, Centre for Occupational Medicine. Research field: occupational medicine. E-mail: tibold.antal@pte.hu

TÓTH, MÁTÉ PHD, HABIL, director, Béla Hamvas Pest County Library, Szentendre; assistant professor, University of Pécs, Faculty of Humanities and Social Sciences. Research fields: library digitisation; the roles of libraries in the society; reading and library use. E-mail: toth.mate@pte.hu

VARGA, KATALIN PHD, HABIL, associate professor, University of Pécs, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Library and Information Science. Research fields: library and information science; content analysis; information retrieval; information literacy; scientometrics. E-mail: varga.katalin3@pte.hu